

Földtudományi Doktori Iskola

DOKTORI (Ph.D.) ÉRTEKEZÉS

**Strukturális változások a Dél-Alföld mezőgazdaságában a
rendszerátalakítás után (folyamatok és lehetőségek)**

Írta: Komarek Levente

**Szeged
2007**

TARTALOMJEGYZÉK

BEVEZETÉS	3
ELŐSZÓ.....	5
Az agrárgazdaság jelentőségének, súlyának, szerepének változása	5
A téma fontossága és aktualitása	13
A DOLGOZAT FŐ KATEGÓRIÁINAK ÉRTELMEZÉSE (MEZŐGAZDASÁG, ÉLELMISZERIPAR, ÉLELMISZERGAZDASÁG, AGRÁRGAZDASÁG, AGRÁRIUM, AGROBIZNISZ, AGRÁRIPARI KOMPLEXUM)	14
A fenti kategóriák kialakulásának előzményei	14
Fejlődés a nemzetközi szakirodalomban	15
Fejlődés a hazai szakirodalomban	21
A DÉL-ALFÖLD MEZŐGAZDASÁGÁNAK SAJÁTOS SÁGAI.....	29
Természeti földrajzi adottságok.....	29
A termelési struktúra alakulása a Dél-Alföldön 1945-től a rendszerváltozásig	32
A hazai agrártermelésben betöltött szerepének alakulása (részarány, mennyiség, hozam és minőségi szerkezeti sajátosságok).....	35
A RENDSZERVÁLTOZÁS UTÁNI STRUKTÚRA MÓDOSULÁSOK A DÉL-ALFÖLD MEZŐGAZDASÁGÁBAN	46
A tulajdonviszonyok- és birtokviszonyok változása 1989-től napjainkig.....	46
A mezőgazdasági fő ágak arányaiban bekövetkezett változások	49
A földhasznosításban bekövetkezett változások	55
A növénytermesztés terén érvényesülő szerkezetváltozások	71
A főbb növények mennyiségi összetételében bekövetkezett változások.....	71
A Dél-Alföld hungarikumai	86
A még csak csírájában megnyilvánuló új növények (alternatív energiahordozók) elterjedése és felhasználási lehetőségei	88
A DÉL-ALFÖLDI MEZŐGAZDASÁG STRUKTURÁLIS VÁLTOZÁSÁNAK FŐBB KONKLÚZIÓI.....	95
A DÉL-ALFÖLD MEZŐGAZDASÁGÁNAK PROBLÉMÁI, STRUKTÚRÁJÁNAK RACIONALIZÁLÁSI LEHETŐSÉGEI.....	100
A Dél-Alföld agrárgazdaságának legfőbb problémái.....	100
A Dél-Alföld agrárstruktúrájának változtatási lehetőségei	104
AZ EURÓPAI UNIÓ ÉS A DÉL-ALFÖLD.....	107
ÖSSZEFOGLALÁS	110
SUMMARY	121
FELHASZNÁLT IRODALOM	128
ÁBRÁK ÉS TÁBLÁZATOK JEGYZÉKE.....	136

BEVEZETÉS

Nemzetgazdaságunkban mind az elmúlt évszázadokban, mind a közelmúltban nagy jelentősége volt a mezőgazdaságnak és az élelmiszergazdaságnak. A tervgazdálkodás évtizedeiben az erőteljes iparosítás következtében a mezőgazdaság súlya, szerepe az egész nemzetgazdaságon belül az 1938 előtti helyzethez viszonyítva lényegesen csökkent. Ez a csökkenés azonban dinamikus fejlődés- és növekedés mellett következett be. Főleg 1961-től a mezőgazdaság nagyüzemi átszervezését követően születtek látványos eredmények. A 80-as évek közepén a mezőgazdaság számos mutatója vonatkozásában a világ élvonalában helyezkedtünk el annak ellenére, hogy a hozamokban, az előállítási költségeket illetően, a termelési struktúrában, a piacokhoz való alkalmazkodás mértékében, az élelmiszergazdasági vertikum elemei közti összhang megteremtésében komoly feladatok előtt álltunk. Tehát az 1980-as évek közepéig lendületes fejlődést tapasztalhattunk, majd azt követően különböző feszültségek, egyensúlytalanságok kerültek felszínre egyre inkább.

A rendszerváltozás után olyan mélyreható változások következtek be az élelmiszergazdaság minden szférájában, hogy teljesen új helyzet állt elő. Azóta a mezőgazdaság, az élelmiszeripar és a forgalmi szférája súlyos gondokkal küzd. Visszaesett a termelés volumene, heterogénebb lett az összetétele, irracionálissá vált a termelési struktúrája, számos esetben csökkentek a hozamok, értékesítési nehézségek adódtak. Csökkent a jövedelmezőség az agrárgazdaságban általában, sőt egyes tevékenységek már ráfizetésessé váltak. Nehezítette a helyzetet, hogy a rendszerváltozást követően nem volt megfelelő szakmai alapokon nyugvó mezőgazdasági koncepciója hazánknak, aminek negatív hatása még napjainkban is érződik a mezőgazdaság területén.

A felsorolt és még egyéb problémák közül úgy ítélem meg, hogy központi szerepet kap a megfelelő struktúrák kialakítása. Ezért választottam dolgozatomban témájaként a rendszerváltozás utáni agrárgazdaság szerkezeti változásának kérdését.

Jóllehet a struktúra nem megfelelő volt országos jelenség, mégis PhD dolgozatomban le kívánom szűkíteni vizsgálataim döntő részét a Dél-alföldi régióra. Ezt elsősorban azért teszem, mert ezen régiót jobban ismerem és ebben a régióban a mezőgazdaság szerepe az országos átlagnál nagyobb. Így ebben a régióban országos vonatkozásban is kiemelt fontosságú e kérdés. A vizsgálatom során azonban a Dél-Alföldre irányuló elemzésekből levont következtetéseket összevetem az országos helyzettel, hogy e témát a maga összefüggéseiben, komplexen értékelhessem.

Munkám során célul tűztem, hogy megvizsgáljam a Dél-alföldi régió agrárgazdaságában a rendszerváltozás után bekövetkezett **szerkezeti változásokat** és összevegyem azt az országgal. A részletes ismeretek hiányában úgy gondolhatnánk, hogy a rendszerváltozás után a vegyes gazdaságon át a piacgazdaságba haladva, majd a piacgazdaságban a piac szabályozó ereje következtében racionálisabb struktúra jött létre. A gyakorlat azonban ezzel ellentmond. Kutatásaim során megkívánom határozni a vizsgált térségben bekövetkezett szerkezeti változások minőségét, irányát és mértékét, összehasonlítva az országgal, a kívánattal, illetve a lehetőségekkel.

Munkám során a geográfiában használatos **módszerek** széles skáláját alkalmazom. A kutatás során részben az egyes felől haladok az általános felé (konkrét alágazatok, ágazatok, konkrét földhasznosítási ágak, növények és állatfajok szerepének változása, stb.), részben pedig általánosításból haladok az egyes felé és megvizsgálom, hogy a nemzetgazdasági szinten érvényesülő problémák miként jelentkeznek a régióba. A kutatás során a geográfiában használatos statisztikai (megoszlási- és dinamikus viszonyszámok, szórások, átlagok, trendek) módszereket alkalmaztam. A kapott eredményt ábrákkal (diagramokkal, kartogramokkal) szemléltetem.

A **vizsgálattól azt várom**, hogy meghatározhassam (körvonalazzam) a Dél-Alföld agrárgazdaságában a rendszerváltozás utáni strukturális változások sajátosságait (országostól való eltérés irányát és mértékét), rámutassak a kívánatos változásokra, a kihasználatlan tartalékokra, körvonalazzam a piaci igényekhez jobban igazodó agrárszerkezetet, az élelmiszergazdasági szakágak közötti összhang növeléséhez szükséges módosításokat, hogy a mezőgazdaság növekvő szerepet tölthessen be nemzetgazdaságunkban és a vidék fejlődésében.

ELŐSZÓ

Az agrárgazdaság jelentőségének, súlyának, szerepének változása

Magyarország gazdaságában az agrártermelés évszázadokon keresztül nagyon jelentős volt. Különösen a XIX. század második felében kedvező feltételek adódtak a mezőgazdasági termelés és az élelmiszeripar fejlesztésére. Megszűnt az ugar, növelték a szántó és a szőlő területek részarányát. Kezdett elterjedni az istállózó állattartás.

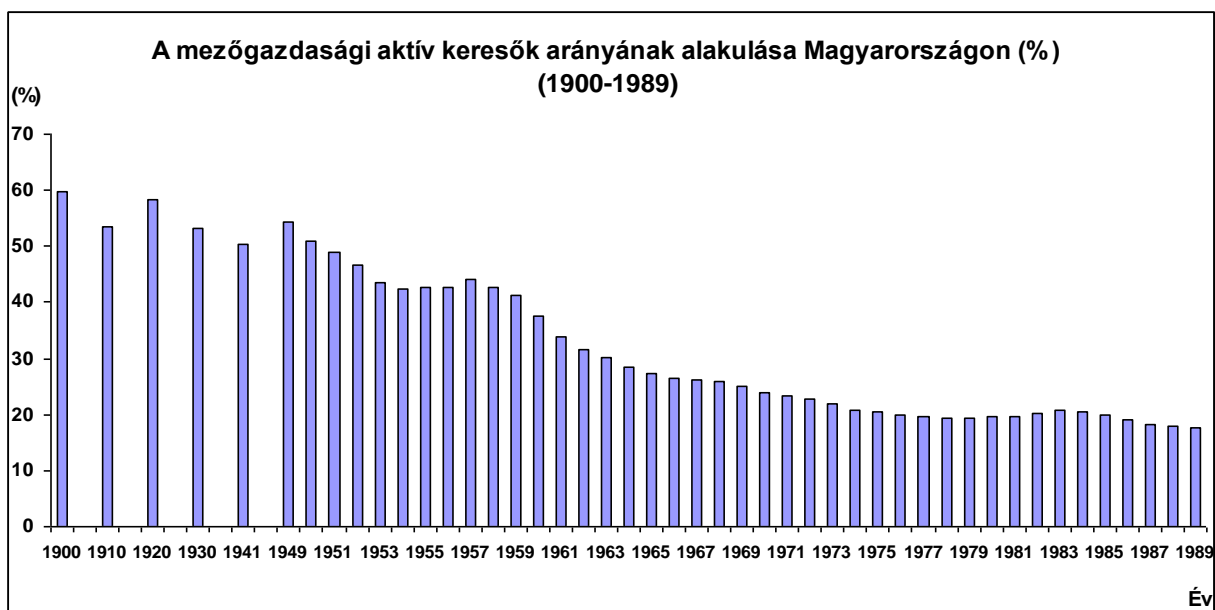
Az egyre növekvő népesség száma és életszínvonalának emelkedése miatt megnőtt az állati termékek (pl. tojás, tej, hús, stb.) a zöldség- és gyümölcsfélék, valamint azok továbbfeldolgozott termékei (pl. vaj, sajt, szalámi, túró, stb.) iránti kereslet. Ez visszahatott a termelés fejlődésére és a feldolgozottsági szint növekedésére.

Fontos volt ebben a korszakban az infrastruktúra fejlesztése (vasút, közút, vízi út) is, amely olyan területeket is bekapcsolt a gazdaság vérkeringésébe, amelyek régebben periférikus helyzetben voltak. Ezáltal javultak a mezőgazdasági termékek szállítási és értékesítés feltételei is.

A mezőgazdasági termékek árszínvonala az ipari termékek áraihoz viszonyítva alul voltak értékelve. Míg az ipari árak egyre inkább csökkentek, addig a mezőgazdasági termékek árszínvonal csökkenése elmaradt. Ez lehetővé tette, hogy a mezőgazdaság jelentősebb tőkét halmozzon fel, ami fontos forrást jelentett a mezőgazdasági termelés modernizálásához, egyben segítette az élelmiszeripar fejlődését is.

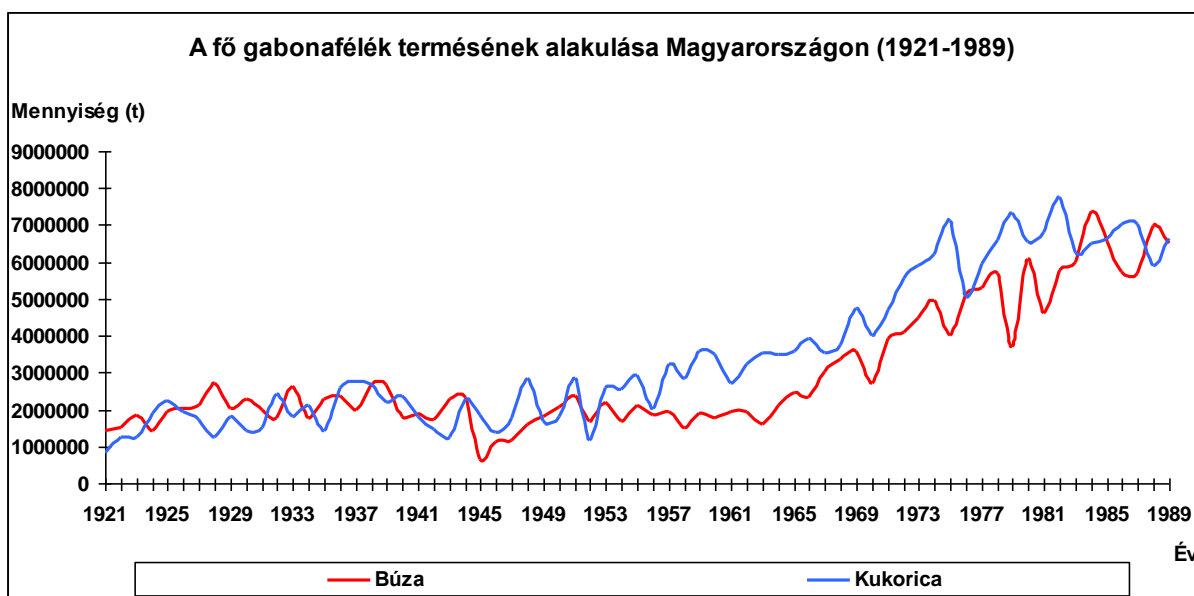
Az egyre élesedő piaci verseny azonban nem kedvezett a magyar mezőgazdaságnak. A Nyugat-európai országok vámokkal vették körül belső piacukat, így a magyar termékek fokozatosan kiszorultak ezekről a piacokról. Azért ez nem jelentett súlyos gondot, mert az Osztrák-Magyar Monarchián belül a magyar mezőgazdasági termékeknek és élelmiszereknek biztos felvevőpiaca volt. Így a fejlődési lehetőségek a piac oldaláról adódtak voltak.

A mezőgazdaságban dolgozó aktív keresők aránya 1949-ig alig változott (csak kisebb ingadozások mutatkoztak), majd 1949-től 1954-ig csökkenés, 1959-ig szinten maradás és azt követően pedig jelentős visszaesés figyelhető meg.

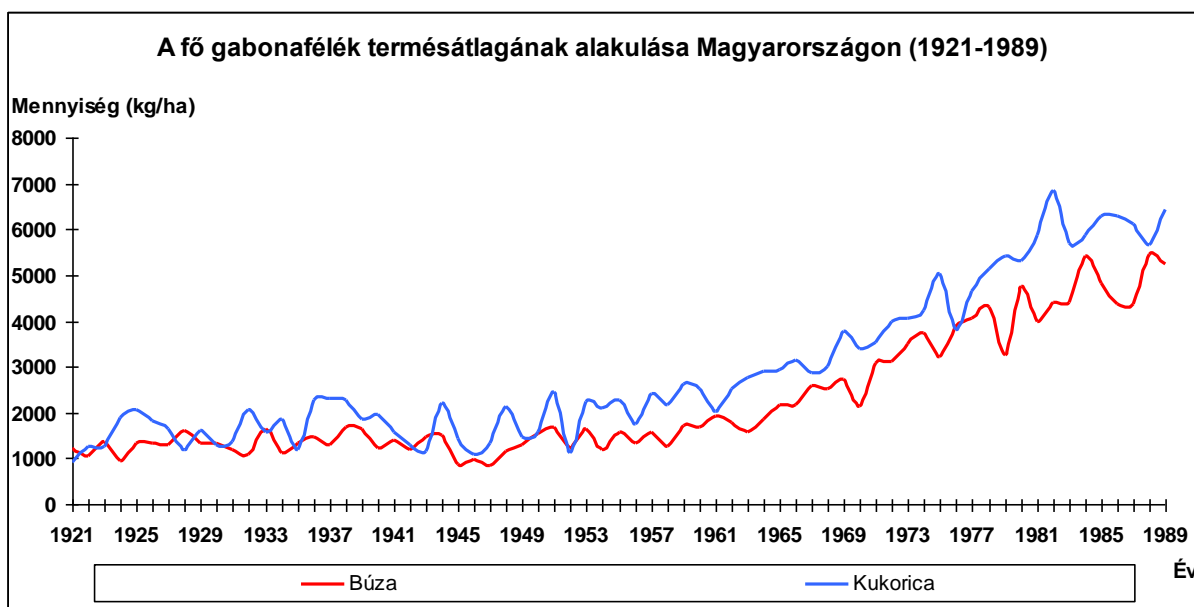
1. sz. ábra
 Forrás: KSH
 Szerk.: Komarek L.

A főbb gabonafélék (búza, kukorica) termésmennyisége változó volt a vizsgált időszakban, de tendenciáját tekintve növekvő. Az 1950-es évek közepétől a 80-as évek elejéig a kukorica termesztése került „túlsúlyba” a búza termesztésével szemben. Ezt követően pedig váltakozó volt a termesztés, mert hol a búza, hol pedig a kukorica termesztése került előtérbe.

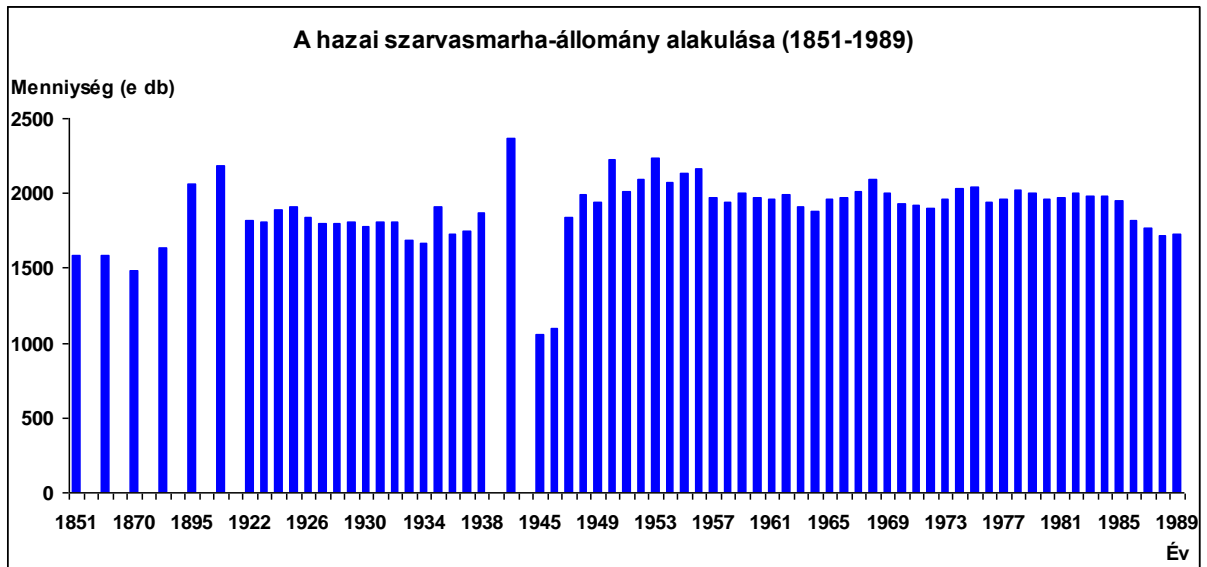
2. sz. ábra
 Forrás: KSH
 Szerk.: Komarek L.

A főbb gabonafélék (búza, kukorica) termésátlagáról elmondható, hogy a vizsgált időszakban a kukorica termésátlagai kedvezőbben alakultak, mint a búzáé. Különösen az 1950-es évek elejétől követhető nyomon a termésátlagok közötti különbség. A termésátlagok alakulásában jelentős szerepe volt az időjárási tényezőknek, a meghonosított fajtáknak, a felhasznált kemikáliák mennyiségének, stb.

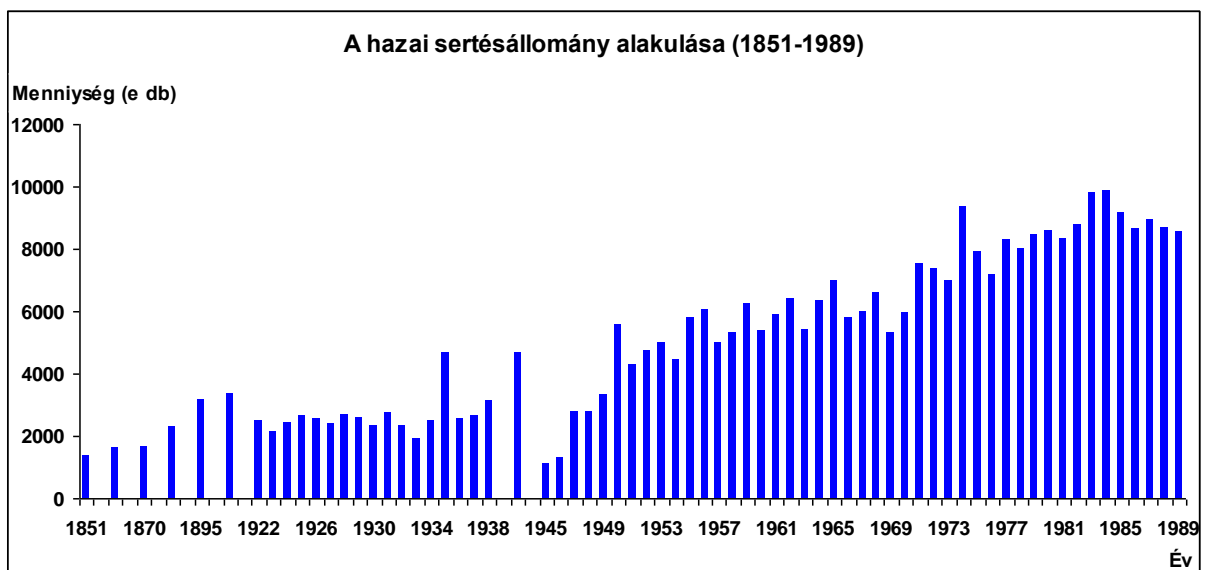
3. sz. ábra
 Forrás: KSH
 Szerk.: Komarek L.

A hazai szarvasmarha állomány alakulását az 1900-as évek elejéig növekedés, majd pedig csökkenés jellemezte. A vizsgált időszakban a legkisebb állomány a II. világháborút követő években volt, amikor az ország gazdasága és így mezőgazdasága is romokban hevert. Jelentős háborús veszteség érte az állatállományunkat, különösen a szarvasmarha állományunkat. Ezt jól szemlélteti a 4.számú ábra. Az 1950-es évektől az állományt a stagnálás jellemezte, majd a 80-as évek közepétől a csökkenés vált a jellemzővé.

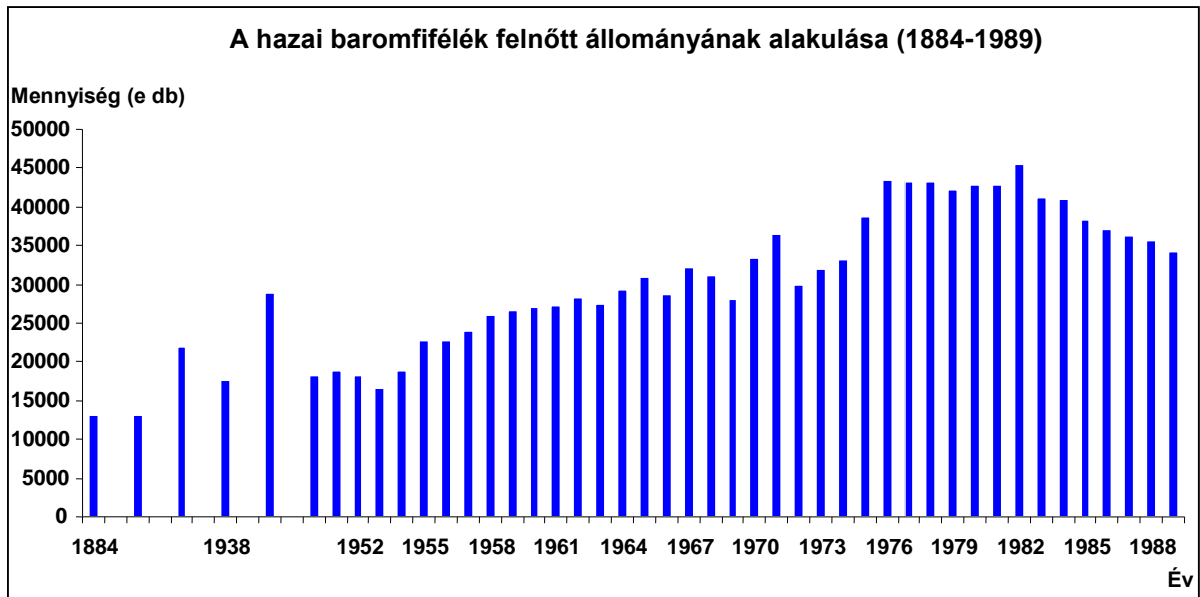
4. sz. ábra
 Forrás: KSH
 Szerk.: Komarek L.

A hazai sertésállomány időbeni alakulását tekintve növekvő tendencia érvényesült. Kivételt képez a két világháború közötti időszak és a II. világháborút követő néhány év. Ezt követően kisebb nagyobb hullámzással, de növekedés volt a jellemző az 1980-as évek közepéig. Ezt szemlélteti az 5. számú ábra.

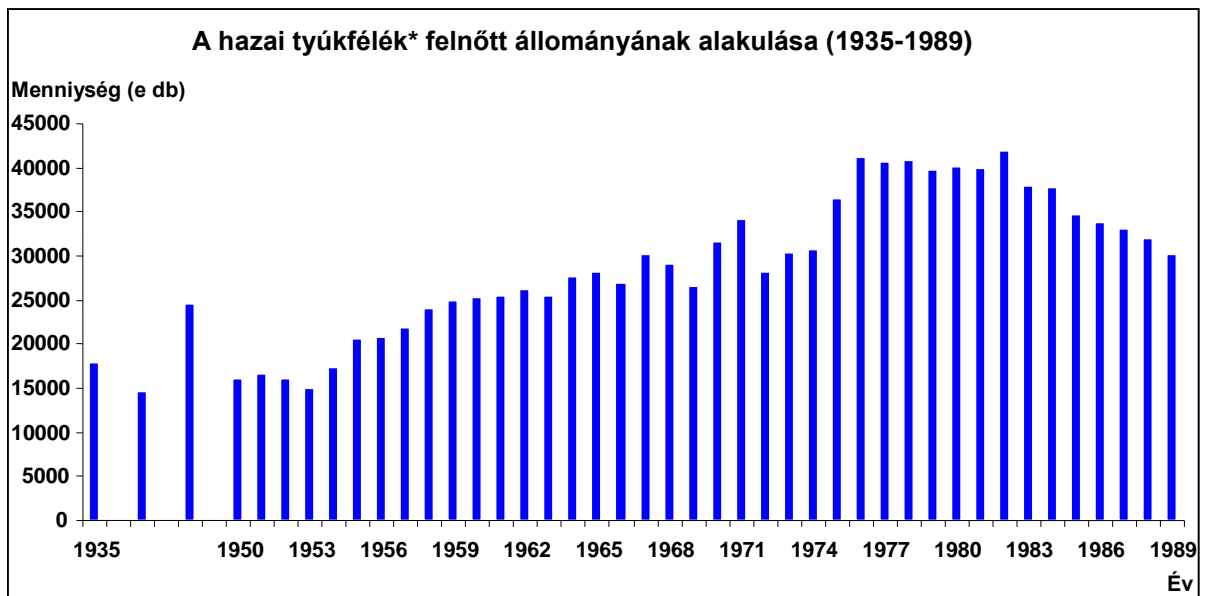
5. sz. ábra
 Forrás: KSH
 Szerk.: Komarek L.

A baromfiállomány alakulását a növekedés jellemezte az 1980-as évek elejéig, majd pedig csökkenés következett be.

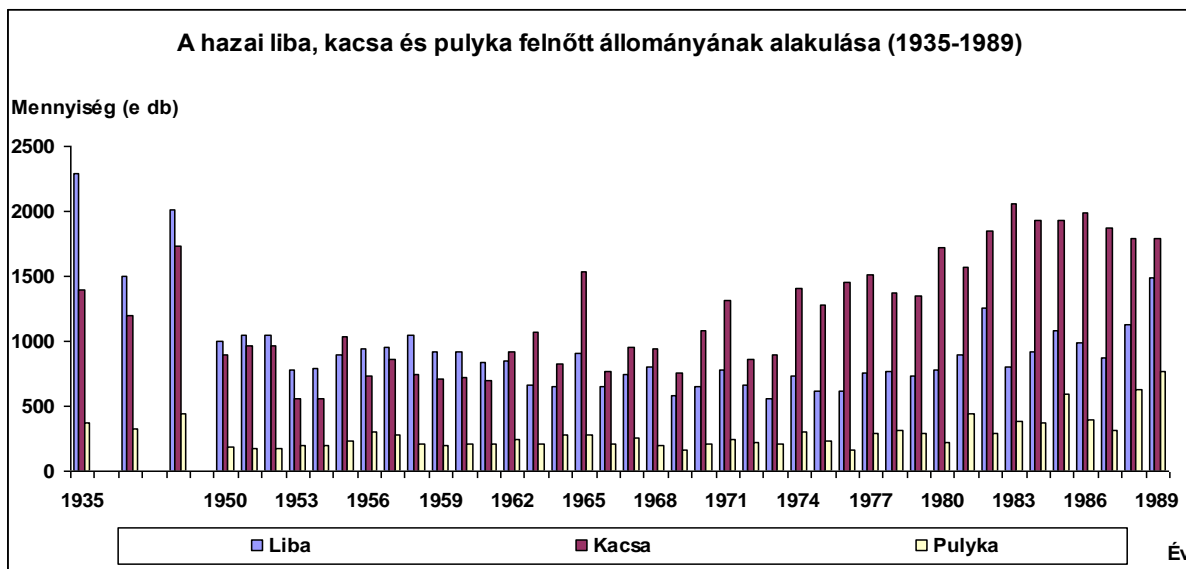
6. sz. ábra
 Forrás: KSH
 Szerk.: Komarek L.

A hazai tyúkfállomány alakulását szemlélteti a 7. számú ábra, amelyre a növekvő tendencia volt jellemző az 1980-as évek elejéig, majd ezt követően a csökkenés érvényesült.

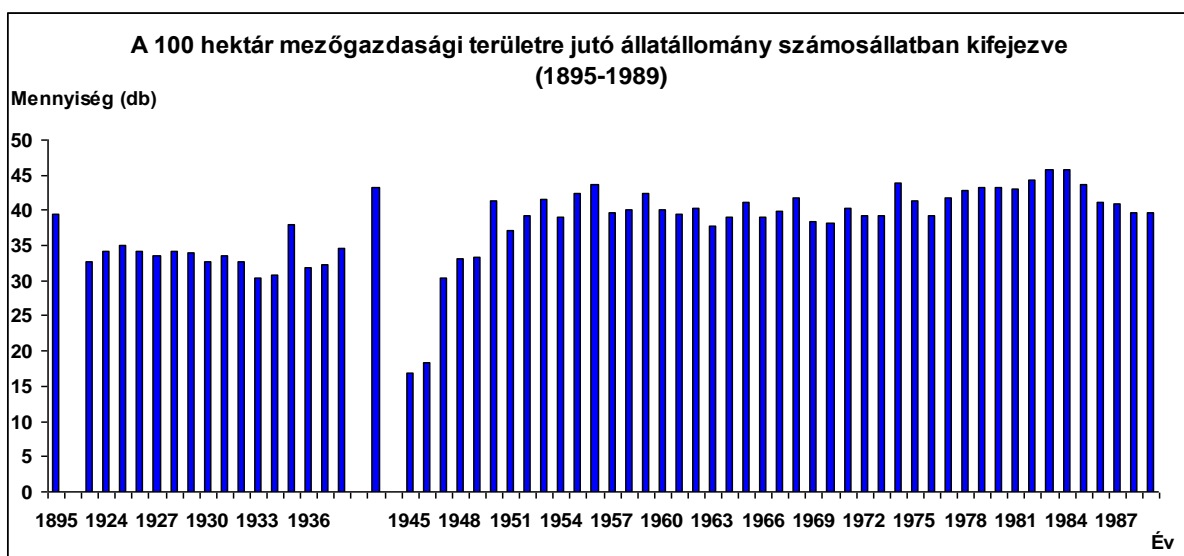
*gyöngyössel együtt
 7. sz. ábra
 Forrás: KSH
 Szerk.: Komarek L.

Az egyéb baromfiállomány hektikusan alakult. Fokozatosan csökkent a liba, ugyanakkor növekedett a kacsza szerepe, míg a pulyka állomány mintegy négyszeresére növekedett.

8. sz. ábra
 Forrás: KSH
 Szerk.: Komarek L.

A 100 hektár mezőgazdasági területre jutó állatállomány alakulását számosállatban kifejezve a 9 számú ábra szemlélteti.

9. sz. ábra
 Forrás: KSH
 Szerk.: Komarek L.

A termelési szerkezet folyamatosan átalakult azáltal, hogy az intenzívebb szántóföldi, kertészeti kultúrák mindinkább előtérbe kerültek. Meghonosodtak a nagyobb hozamot és jobb minőséget biztosító fajták.

A fajta- és szerkezet változással, a foglalkoztatási szint és az életszínvonal emelkedésével, a technika fejlődésével szükségessé vált a megtermelt termékek minél nagyobb hányadának a feldolgozása. Így Magyarországon, a gépi nagyiparon belül először az élelmiszeripar fejlődött ki.

A legnagyobb fejlődést a malomipar könyvelhette el, de igen jelentős volt a cukor-, a szesz-, az élesztő-, a likőripar, továbbá a sör-, a dohány-, a tej-, a hús-, a konzerv- és fűszerpaprika iparé is. Ezek a hazai szükségletek kielégítése mellett jelentős exportra termeltek.

A két világháború között a termőterület növekedése következett be. A parlagon maradt területek ebben az időszakban érte el a minimumot. A szántóterület növekedett és már ekkor elérte a 60,4 %-ot. A szántóterület növekedése mellett szerkezetváltásra is sor került. Megnövekedett az intenzívebb kultúrák részaránya. Egyre nagyobb méreteket öltött a zöldségtermesztés, ezen belül különösen a hüvelyeseké. Növekedett továbbá a kukorica, a burgonya, az olajosnövények, valamint a takarmányok termőterülete, csökkent viszont a cukorrépa-, a dohánytermesztés által igénybevett terület.

A gabonaterületek aránya alig csökkent, sőt a búza vetésterülete növekedett is a rozs és a zab rovására. Egyes növények (pl. búza) esetében nemcsak a termőterület, hanem a termésátlag is emelkedett.

Az előbb felvázolt pozitív változások mellett azonban számos negatívum is bekövetkezett. Ebben az időszakban is bizonyos mértékig spontán módon fejlődött a mezőgazdaság és az élelmiszeripar. Nem alakult ki közöttük megfelelő összhang. Olyan mezőgazdasági termékekből, amelyekből túltermelés volt, csökkenteni kellett volna a vetésterületet és ösztönözni kellett volna a termelőket arra, hogy más termékeket termeljenek.

A felhalmozott mezőgazdasági termékeket nem tudták még a külpiacokon sem értékesíteni. Nyugat-Európában is önellátásra törekedtek, így nem igen volt szükségük importra. Ez is indokoltta tette volna, hogy a magyar mezőgazdaságban is bekövetkezzen a szerkezetváltás. Jobban kellett volna törekedni az intenzív termelésre, és olyan termékek előállítására, amelyek munkai igényesebbek voltak.

A II. világháború után alapjaiban változott meg a helyzet. A földreform után új szervezeti keretek között kezdődött – nagy átmeneti visszaesés után – meg a fejlődés.

Tulajdonképpen az államosítást követően megindult a téészesítés (amelynek intenzitása gyakran változott), és az állami gazdasági rendszer kiépítése. Összességében azonban a nagyüzemi gazdaságok aránya csökkent (a korábbi egyházi és világi nagybirtokok megszűntek), a szocialista nagyüzemek területe ezeknél kisebb lett, összezsugorodott, a kiscgazdaságoké pedig emelkedett. Ezért általánosságban elmondható, hogy nőtt az intenzív munkakultúrák szerepe.

A fentiek miatt az első, mintegy másfél évtizedben (főleg annak idején) bizonyos stabilizáció ellenére ellátási nehézségek merültek fel. (Ennek okai: az aszály, a kötelező beszolgáltatási rendszer alkalmazása, az alacsony felvásárlási ár, az ösztönzők hiánya, a hiányos termelési tapasztalat, az átszervezésben fellépő erőszakos hullámok, a tőke hiány, az alacsony gépesítettség, az alacsony hozamok, alacsony munkatermelékenység voltak.)

1961 után új korszak nyílt a magyar mezőgazdaság történetében. Általánossá vált a nagyüzemi gazdálkodás. A korszerű agárgazdálkodás relatíve rövid idő alatt meghonosodott, nőtt a gépesítettség foka, korszerű agrotechnikát alkalmaztak, nőtt az öntözött területek nagysága, emelkedett a specializáció, elterjedt a rendszerszerű termelés, teret hódított az iparszerű baromfi-, és sertés tenyésztés, létrejöttek a szakosított szarvasmarha telepek, ugrásszerűen megnőttek a hozamok. Kialakult az élelmiszertermelésben a vertikális szemlélet, amelynek megnyilvánulásai voltak az üzemi- és vállalati szinten kialakult vertikumok. A mezőgazdasági nagyüzemek a falvak „gazdáivá” váltak, a lakosság részére széleskörű szolgáltatásokat végeztek (szállítás, vegyszerek beszerzése, építés, stb.).

Összességében elmondható, hogy 1961 utáni évtizedekben olyan dinamikus fejlődés bontakozott ki a magyar mezőgazdaságban, amilyen azelőtti évszázadok alatt játszódott le. A markáns pozitív átalakulások, a gyors mennyiségi- és minőségi változások miatt a hazai mezőgazdaság a világranglista élére került.

Az 1980-as évek közepétől azonban megtorpant a fejlődés és különböző ellentmondások kerültek a felszínre. Az évtized végén bekövetkezett a rendszerváltozás, ami gyökeresen új helyzetet teremtett. Minden szelete, minden jellemzője megváltozott. Ez az átalakulás rázta meg leginkább az eddigi nagy átalakulások közül ezt a szférát. A felmerülő feszültségek, gondok közül a termelés markáns visszaesése volt az egyik legszembetűnőbb, ami minden térséget, de különösen a Dél-Alföldet érintette érzékenyen. A Dél-Alföld az a régió, amelyben az élelmiszergazdaság minden szférája kitüntetett jelentőségű, ezért az itteni visszaesés igen érzékenyen érintette a régiót.

A téma fontossága és aktualitása

A rendszerváltozást követő években a magyar agrárgazdaságban teljesen új helyzet állt elő. A tervgazdálkodásból a vegyes gazdaságon át áttértünk a piacgazdaságba. Megváltoztak a tulajdonviszonyok, a birtokstruktúra, a mezőgazdasági nagyüzemi rendszer szétesett. Visszaesett az előállított mezőgazdasági termékek (növény, állat) mennyisége. Jelentős mértékben visszaesett az agrárgazdaságban dolgozók létszáma. Egyre nagyobb gondot jelentett a lakosság mezőgazdaságból történő megélhetése. Romlottak a jövedelmezőségi viszonyok, nehezebbé váltak az értékesítési lehetőségek, belföldön és külföldön egyaránt. A külkereskedelem liberalizációja révén csökkent a hazai mezőgazdasági termékek belső fogyasztása. A keleti piacok összeomlottak, az ország külkereskedelme nyugati orientáltságúvá vált. Az egyre élénkülő piaci verseny nehézségeket okozott a mezőgazdasági termékek nyugati relációjú értékesítésében. Kiszámíthatatlanná és nehézkesé vált a termékek eladása. Az EU-s csatlakozással újabb elvárásoknak kellett megfelelnie a magyar agrárgazdaságnak. Mind magasabb minőségi követelményeket támasztottak a mezőgazdasági termékeinkkel szemben, miközben a fejlett EU-s országokhoz való felzárkózás feltételei csak részben voltak adottak, és a támogatás mértéke is az átmeneti időszakban lényegesen elmaradt tőlük. A hazai mezőgazdaságban éppen ezért egyre mélyülő válság alakult ki.

A DOLGOZAT FŐ KATEGÓRIÁINAK ÉRTELMEZÉSE (MEZŐGAZDASÁG, ÉLELMISZERIPAR, ÉLELMISZERGAZDASÁG, AGRÁRGAZDASÁG, AGRÁRIUM, AGROBIZNISZ, AGRÁRIPARI KOMPLEXUM)

Az értekezésben a mezőgazdaság, az élelmiszeripar, az élelmiszergazdaság, az agrárgazdaság, az agrárium, az agrobiznisz, az agráripari komplexum kifejezéseket használok. Nézzük mit jelentenek ezek a kategóriák és ezek kialakulását milyen szemléletmód formálta a hazai és a külföldi szakirodalomban.

A fenti kategóriák kialakulásának előzményei

Az élelmiszergazdaság viszonylag fiatal kategória. A hazai szakirodalomban széles körű elterjedése mintegy öt évtizedes múltra tekint vissza. A fogalmat kialakulásakor is eltérő módon értelmezték a témakörrel foglalkozó szakemberek.

Az élelmiszergazdaság fogalmának hazai elterjedése Erdei Ferenc nevéhez fűződik, aki a mezőgazdaságot, az élelmiszeripart és az élelmiszerforgalmat, továbbá ezen tevékenységeket ellátó ipari szakágazatokat értette a kifejezésen.

1969 előtt az élelmiszergazdaságról nem lehetett a különböző forrásmunkákban (értelmező szótárakban, lexikonokban, egyetemi jegyzetekben, tankönyvekben, stb.) olvasni, de már a gazdaságirányításban tevékenykedők egyre gyakrabban használták. Elterjedése relatíve gyors volt. Talán azért is nyert roham léptekben széleskörben polgárjogot, mert tulajdonképpen egy korszerű mikro- és makro szintű vertikális szemléletet tükröz.

Eleinte, mint oly gyakran más új szakkifejezésnél is tapasztalhatjuk, nagyon különböző értelmezések születtek az élelmiszergazdaságról. Márton János úgy nyilatkozik a kérdésről, hogy az „értelmezési problémák jelentőségét nem helyes túlbecsülni, de abba sem törődhetünk bele, hogy a gyakorlati feladatok sokaságát magába hordó és ilyen nagy jelentőségű fogalom eltérő, vagy éppen ellentétes magyarázata miatt felesleges viták keletkezzenek, látszólagos nézetösszeütközések következzenek be, vagy éppen a valóságos véleménykülönbségek homályba maradjanak” (Márton J. 1970).

Ezért ma is azt valljuk, hogy nem kákán is csomókeresésnek minősíthető feladatot végzünk, ha **áttekintjük az élelmiszergazdaság szűkebb és tágabb értelmezését, a komponenseinek körét, az eltérő problémaköröket és megkíséreljük ennek magyarázatát adni.**

Érthető, hogy a gazdaság vezetésében tevékenykedők igényelték az egységes értelmezést, a tiszta, világos fogalomalkotást és alkalmazást, mert ellenkező esetben elbizonytalanodás következik be. (A gazdag szakirodalom, amely ezekkel a kérdésekkel foglalkozott, valóban sokat tett a tiszta, világos fogalomalkotás és elterjesztés érdekében, de mintegy négy évtized után is elmondhatjuk, hogy a korábbi zavaros értelmezés mind a szakirodalomban, mind pedig a gyakorlatban ma is fennáll.)

Mi gátolja az élelmiszergazdaság fogalmának egységes értelmezését? A válaszban mindenképpen ki kell térni arra, hogy e fogalom elterjedésével párhuzamosan más újkeletű kifejezések is elterjedőben voltak. Ezek is zömmel tisztázatlan tartalommal kerültek a fogalomba. Egyeseket szinte szinonimaként, másokat szűkebb vagy tágabb fogalomként használtak. Ilyen volt az **élelmiszergazdaság, az agrokompexum, az agrárgazdaság, az agrárium, az agráripari komplexum és az agrobiznisz**. Az utóbbiak már nagyon tág fogalmak, amelyek jelentősen túlnőnek az élelmiszertermelésen. Az agráripari komplexum már magába foglalja „a mezőgazdaság és az iparosodással mind szorosabban hozzá kapcsolódó gazdasági ágazatok egész rendszerét. A mezőgazdaságon kívül magába foglalja a mezőgazdasági vegy- és gépipart, a termelőeszköz-kereskedelmet, a mezőgazdasági feldolgozóipart (benne az élelmiszeripart) és a nem élelmiszert termelő feldolgozóipar ágait, az élelmiszer-kereskedelmet, a szakosított bank- és biztosító rendszert, valamint a tudományos kutatást és a szakemberképzést is” (Magyar Nagylexikon I. Budapest, 1999. 257. p.).

Fejlődés a nemzetközi szakirodalomban

Már a „kezdetekben” nagyon sokszínű volt a paletta.

Egyes kutatók a mezőgazdaság, az élelmiszeripar és a forgalmi szféra mellett még az élelmiszergazdaság termelési eszközeit gyártó ágazatokat, továbbá az irányítást és a kutatást is az élelmiszergazdaság fogalomkörébe sorolták.

Még tágabb értelmezésben az élelmiszergazdaság az erdő- és a nádgazdálkodást is magába foglalja.

Voltak kutatók, akik úgy gondolták, hogy az élelmiszergazdaság fogalma az élelmiszerek kis- és nagykereskedelmét, valamint exportját és importját, illetve a fogyasztóknak történő közvetlen eladást is összegzi.

A nemzetközi szakirodalomban ez a fajta megfogalmazás (1955) John Davis USA-beli közgazdász nevéhez fűződik. Ezt a fajta megfogalmazást egy e célból rendezett konferencián Bostonban használta nyilvánosan először.

1957-ben John Davies és Ray Goldberg által készített tanulmányban (megalkották) az agrobiznisz fogalmát. Mit értettek ezen? Az volt a kiindulópontjuk, hogy az Amerikai Egyesült Államokban a családi farmok nemcsak a gabonatermesztéssel és az állattenyésztéssel foglalkoztak, hanem már előállították saját vonóerő-szükségletüket, szerszámaikat, berendezéseiket, trágyaszükségletüket, s ugyanakkor a megtermelt mezőgazdasági termékeket fel is dolgozták élelmiszerekké és textilipari nyersanyagokká. Ekkor az értékesítés (forgalmazás) még nem volt annyira jellemző, hiszen az amerikai farmok ebben az időszakban elsősorban saját fogyasztásra voltak berendezkedve. A mezőgazdaság és az ahhoz kapcsolódó ágazatok kölcsönös függőségi viszonyainak meghatározásához a szerzők (Davies és Goldberg) az agrobiznisz szó használatát ajánlották.

Az általuk készített kutatások a mai nemzedék számára is tartalmazzak tanulságokat. A szerzőpáros munkáiban nem egyszerűen azokat az elméleti alapokon nyugvó folyamatokat mutatták be, amelyek az agrobizniszt jellemzik, hanem konkrét számításokat (analízist) végeztek és ezek segítségével igyekeztek alátámasztani a fogalom használatának a helyességét. Tehát itt már az elméleti leírások mellett a gyakorlati (elemző) munka is megjelenik. Számításokat végeztek, feltárták és bemutatták az agrobiznisz néhány számszerűsíthető jellemző vonását. Természetesen a gyakorlati alkalmazások mellett tudománytörténeti kutatásokkal és leírásokkal is foglalkoztak.

Az agrobiznisz szerintük különböző tevékenységi csoportokat foglal magába, többek között az ellátó ágazatokat, a **mezőgazdaságot**, valamint a **feldolgozást** és a **forgalmazást** is. Ezt nevezte Davies és Goldberg „**elsődleges agrobiznisz aggregátumnak**”. Számukra az is fontos volt és már ebben az időszakban is hangsúlyozták, hogy a mezőgazdaság és a feldolgozás-forgalmazás szorosan összekapcsolódik egymással. Ilyen értelemben beszéltek úgynevezett „**másodlagos agrobiznisz aggregátumról**”. Ők úgy értelmezték, hogy a másodlagos agrobiznisz aggregátumba a mezőgazdaság, az élelmiszer-feldolgozás- és forgalmazás, továbbá a textíliák előállítása és forgalmazása tartozik.

Mivel a fogalom körül igen jelentős viták voltak és ellentmondások alakultak ki, fontos hangsúlyozni, hogy Davies és Goldberg „konceptiója” az ellátó ágazatokat csak a mezőgazdaságra vonatkoztatta, ugyanakkor a gazdaság teljes szférájára kiterjesztette.

Fontos megemlíteni, hogy a szerzőpáros elsőként végzett új típusú struktúraszámításokat is. Így elmondhatjuk, hogy az agrobiznisz alapjait Davies és Goldberg tette le, amely igen nagy hatással volt mind a hazai, mind pedig a nemzetközi kutatások szemléletére.

Davies és Goldberg munkája alapján megállapíthatjuk, hogy az agrobiznisz (agrokompexum) a mezőgazdaságot és a hozzá kapcsolódó tevékenységeket is magába foglalja.

P. Roy (USA) szerint az agrobiznisz a mezőgazdaság termelési ráfordításainak biztosítását és ezt követően az élelmiszerek, a textíliák termelését, feldolgozását és forgalmazását összefoglaló tudomány. A fogalom magába foglalja a technológiákat és a gazdaságtanokat is. Úgy véli, hogy az agrobiznisz egy része a technológiától függ, másik része pedig a gazdaságtan számos területétől, azaz az agrárgazdasággal, a munkával, az ipargazdasággal áll szoros kapcsolatban. Roy a fogalom meghatározásánál elsősorban elméleti alapokra támaszkodott. Az agrobizniszt összefoglaló komplex (szintetizáló) tudománynak minősítette.

1968-ban Goldberg már nem az agrobiznisz fogalmának kialakításával esetleges kiegészítésével (meghatározásával) foglalkozott, hanem már gyakorlati kutatásokat végzett többek között a szója és a gyümölcsvertikum példáján. Itt már a teljes termelési folyamat került a kutatás és az elemzés középpontjába. Ez az előző kutatásokhoz képest mindenféleképpen pozitívumot, többletet, előrelépést jelentett.

Nyugat-Európában az 1960-as években a francia L. Malassis végzett agrobiznisszel kapcsolatos vizsgálatokat. Vizsgálatai úgynevezett struktúravizsgálatok voltak az 1968 és 1969-es évekre. Az általa készített vizsgálatok kiterjedtek a francia élelmiszergazdaság szerkezetére, valamint az OECD országok agrobiznisz struktúrájára is. Mit is jelentett ez? Az OECD országokat az egy főre jutó ipari termelés alapján négy csoportra osztotta és e szerint hasonlította össze az egyes országcsoportok agrobiznisz szerkezetét. Ez elsősorban csak a főbb tendenciák érzékeltetésére volt alkalmas. Az ellátó ágazatok, valamint a feldolgozás és forgalmazás szerepe nőtt, míg a mezőgazdaság súlya csökkent.

A német kutatók közül Besch és Thimm végzett úttörő munkát az agrobiznisz területén. Az egykori NSZK élelmiszergazdaság első részletes folyamatábráját is Besch szerkesztette meg.

Wilhelm Jöger az agrobiznisszel kapcsolatban hangsúlyozta, hogy a fogalom nemcsak a népesség élelmiszerekkel való ellátását jelenti, hanem egy teljesen új, speciális agrárgazdasági és agrárpolitikai orientációt is. Úgy vélte, hogy az agrobiznisz nem más,

mint egy makroökonómiai orientáció a jövő mezőgazdasága számára. Tehát nem más az agrobiznisz, mint az iparba történő integrálódás. A mezőgazdasági üzemeket már nem a piactól való egyoldalú függés fogja jellemezni. Az üzemeknek mind a struktúrája, mind pedig a szervezése az ipari üzemekhez hasonlóan fog alakulni.

Az olasz kutatók közül Dorit kutatását kell megemlíteni, aki az ágazati kapcsoltok mérlegével bemutatta Olaszország példáján a mezőgazdaság és a többi nemzetgazdasági ágazat közötti fejlődési kapcsolatát az 1959 és 1969 közötti időszakra.

A holland Agrárgazdasági Kutató Intézet az agrobiznisz fogalmát a mezőgazdasági termékek termelésére, feldolgozására, szállítására és értékesítésére vonatkoztatta.

Az élelmiszergazdasággal, agráripari komplexummal kapcsolatos kutatások az egykori szocialista országban fáziskéséssel indultak meg. Míg a nyugat európai és tengerentúli országokban ezen fajta kutatások már az 1950-es években elkezdődtek, addig a szocialista tábor országaiban csak az 1960-as évekbe került erre sor.

Az egykori Szovjetunióban az ipar és a mezőgazdaság kérdéseivel, és annak mikroökonómiai megközelítésével foglalkozott E. Gubin (1963). Munkájában elemezte az agrár-ipari egyesülések jelentőségét. Úgy gondolta, hogy csak ily módon lehet a termelést fokozni és jelentősebb eredményeket elérni. Részletesen foglalkozott az iparvállalatok és a szovhozok úgynevezett kombinátokba való egyesítésével. Gubin nemcsak elméleti, hanem gyakorlati kutatásokkal is igyekezett bizonyítani azt, hogy 1930-1960 között azoknak a szovhozoknak a száma növekedett, amelyek bizonyos növényi kultúrák, illetve állati termékek termelésére specializálódtak. Ezen szovhozok közül sokan a megfelelő iparvállalatokkal közös kombinátszerű termelést folytattak.

Az agrár-ipari komplexum fogalmát a szovjet közgazdászok makroökonómiai megközelítésben az 1960-as években kezdték el használni.

Az egykori szovjet kutatók közül meg kell említeni V. N. Demjanenko nevét, aki az USA mezőgazdaságának iparosodásával foglalkozott. Munkájában kitüntetett szerepet szánt az agrár-ipari komplexumban dolgozók számszerinti alakulásának. Kiemelte, hogy míg az ipar mezőgazdaságot ellátó szférájában 1947-1961 közötti időszakban a foglalkoztatottak száma 5 millióról 7 millióra növekedett, ugyanakkor a mezőgazdaságban foglalkoztatottaké 10,4 millióról 7,1 millióra csökkent. Kutatásai arra engednek következtetni, hogy már ebben az időszakban is látta, hogy a mezőgazdasági termékek feldolgozásának egyre nagyobb és jelentősebb lett a szerepe, mint a pusztán mezőgazdaságnak.

Az általa végzett kutatásokban is felmerül az agrár-ipari komplexum fogalmának szűkebb és tágabb értelmezése. Az élelmiszer-termeléssel kapcsolatba már megemlíttette az élelmiszeri komplexumot is.

Az egykori szovjet élelmiszer-gazdasági kutatásokban is megjelent az input-output analízis, valamint az agrár-ipari komplexum elemzése közötti szoros összefüggés.

M. Lemesev 1968-ban munkájában részletesen elemezte az ipar és a mezőgazdaság, valamint a mezőgazdaság és a feldolgozás kapcsolatát. Kutatásaiban azonban még nem használta az agrár-ipari komplexum kifejezést.

1969-ban M. Eidelman az 1966 évi ágazati kapcsolat mérlegének a felhasználásával bemutatta az akkori szovjet (nép) gazdaság főbb arányait, kitüntetett szerepet szánva az ipar és a mezőgazdaság egyes jellemzőinek a bemutatására.

1970-ben V. Morozov és M. Lemesev a mezőgazdaság ágazati kapcsolatainak elemzésénél már agrár-ipari komplexumról beszélt.

Az egykori szovjet szakirodalomban elsőként V. Morozov és M. Lemesev fejtette ki az agrár-ipari komplexum kialakulásának jellemzőit makroszinten. A szerzőpáros is úgy vélte, hogy a tudományos technikai forradalom hatására a mezőgazdaság és az ipar között egyre szorosabb kapcsolat fog kialakulni. A tudományos-technikai forradalom oldaláról közelítették meg az agrár-ipari komplexum fogalmát.

V. Morozov és Martinov közös munkájában már utalás található az agrobiznisz és az agrár-ipari komplexum közös vonásaira. Ugyanakkor bírálták az amerikai kutatók munkáit, mert úgy vélték, hogy az amerikai szakemberek az agrobiznisz fogalom meghatározásánál csak a szervezeti és technikai-gazdasági kérdésekre szorítkoztak. Az agrobiznisszel kapcsolatos folyamatok társadalmi-gazdasági oldalának elemzése azonban még nagyon hiányos volt.

Az egykori szocialista országok agrár-ipari komplexummal kapcsolatos kutatásaiban igen jelentős hangsúlyt kapott a komplexum társadalmi (szociális) tartalmának részletes tárgyalása.

L. Nyikiforov az agrár-ipari komplexum társadalmi-, szociális tartalmát, illetve hatásait elemezte. Úgy fogalmazott, hogy „fel kell számolni az ipari és a mezőgazdasági munka alap- és energia ellátottságában meglévő különbségeket”. Hangsúlyozta, hogy egyre inkább szakképzett munkaerőre van szükség az agrár-ipari komplexum területén is, ugyanis a szakképzett munkaerő alkalmas lesz arra, hogy kezelni és irányítani tudja majd a fejlett modern termelési eszközöket.

A többi szocialista ország közül meg kell említeni a bolgár agrár-ipari komplexummal kapcsolatos kutatásokat. Misev és Trifonov az agrár-ipari komplexum fogalmát nagyon tág keretek között értelmezte. Úgy vélték, hogy az agrár-ipari komplexum magába foglalja a mezőgazdasági eredetű termékek előállítását, feldolgozását, továbbá az ezzel kapcsolatos összes gazdálkodó egységet és tevékenységet is. A bolgár kutatásokra jellemző, hogy a komplexumot mezo- és mikroszinten is értelmezték. Bulgáriában a mikro-szintű agrár-ipari komplexumok megszervezésére 1970-es években került sor.

Az egykori NDK szakirodalmában 1967-ben H. Stending utalt az ipar és a mezőgazdaság újraegyesülésére és az egymás közötti, egyre szorosabb kapcsolat kialakulására.

R. Heinrich és W. Richter az 1965. évi adatok alapján elemezte az egykori NDK mezőgazdaságának és iparának kapcsolatát. Itt ők nem beszéltek agrár-ipari komplexum kialakulásáról. Ugyanakkor részletesen elemezték az ipari termelőeszköz-gyártást és a mezőgazdaság kapcsolatát. Azt a következtetést vonták le, hogy a mezőgazdaság és az ipar között egyre inkább egy úgynevezett függőségi viszony fog kialakulni. Az agrár-ipari komplexummal kapcsolatos kutatások az NDK-ban az 1970-es években terjedtek el és ezek tükrözték az egykori szovjet szakirodalom hatásait. Itt is a komplexum fogalmát, irányítási kérdéseit és struktúráját vizsgálták. R. Heinrich külön struktúra számításokat is végzett.

Az egykori csehszlovák szakirodalom igen jelentős szerepet szánt az agrár-ipari komplexum tárgyalásának. Már az 1960-as évek második felében megfogalmazták, hogy a társadalmi munkamegosztás folyamata elérte azt a szintet, amikor az emberi táplálékok előállításában egyre nagyobb szerepe van a mezőgazdaság számára termelőeszközöket gyártó és szolgáltatást végző iparágaknak. Úgy vélték, hogy a mezőgazdaság fejlődése a jövőben nagymértékben fog függni az iparétól, illetve annak tudományos és technikai háttérétől.

J. Márkus az agrokompexum szférájában a külkereskedelmi forgalmat is vizsgálta a KGST országok között.

A csehszlovák E. Divila és munkatársai próbáltak állástfoglalni az agrár-ipari komplexummal kapcsolatos vitás kérdésekben. Az agrár-ipari komplexumot úgy fogták fel, mint a szocialista mezőgazdaság és az ipar, illetve egyéb nemzetgazdasági (népgazdasági) ágazatok, alágazatok kapcsolatainak tervszerű megjelenési formáját. A rendeltetése az volt, hogy optimális feltételeket teremtsen az élelmiszerek és egyéb

mezőgazdasági eredetű fogyasztási cikkek termeléséhez. Az agrár-ipari komplexum fogalma mellett használták az agrár-élelmezési komplexum elnevezést is, ami csak az élelmiszer-termeléssel kapcsolatos tevékenységeket foglalta magába.

Fejlődés a hazai szakirodalomban

Számos hazai kutató úgy véli, hogy az agrokomplexummal, illetve az élelmiszergazdasággal kapcsolatos nézetek a mezőgazdaság iparosodásával alakultak ki, fejlődésük ezután gyorsult fel.

Magyarországon az ezzel kapcsolatos kutatások az 1950-es évek második felében jelentek meg.

Első jeles magyar képviselője Erdei Ferenc volt, aki elsőként említette kutatásaiban a mezőgazdaság iparosodását. Hangsúlyozta, hogy a tudományos-technikai forradalom a mezőgazdaságban is jelentős változásokat eredményezett. A technikai forradalom a termelőeszközök fejlődését, míg a tudományos forradalom új biológiai módszerek alkalmazását jelentette Erdei szerint. Az új technikák elterjedése a mezőgazdaság „eliparosodását” vonhatja maga után. Erdei Ferenc arra próbált választ keresni, hogy vajon néhány év leforgása során iparrá válik-e a mezőgazdaság. Azt azonban Erdei látta és tapasztalta, hogy a mezőgazdasági termelőerők színvonala messze elmaradt az ipari ágazat termelőerőinek színvonalától. Szinte biztosnak vélte, hogy a technikai forradalommal a mezőgazdasági termelés és a hozzá szorosan kapcsolódó élelmiszer-termelés előbb-utóbb egy új fejlődési pályára fog állni.

Erdei Ferenc 1961-ben kutatásaira alapozva olyan következtetésekre jutott, amely nemcsak a magyar, hanem a nemzetközi kutatások szempontjából is fontosnak tekinthető. Olyan törvényszerűséget fedezett fel, amely megalapozta az agro-ipari komplexum (agrobiznisz, agrokomplexum, élelmiszer-gazdaság) alapjait. Előző kutatásaiban már utalt arra, hogy a mezőgazdaság jelentős átalakuláson ment keresztül. Úgy vélte, hogy a mezőgazdaság egyre inkább iparrá alakul, amelyhez jelentősebb kereskedelmi tevékenység is társul. Kiemelte, hogy a mezőgazdaságban is egyre nagyobb szerepe van a specializációnak. A korábbi mezőgazdasági termelés helyét egy újfajta mezőgazdaság foglalta el, amely az iparhoz hasonlóan megfelelő technológiát alkalmaz, területileg és üzemileg szakosodik. Akár gyárszerű nagyüzemeket alkotó iparaggá fejlődhet ki az élelmiszer-gazdaság.

1959-ben Fekete Ferenc kutatásai is érintették az ipar és a mezőgazdaság kapcsolatának kérdését. Szerinte a technikai forradalom teljes mértékben átalakítja, átformálja az ipar és a mezőgazdaság egymáshoz való viszonyát. A mezőgazdaság a technikai forradalom hatására egyre szélesebb területen össze fog kapcsolódni az iparral.

Amint az előzőekben láttuk, már ebben az időben megjelent az élelmiszer-gazdaságban a specializáció fogalma, ami azt jelenti, hogy az egyes üzemek, gyárak, vagy gyáregységek egy, vagy néhány termék előállítására szakosodtak.

Az agrár-ipari komplexumhoz (élelmiszergazdasághoz) kapcsolódó munkák közül meg kell említeni Csizmadia Ernő (1961) kutatásait is. Ő hangsúlyozta, hogy az akkori szocialista mezőgazdasági nagyüzemek nagyon hasonlítanak az ipari vállalatokhoz. Egyes üzemek általában egy termék előállítására szakosodtak. De ha még a specializáció mellett a kooperációs együttműködések is adódtak, akkor még hatékonyabban tudták kihasználni a természeti és gazdasági adottságokat.

Csizmadia Ernő további kutatásai már a gyárszerű termelés főbb jellemzőire tértek ki. Hangsúlyozta, hogy a gyárszerű termelésnél nagyon fontos a magas színvonalú termelésszervezés, a megfelelő szakértelemmel rendelkező munkairányítás is. Fontos, hogy a termelés során a kooperációs együttműködések és a specializáció minél magasabb színvonalú legyen. Ezzel azt kívánta sejtetni, hogy a versenyképes élelmiszergazdasághoz ezekre mind-mind szükség van. Felhívta a figyelmet azonban arra, hogy a gazdaságok méretének növelésénél, továbbá az üzemi és a termelési koncentrációnál a mindenkori gazdasági helyzetet figyelembe kell venni. A gazdaságok összevonása, az üzemek méretének növelése olykor óriási gondokat okozhat, és akár ráfizetéssel járhat. Megjelentek a kutatásaiban az optimális üzemméret kiválasztására és kialakítására vonatkozó elképzelések.

Csizmadia Ernő szerint azonban vigyázni kell arra, hogy a nagyüzemi tömegtermelés mellett a technikai haladást is ösztönözni kell. Egyre fejlettebb technikát, technológiát kívánatos alkalmazni a termelésben, mert csak így lehet lépést tartani a fejlődő világgal. Fejlett technika (eszközök, berendezések, stb.) és technológia alkalmazásához azonban jelentős tőkére van szükség. Csak úgy tudunk jelentős eredményeket elérni, ha a fejlesztéseknél figyelembe vesszük a rendelkezésünkre álló gazdasági lehetőségeinket.

Pataky Ernő kutatásaiban a feldolgozó tevékenységre tette a hangsúlyt. Mit értett feldolgozó tevékenységen? Úgy gondolta, hogy létre kell hozni hosszú távú szerződéses kapcsolatokat az élelmiszeripari vállalatok és a mezőgazdasági üzemek között, bővíteni

kell az egyes mezőgazdasági üzemeken belül a feldolgozó tevékenységet és létre kell hozni úgynevezett mezőgazdasági-ipari kombinátokat. Az ilyen és ehhez hasonló tevékenységek elősegíthetik az élelmiszeripar további fejlődését és versenyképességét.

Komló László nevéhez fűződik a mezőgazdaság iparosodásának következetes és komplex kifejtése. Kutatásaiban igen részletesen bemutatta a mezőgazdaság önellátó jellegének beszűkülését. Hangsúlyozta, hogy a mezőgazdaság csak akkor marad versenyképes a jövőben, ha az jelentős ipari háttérrel rendelkezik. A mezőgazdaság által előállított nyersanyagokat és alapanyagokat minél magasabb szintre kell feldolgozni. Külön foglalkozott az integráció lehetőségeivel is, ami az élelmiszer-gazdaság számára további fejlődési lehetőséget biztosított.

Almási Gábor és Erdős Sándor úgy fogalmazott, hogy a mezőgazdaság egyre jobban összekapcsolódik az élelmiszertermeléssel, továbbá azokkal az iparágakkal, amelyek részben termelési eszközöket (gépipar), részben pedig alapanyagokat, segédanyagokat (vegyipar) állítanak elő az élelmiszer-gazdaság számára. Tehát a mezőgazdasági termelést nemcsak a fejlett technikával kell összehangolni, hanem azokkal az iparágakkal is, amelyek a korszerű tartósítást, illetve az iparszerű élelmezést is biztosítják.

A szerzőpáros két évvel később már megkísérelte meghatározni a korszerű alapokon nyugvó élelmiszer-gazdaság fogalmát. Szerintük a modern és fejlett élelmiszer-gazdaság már magába foglalja az élelmiszer-nyersanyagtermelést, a feldolgozást, a készletezést, a forgalmazást és a felhasználást is. Hangsúlyozták azt is, hogy a korszerű élelmiszer-gazdaság elképzelhetetlen lenne a gépipar, a vegyipar, a híradástechnikai ipar és a közlekedés fejlődése nélkül. Tehát az élelmiszer-gazdaságban nemcsak az alapanyag és a nyersanyag termelés, illetve feldolgozás kell hogy prioritást nyerjen, hanem az infrastrukturális fejlesztések is. Az élelmiszer-gazdaságot alkotó ágazatok és az infrastrukturális fejlesztések között igen szoros kapcsolatnak kell kialakulnia, annak érdekében, hogy jelentős fejlődési pályára tudjon lépni az élelmiszer-gazdaság.

Az 1965-ös év egy újabb állomásnak számít a hazai élelmiszer-gazdasági kutatásokban. Ettől az évtől kezdett elterjedni a magyar élelmiszer-gazdasági kutatásokban az agrobiznisz szó, amit az amerikai közgazdászok (Davies és Goldberg) már mintegy tíz éve bevezettek a köztudatba.

Hazánkban elsőként Fekete Ferenc használta a kutatásaiban az agrobiznisz kifejezést. Vizsgálatai kapcsán utalt arra, hogy az 1800-as években a világ mezőgazdasági

termelésének mintegy 10-15 %-a került kereskedelmi forgalomba, ezzel szemben az 1960-as években ez az arány már 50-60 % volt. Úgy vélte, a mezőgazdaság már annyira összefonódott az iparral, a kereskedelemmel, a szállítással, stb., hogy új fogalmat kell erre nálunk is bevezetni és ez nem más, mint az agrobiznisz fogalma.

Az 1960-as évek második felében a rendelkezésre álló ágazati kapcsolatok mérlegének felhasználásával megkezdődtek a hazai vizsgálatok, illetve az agrokomplexummal és az élelmiszergazdasággal kapcsolatos számítások. Itt már az elméleti kérdések tisztázása és felvetése mellett megkezdődtek a gyakorlati kutatások is.

Az agráripari komplexumra vonatkozó első számításokat Magyarországon Fazekas Béla végezte. Ő a mezőgazdaság, az élelmiszeripar és a forgalmi szféra összhangjának fontosságát hangsúlyozta. De kutatásai során nagy hangsúlyt fektetett a mezőgazdasági termelés célját szolgáló ipari eredetű termelőeszközök előállítására is.

Az MTA Közgazdaságtudományi Intézetének a mezőgazdaság iparosodásával kapcsolatos kutatásai az 1960-as évek második felében láttak napvilágot. Kezdetekben az ipar és a mezőgazdaság ágazati kapcsolatát kezdték elemezni és ez vezetett el a nemzetgazdaság termelési blokkra történő felosztásához. Ez fontos szerepet játszott a továbbiakban az élelmiszergazdaság, illetve az agráripari komplexummal kapcsolatos kutatásokban. Úgy vélték, hogy a blokk-képzés segítségével a vertikális kapcsolatok oldaláról indokolt vizsgálni a nemzetgazdaságot. Az MTA Közgazdasági Intézete 4 termelési blokkot hozott létre. Ezek a következők: ipari blokk, élelmiszer-gazdasági blokk, építési blokk és a fagazdaság. Az előbb felsorolt négy blokkhoz kapcsolódott a bel- és a külkereskedelem, a közlekedés, továbbá a vízgazdálkodást tartalmazó tercier ágazatok. Mind a négy blokk hasonló felépítésű volt. Ennek segítségével nyomon lehetett követni a termelési folyamatot a nyersanyag-termeléstől egészen a végtermék kibocsátásáig. Ez részben segítette a további kutatásokat is. Lehetőség nyílt ezáltal a fontosabb ismérvek összehasonlító értékelésére. Az összehasonlításra korrekt módon nyílt lehetőség, mert a feldolgozást a feldolgozással, a nyersanyagtermelést a nyersanyagtermeléssel, illetve a komplexumot a komplexummal lehetett összehasonlítani.

Az egyre korszerűbbé váló élelmiszergazdasági kutatásoknak köszönhetően 1967-ben a vertikális szemlélethez igazodva közös Mezőgazdasági és Élelmiszerügyi Minisztériumot hoztak létre. Így mind a mezőgazdaságot, mind pedig az élelmiszeripart lehető legmagasabb fokon koordináltan tudták irányítani.

A továbbiakban koncentráljunk a hazai fogalomhasználatra. Elmondható, hogy a mezőgazdaság iparosításával kapcsolatos fogalmakat (élelmiszergazdaság, agráripari komplexum) a magyar kutatók sem azonos értelemben használták.

Ennek kapcsán Hajdú István és Szikszai Istvánné 1969-ben néhány új fogalom tartalmának meghatározására tett kísérletet. A szerzőpáros már számításokat is végzett a magyar agrokompexum struktúrájára vonatkozóan.

Az 1970-es években a szakirodalom egyre szerteágzóbban és terjedelmesebben foglalkozott az élelmiszergazdaság és az agráripari komplexum kérdéseivel. Az igen gazdag szakirodalomból toronymagassággal emelkedik ki Márton János munkája, (Márton J. 1970), aki a hazai gazdasági vizsgálatainak során részletesen tárgyalta az integráció azon kérdéseit, amelyek az élelmiszergazdaság szempontjából fontosnak ítélték.

Márton János az élelmiszergazdaság szűkebb megfogalmazása mellett foglalt állást. Szerinte az élelmiszergazdaság szűkebb értelemben a mezőgazdasági termelést (a növénytermesztést és az állattenyésztést), továbbá a mezőgazdasági üzemek kiegészítő tevékenységét foglalja magába. Ebbe a fogalomkörbe sorolja az élelmiszeripart és az élelmiszeripari termékek közvetlen értékesítését a fogyasztók felé. Külön megemlíti a nagykereskedelmi értékesítés lehetőségét is.

Szerdahelyi Péter és Udovecz Gábor először tettek kísérletet a magyar élelmiszergazdaság belső blokkjainak képzésére, továbbá főbb jellemzőinek feltárására.

Csizmadia Ernő és Burgerné Gimes Anna elsőként vállalkoztak arra, hogy az élelmiszer-termelés gazdaságtanát körvonalazzák.

Csizmadia Ernő (1973) „Bevezetés az élelmiszer-gazdaságtanba” című könyve rámutatott arra, hogy a fejlett gazdasággal rendelkező országokban az élelmiszerfeldolgozás és élelmiszer-forgalmazás megfelelő fejlettsége nélkül nem lehet versenyképes élelmiszertermelést megvalósítani.

Abonyiné Palotás Jolán (1975) élelmiszergazdaságon az élelmiszer termelés vertikumának három szféráját (a mezőgazdaság egy részét, amely emberi és állati fogyasztásra állít elő alapanyagot, az élelmiszeripart és a forgalmi szférát, a kereskedelmet, a kiszerezést, a tárolást, a hűtést, a szállítást) érti. A fogalomban a mikro- és makro szinten érvényesülő vertikális szemlélet és a köztük lévő mindenre kiterjedő harmónia fontosságát hangsúlyozta.

Benet Iván az agrobizniszt egy tervezési, strukturális és gazdaságpolitikai egységnek tekintette. Hangsúlyozta, hogy az élelmiszergazdaság több szállal is

kapcsolódik a nemzetgazdaság más területeihez, amelyek közül az infrastruktúrának kitüntetett szerepe van.

Németi László (1981) úgy fogalmazott, hogy a mezőgazdasági üzemek egyre nagyobb mértékben kapcsolódnak be az ipari kooperációkba és a szolgáltatótevékenységekbe. Tehát már jelezte, hogy a mezőgazdaság amellet hogy alap- és nyersanyagokat dolgoz fel, csak úgy fog jelentősebb fejlődést elérni, ha szorosan együttműködik az iparral. A mezőgazdasági nagyüzemek „iparosítása” számos előnnyel is járhat. Elősegítheti a vidék iparosítását, a helyi munkaerő lekötését, a területi differenciáltság csökkentését és a települések technikai fejlődését is.

Bernát Tivadar (1986) úgy fogalmazott, hogy a modern nagyüzemi mezőgazdaság megteremtésével, a műszaki fejlesztés kibontakozásával egy új kapcsolat alakult ki a mezőgazdaság, az élelmiszeripar és a kereskedelmi szféra között. Kialakult a kooperációs és integrációs együttműködés, amelynek az lett az eredménye, hogy egy korszerű alapokon nyugvó élelmiszer-gazdaság jött létre.

Csizmadia Ernő, Dimény Imre, Benet Iván munkásságuk nyomán már az 1970-es évek végén felismerték az élelmiszergazdaságon belül az élelmiszeripari feldolgozás egyre növekvő szerepét. Az a szemlélet vált általánossá, hogy csak azok az élelmiszer-gazdasági integrációk lehetnek sikeresek, amelyek végtermék szemléletűek. Ez azt jelenti, hogy az integrációt úgy kell megszervezni, összehangolni, hogy minél nagyobb mértékben szolgálja az előállított termékek piacképességét.

Süli-Zakar István (1996) úgy vélte, hogy az élelmiszergazdaság alakulását a mezőgazdasági termelés és az élelmiszeripari feldolgozás mellett, a termelés térbeli eloszlása, az ökológiai feltételek, illetve a társadalmi-gazdasági tényezők is befolyásolják.

Hajdu Istvánné – Lakner Zoltán (1999) szerint az agrobiznisz az élelmiszergazdaságon kívül magába foglalja a mezőgazdasági és az élelmiszeripari termeléshez, valamint az élelmiszer-kereskedelemhez szükséges anyagokat, eszközöket, a humán erőforrást, továbbá a fontosabb agrárgazdasági információkat. Ez a fogalom jól használható a makrogazdasági tervezésekben, illetve az élelmiszergazdaság egyes szereplői közötti kapcsolatok leírásában is. A szerzőpáros úgy véli, hogy nehéz meghatározni, még napjainkban is, hogy meddig terjed az élelmiszergazdaság szempontjából fontos háttérágazatok köre.

Magda Sándor – Marselek Sándor (2000) által írt könyvben az agrobiznisz az egymással összefüggő szakágazatokat, azaz a mezőgazdaságot, az élelmiszeripart, az élelmiszer-kereskedelmet, valamint az általuk használt anyagok és a termelőeszközök

gyártását foglalja magába. Az előbb említett „elemek” együtt, egymással egy „szerves egészet képeznek”.

Buday-Sántha Attila (2001) könyvében már nem élelmiszergazdaságról, élelmiszervertikumról, vagy agrobizniszről beszélt, hanem agrárgazdaságról. Az agrárgazdaság tevékenységének középpontjában a mezőgazdasági nyersanyag-termelés (növénytermesztés-kertészet, állattenyésztés) és feldolgozás áll. De hangsúlyozza, hogy az előbbieken kívül magába foglalja a termelési eszközök biztosítását (gépek, kemikáliák, stb.), az előállított termékek forgalmazását, továbbá az elméleti és gyakorlati kutatást, a szakember-képzést, illetve az agrárgazdasághoz kapcsolódó szolgáltatások szervezését is. Ez megint elbizonytalanodást eredményez, ugyanis nincs a fogalom kellően lehatárolva.

Az élelmiszergazdaságnak Szabó Gábor (2001) szerint egy szűkebb és egy tágabb megfogalmazása elfogadott és használt szakmai körökben. Szűkebb értelemben az élelmiszergazdaság a mezőgazdasági nyersanyag-termelést, valamint az élelmiszer feldolgozást foglalja magába. Tágabb értelemben a fogalomba beletartozik az élelmiszer-forgalmazás is.

A kutatások azt bizonyítják, hogy az élelmiszergazdaságot és az agrárgazdaságot (agráriumot) legtöbbször szinonim fogalomként kezeli a szakirodalom.

Szabó Gábor megjegyzi, hogy gyakran az agrárgazdaság tevékenységi körébe sorolják az erdőgazdálkodást és a halászatot is.

Szabó Gábor szerint az agrobiznisz három szférára tagolódik. Ezek a következők: az ellátó ágazatok, a mezőgazdasági nyersanyag-termelés és az élelmiszeripar, valamint az élelmiszer kereskedelem.

Napjainkban a hazai Központi Statisztikai Hivatal által közölt adatok az erdőgazdálkodást és a halászatot a mezőgazdasághoz sorolja, ugyanakkor az élelmiszeripart a feldolgozóipar egyik ágazataként kezeli.

Sajnos gyakran előfordul, hogy a mindennapi életben az élelmiszergazdaságot az élelmiszeriparral keverik össze és ez fordítva is jellemző.

Romány Pál (2003) munkájában külön szól az élelmiszergazdaságról és az agrártermelésről (agrárgazdaságról). Az élelmiszergazdasághoz sorolja a növénytermesztést és állattenyésztést, az élelmiszeripari feldolgozást, továbbá a forgalmazást. Természetesen nem sorolja az élelmiszergazdasághoz az erdőgazdaságot, illetve a nem élelmezést szolgáló növényeket, többek között az ipari növények egy részét, és a dísnövényeket sem. Az agrártermelés (agrárgazdaság) magába foglalja a termőföld művelését, a művelés során nyert termények emberi fogyasztásra alkalmas feldolgozását,

tárolását, tartósítását, az állattenyésztés javait és ipari átalakítását, valamint az erdő- és vadgazdálkodást, illetve a haltenyésztést és a halgazdaságokat is.

A vizsgálataim során az élelmiszergazdaságot én is egy – számos szakember által javasolt – olyan vertikumként kezelem, amely magába foglalja a mezőgazdaság által előállított élelmezést szolgáló alap- és nyersanyagok termelését, az élelmiszeripari termelést és a kiszerezést, szállítást, tárolást, értékesítést, a fogyasztókhöz való eljuttatást.

Összefoglalásként megállapítható, hogy:

- **az élelmiszergazdaság elnevezés, és a lényegét jelentő vertikális szemlélet a külföldi szakirodalomból áramlott be hozzánk.**
- **a nemzetközi és a hazai szakirodalomban is mind a múltban, mind pedig a jelenben eltérő értelmezések „éltek” egyidőben egymás mellett.**
- **az élelmiszergazdaság elnevezéssel egyidőben azonos, vagy rokon értelmű kategóriák használatosak. Az éles lehatárolásuk a mai napig sem tisztázott egyértelműen.**
- **maga az élelmiszergazdaság kifejezés is fejlődésen ment keresztül, és ennek fő tendenciája a vertikum bővülése irányába mutat.**

A DÉL-ALFÖLD MEZŐGAZDASÁGÁNAK SAJÁTOSSÁGAI

Természeti földrajzi adottságok

A Dél-Alföld éghajlat- és talajadottságai, a kis tengerszint feletti magasság, a jó termőképesség különösen kedvező feltételeket teremt a mezőgazdaság számára.

A legfontosabb éghajlati elemek vonatkozásában (a hőmérséklet és a csapadék) eléggé szeszélyesnek mondható. A Dél-Alföld azoknak az alföldi területeknek az egyike, ahol a napi, illetve az évi középhőmérsékleti értékek pozitív és negatív irányban is a legnagyobb kilengést mutatják. Országos viszonylatban az itt tapasztalható erős felmelegedés és lehülés a terület éghajlati sajátosságát szélsőségessé teszi. A domborzat hatására itt jellegzetes síksági mezo- és mikroklíma alakult ki. E klímakörzetben országosan is legtöbb a besugárzás időben és energiában egyaránt.

A hőmérséklet itt mutat mindkét irányban legnagyobb kilengést, mert az erős nappali felmelegedést aránylag erős éjszakai lehülés váltja fel. A késő tavaszi és a kora őszi fagyok gyakorisága is itt a legnagyobb. Az éghajlati adottság legkifejezőbb jellemzője a tartós, forró nyár. Évente átlagosan 32 olyan napra számíthatunk, amikor a hőmérséklet maximuma 30 fok fölé emelkedik. További jellegzetes éghajlati jellemző a korai tavaszosodás és a hosszan tartó meleg ősz. Hazánkban tavasszal a Dél-Alföldön emelkedik legkorábban 10 fok fölé a hőmérséklet, s itt süllyed legkésőbb 10 fok alá, azaz a növényzet tenyészideje ebben a régióban a leghosszabb. A Dél-Alföld előnye az ország más térségeihez viszonyítva, hogy mintegy tíz napos fenofázis különbséggel indul a tavaszi szezon.

A napsütéses órák átlagos évi összege meghaladja a 2100-at, vagyis a terület hazánk napfényben egyik leggazdagabb tája. Különösen a nyári hónapokban van számottevő napfénybőség, míg télen a terület hazánk napsütésben szegény térségeihez sorolható. Ez a zöldség és a gyümölcsstermesztés terén a kiváló minőségű (íz, szín, aroma, vitamintartalom) termékek termelését segíti.

A csapadék szempontjából a Dél-Alföld hazánk legszárazabb területei közé tartozik. A csapadék átlagos évi összege 500-600 mm között alakul. Vannak azonban olyan területek is a régióban, ahol a csapadék évi összege az 500 mm-t sem éri el. A legtöbb csapadék nyár elején, júniusban hullik, míg a legkevesebb januárban és februárban. Az öntözés a termésátlagok javulását nagy mértékben elősegíti.

A talajviszonyokat tekintve igen változatos a térség. A régióban előfordulnak a futóhomok és humuszos homok talajok, az alföldi mészlepedékes csernozjomok, a réti csernozjomok, a mészlepedések csernozjomok, a réti szolonyecok, sztyeppesedő réti szolonyecok, szolonyec réti talajok, továbbá a réti, réti öntés, lápos réti talajok is.

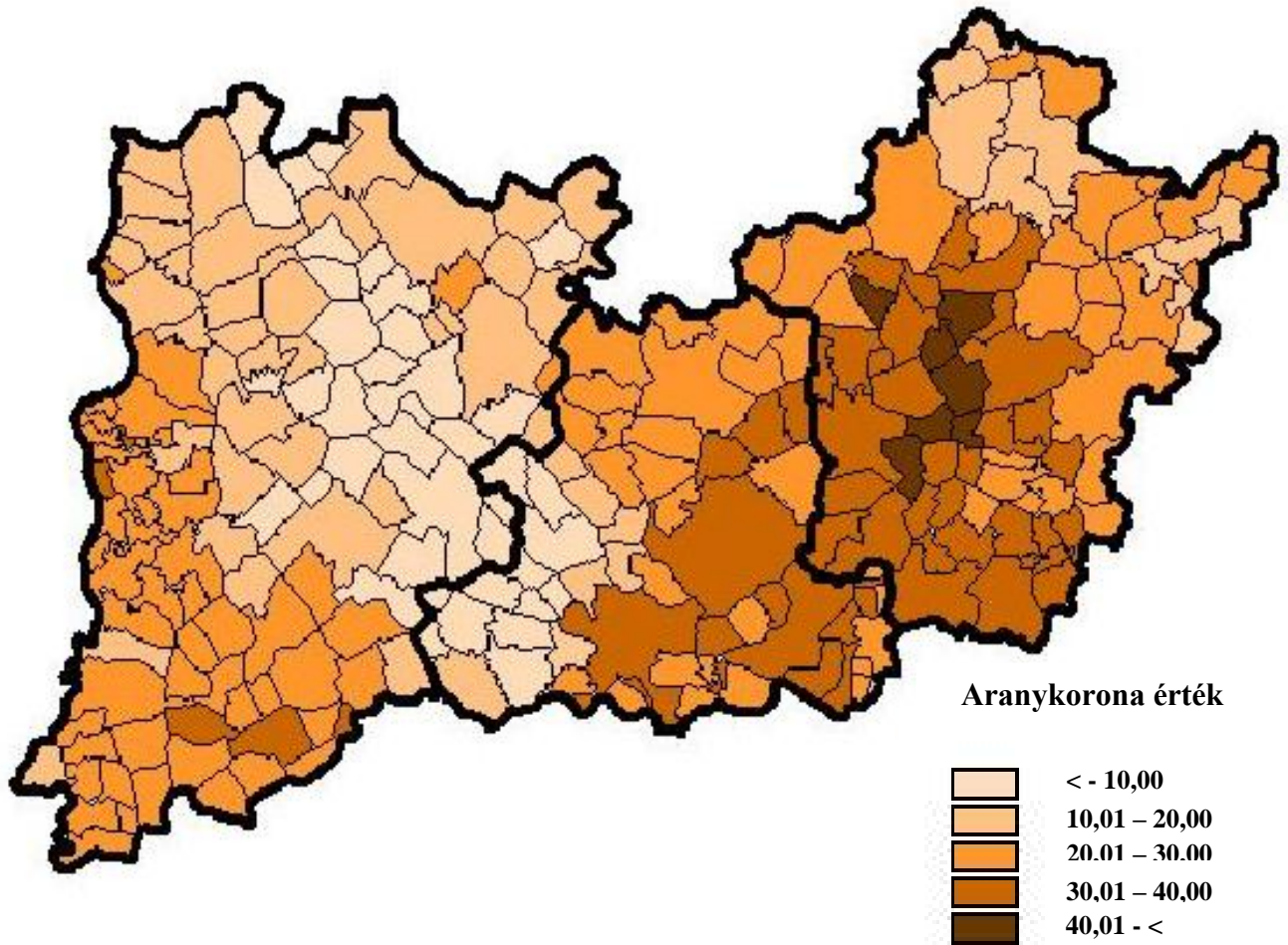
A termőhelyek területi minősítését a múlt századi adózás céljára készült, jelenleg is érvényben levő aranykorona-érték vázlatos ábrázolásával mutatom be. (A területegységre eső, átlagos gazdálkodással elérhető nettó jövedelemben – aranykorona-érték – amelyben a talajadottságokon kívül az éghajlati elemek, sőt a piaci fekvésre utaló jegyek is kifejezésre jutnak).

Ezen kívül a termőhelyek minősítésére létezik egy komplex földértékelés, amelyben a föld természetes termőképességét kifejező értékszámok mellett a földek közgazdasági értékét is meghatározzák.

A rendelkezésünkre álló statisztikai adatbázis lehetővé teszi a települések szántóterületének átlagos aranykorona értékének ábrázolását.

A Dél-alföldi régióban a legalacsonyabb és a legmagasabb aranykorona értékű szántók között igen magas a szórás terjedelme. Míg Bács-Kiskun és Nyugat-Csongrád megye homokhátságán jóval 10 aranykorona alatti értékű a szántóterület, addig Örménykúttól – Mezőhegyesig, Nagymágocstól – Békéscsabáig 30,01 aranykorona érték feletti, míg Csabaszabadi, Gerendás, Kamut, Kétsoprony, Pusztaföldvár, Telekgerendás településekben pedig meghaladja a 40,01 aranykorona értéket.

A szántóterület hektáronkénti átlagos aranykorona értéke a Dél-Alföldön (2000)

10. sz. ábra
Forrás: KSH, AMÖ
Szerk.: Komarek L.

A fentiek alapján összességében elmondhatjuk, hogy a Dél-Alföld természeti adottságai viszonylag heterogének. A terület magán viseli az Alföldet jellemző sajátosságokat. Jellemzi a nagy évi és napi hőmérsékleti ingadozás, az aszályos és csapadékos évek változása, a nyári szárazság, a gyakori aszály, s a tavaszi fagy. Az évi hőingadozás mellett igen nagy a havi hőingadozás is. Ennek ellenére az éghajlati és a talajviszonyok a mezőgazdasági kultúrák számára kedvezőnek bizonyulnak.

A termelési struktúra alakulása a Dél-Alföldön 1945-től a rendszerváltozásig

A Dél-Alföld mezőgazdasága – részben a természeti adottságai, részben pedig földrajzi fekvése, eltérő történeti folyamatai, birtokstruktúrája, tradíciója, gazdasági fejlettsége, a lakosság életszínvonala, életminősége, stb. miatt – sajátos, minőségileg más utat tett meg a II. világháborútól a rendszerváltozásig, mint az ország más nagytájai vagy régiói.

Az egész régió mintegy öt évtizedes gazdasági fejlődésének teljes ívét részleteiben nem áll módomban leírni, de a főbb jellemzők érintését elkerülhetetlennek tartom. Mindenekelőtt le kell szögezni, hogy 1945 után relatíve lényegesen kedvezőtlenebb volt a térség gazdasági helyzete az országosnál. Már az egész gazdaság fő ágankénti szerkezete is egészségtelenebb volt a hazai egésznek, fejlettségi szintje pedig sokkal alacsonyabb volt az átlagnál. Emiatt a régióban a vezető gazdasági ágaként funkcionáló mezőgazdaság nagy jelentősége ellenére is a fejletlenség számos jegyét magánviselte.

Fontos ismérve volt, hogy a területének nagyon magas hányadát a mezőgazdaság hasznosította. A termelési értékének viszont jóval több mint felét a növénytermesztés adta, és az állattenyésztés – elsősorban Bács-Kiskun megye területén – nagyon gyenge volt. A szántóterület magas hányada és kiváló minősége viszont kiemelkedett más régiókból. Fontos volt az ipari növények termesztése (cukorrépa, kender, napraforgó, stb.) a Duna-Tisza között a szőlőtermesztés és a gyümölcsstermesztés (ezen belül is leginkább a csonthéjasoké).

A Dél-Alföld sajátos tájkörzetei a zöldségfélék termesztésére is specializálódott. Közülük is a fűszerpaprikát, a vörös- és fokhagymát, a répát, a fehér gyökeret, a csemegepaprikát, a paradicsomot és a káposztát emelem ki.

Nem állt jól a régió a takarmánybázis terén, ami befolyásolta az állatsűrűség igen alacsony voltát. Ugyancsak feltűnően alacsony volt a térség erdőszültségi foka is.

A mezőgazdaság nagyüzemi átszervezését követően az országoshoz hasonló látványos változások következtek be a régió mezőgazdaságában, amely jelentős mennyiségi és minőségi paraméterek módosulását eredményezte. A termelés specializációjának emelkedésével, a hatalmas, homogén táblák kialakítása, az öntözött területek nagyságának növelése, a műtrágya felhasználás emelkedése, a kemikáliák széles körű alkalmazása, a korszerű agrotechnikai eljárások bevezetése és elterjesztése, a

fajtanemesítés, a szakosított állattenyésztő telepek létrehozása, a hozamok látványos emelkedése alapjaiban változtatta meg a Dél-Alföld mezőgazdasági képét.

1965 után, amikor a világ mezőgazdaságának évi átlagos növekedési ütemét Magyarország – köztük a Dél-Alföld is – lényegesen felülmúlta, e régió a már említett kiváló adottságai miatt, egyre kedvezőbb pozícióba került.

Javult a nemzetgazdasági fő ágak aránya mellett a mezőgazdasági fő ágak aránya is (dinamikusabban fejlődött az állattenyésztés), nőtt az erdősültségi fok. A különböző – a mezőgazdaság fejlődését (fejlettségét) mutató paraméterek javulása úgy következett be, hogy közben egyre kisebb mezőgazdasági területen, egyre kisebb létszámmal, növekvő hozamokkal egyre többet termeltek.

A továbbiakban néhány sokatmondó adat, illetve mutató segítségével foglalom össze a Dél-Alföld mezőgazdaságának fejlődését.

A Dél-Alföld szarvasmarha-, sertés-, ló- és juh állományának alakulása

1. sz. táblázat

Megnevezés	1960		1980		Index: 1980/1960
	darab	számosállat	darab	számosállat	
Szarvasmarha	312340	249872	350900	280720	1,12
Sertés	1356697	154663	2534500	288933	1,87
Ló	150662	120529	34500	27600	0,23
Juh	531790	37757	681500	48387	1,28
Számosállatban összesen	-	562821	-	645640	1,15

Forrás: KSH

Tehát a Dél-Alföld állatállományának volumene 1960-tól 1980-ig úgy változott, hogy legdinamikusabban a sertéslétszám, majd a juhállomány és legkevésbé a szarvasmarha állomány nőtt. A ló állomány a nagyüzemi gazdálkodás és gépesítés térnyerésével egyötödére csökkent. Ily módon a fajta szerinti összetétel is erősen módosult. Az összkép tehát növekedést mutatott, amely növekedés fajtánként erősen differenciált volt. Végül is a térségre jellemző takarmánytermesztés összetételével összhangban a sertés és a baromfiállomány előretörése volt a legmarkánsabb változás.

A fontosabb növények vetésterületből való részesedése a Dél-Alföld megyéiben

2. sz. táblázat

Megnevezés	Bács-Kiskun		Békés		Csongrád		Változás
	1960	1980	1960	1980	1960	1980	
Búza	15,4	23,8	24,3	31,4	20,3	28,5	Dinamikusan nőtt
Kukorica	33,5	30,9	31,6	27,3	29,6	29,0	Kissé csökkent
Rozs	13,7	3,8	-	-	7,4	1,8	Nagyon lecsökkent
Árpa	8,3	3,6	9,6	2,4	9,4	4,0	Nagyon lecsökkent
Zab	2,0	0,3	2,9	0,5	2,6	0,6	Nagyon lecsökkent
Burgonya	3,8	1,3	0,8	0,4	2,7	1,6	Nagyon lecsökkent
Cukorrépa	1,7	1,3	4,4	3,3	2,8	1,9	Kissé csökkent
Napraforgó	1,0	4,7	1,7	8,0	0,8	2,3	Nagyon dinamikusan nőtt
Lucerna	4,6	7,9	8,1	9,0	7,0	9,0	Dinamikusan nőtt
Csalamádé, silókukorica	3,0	6,4	3,7	5,4	3,2	7,3	Dinamikusan nőtt
Zöldségfélék	4,0	5,6	1,2	2,7	5,6	5,9	Kissé nőtt

Forrás: KSH, szerző saját számítása

A fenti táblázat pregnánsan mutatja, hogy a szántóföldi növénytermesztés a Dél-Alföldön markáns átalakuláson ment keresztül. Nagyon dinamikusan nőtt a régió vetésterületéből való részesedése a napraforgónak, továbbá a búzának, a lucernának, a csalamádénak és a silókukoricának. Drasztikusan csökkent a rozs, az árpa, a zab és a burgonya vetésterülete. De mind általánossá vált a rendszerszerű növénytermesztés, elterjedt a korszerű agrotechnika, a modern, nagyhatású gépek alkalmazása, a korszerű talajerőgazdálkodás, a hatékony kemikáliák alkalmazása, nőtt az öntözött területek nagysága, nagy hozamú fajták honosodtak meg, a termésmennyiség kis vetésterület csökkenése esetén is termény volumen növekedést eredményezett.

Bár a Dél-Alföld mezőgazdasága a 60-as évek közepétől a korszerű agrárfejlődés számos jellemzőjét viselte magán, mégis a rendszerváltozás idején is súlyos gonddal kellett megküzdenie. Azóta ezek a gondok, a diszharmóniák erősödtek, a specializáció romlott, a vertikum mikro- és makro szintű kiépítettsége csökkent.

A hazai agrártermelésben betöltött szerepének alakulása (részarány, mennyiség, hozam és minőségi szerkezeti sajátosságok)

A hazai mezőgazdaságban a Dél-Alföldnek kitüntetett szerepe van. Ez is megnyilvánul, hogy 2004-ben a Dél-Alföldön valósult meg az országos mezőgazdasági beruházások 21,6 %-a. Ezt szemlélteti a 3. számú táblázat is.

A mezőgazdaság, a vad-, erdő-, halgazdálkodás beruházásának régiók szerinti alakulása (milliárd Ft) (2004)

3. sz. táblázat

Ország, régió	Beruházás (milliárd Ft)	Megoszlás (%)
Közép-Magyarország	9,1	10,4
Közép-Dunántúl	12,5	14,2
Nyugat-Dunántúl	9,4	10,7
Dél-Dunántúl	14,5	16,5
Észak-Magyarország	7,1	8,1
Észak-Alföld	16,2	18,5
Dél-Alföld	19,0	21,6
Ország összesen	87,9	100,0

Forrás: KSH, a szerző saját számítása

Az 3. számú táblázat adataiból kiderül, hogy 2004-ben mintegy 19 milliárd forint realizálódott beruházás formájában a Dél-Alföldön a mezőgazdaság, a vad-, az erdő- és a halgazdálkodás területén.

Ha a fontosabb hazai növények termésmennyiségének régiónkénti megoszlását vizsgáljuk, akkor elmondható, hogy a Dél-Alföldi régió valamennyi növény esetében előkelő helyet foglal el a régiók rangsorában. Természetesen ez összefügg a vizsgált régió méretével is.

A búza termésmennyiségét tekintve az első helyet foglalja el a régiók sorában. 2005-ben a Dél-Alföldi régióban 1187,6 ezer tonna búzát termeltek, ami az országos búzatermelés 23,3 %-a. A többi vizsgált régió messze elmarad ettől az értéktől. Egyedül az Észak-Alföldi régió közelíti csak meg a 20,0 %-ot. A búzatermesztés régiók szerinti alakulását tekintve a felső szélső értéket a Dél-Alföld (1187,6 e t), míg az alsó szélső értéket a Közép-Magyarországi régió (320,2 e t) képviseli.

Hasonló a helyzet a rozstermelésénél is. A vizsgált évben a Dél-Alföldön 29,9 ezer tonna rozst termeltek, amely az országos rozstermelés 28,0 %-a. Jelentősebb rozstermő terület alakult még ki az Észak-Alföldi régióban is. A két alföldi régió adja a hazai

rozstermelés 54,5 %-át. A Dél-Alföldi régióból kiemelkedik a rozstermelés területén a Duna-Tisza köze, míg az Észak-Alföldi régióból a Nyírség területe. Ha a szélső értékeket vesszük górcső alá, akkor a felső szélső értéket ebben az esetben a Dél-Alföld képviseli (29,9 e t), míg az alsó szélső értéket az Észak-Magyarországi régió (5,5 e t).

Az árpa esetében még nagyobb a régiók közötti termelési eltérés. Ebben az esetben is a Dél-Alföld emelkedik ki az árpatermesztés területén. 2005-ben a Dél-Alföldi régióban 292,1 ezer tonna árpát termeltek, ami az országos termelés 24,6 %-a. A Dél-Alföldet követi a Nyugat-Dunántúli régió a maga 19,0 %-ával. A Dél-Alföldön megtermelt árpa jelentős része őszi árpa. Az árpatermesztés területén a felső szélső értéket a Dél-Alföld (292,1 e t), míg az alsó szélső értéket a Közép-Magyarországi régió (53,0 e t) képviseli.

A kukoricatermesztés területén az elmúlt években veszített szerepéből a Dél-Alföld, de ennek ellenére még mindig a második helyet foglalja el a régiók rangsorában. A 2005-ös évben a Dél-Alföldön 1847,4 ezer tonna kukoricát termeltek, ami az országos termelés 19,7 %-a. A régiót csak a Dél-Dunántúl előzi meg a maga 28,4 %-ával. Ha a felső és alsó szélső értékeket tekintjük, akkor a felső szélső értéket a Dél-Dunántúl (2572 e t), az alsó szélső értéket a Közép-Magyarországi (340,0 e t) régió képviseli.

Jelentős mennyiségi visszaesés tapasztalható a cukorrépa termelés esetében. Korábbi években a cukorrépa termesztés fontos szerepet játszott a Dél-Alföld mezőgazdaságában. A termelés visszaesésének egyik nyomas oka volt, hogy a korábbi itteni két cukorgyárat (Mezőhegyes, Sarkad) bezárták, így jelentősen nőtt a feldolgozás színhelyére történő szállítási költség. A megtermelt cukorrépát a Szolnoki és a Kabai cukorgyárba kellett szállítani. De mivel a szállítás napjainkban egyre nagyobb költségtényező a nagy szállítási távolság súlyos terheket rótt a termelőkre. Így csak azokon a Dél-Alföldi területeken maradt meg a cukorrépa termelés, ahol jó minőségű talajok álltak rendelkezésre, mert ezáltal magasabb hozamokat értek el. 2005-ben a Dél-Alföldön 543,8 ezer tonna cukorrépát termeltek, ami az országos termelés 15,5 %-a. De a jelentős csökkenés ellenére a régió még mindig dobogós helyet foglal el az ország cukorrépa termesztése területén. E téren további markáns változások fognak lejátszódni rövid időn belül és a régióban újabb növények fogják hasznosítani a korábbi cukorrépa termő területek nagy részét.

A napraforgó termelés tekintetében az első helyért a Dél-Alföld és az Észak-Alföld versenyez. Hol az egyik, hol pedig a másik régió kerül az első helyre. A 2005-ös évben az Észak-Alföldi régió termelte a legtöbb napraforgót. A Dél-Alföldi régió ebben az esetben a második helyet foglalja el. Évi termelése 229,1 ezer tonna volt, ami az országos termelés

20,6 %-a. A napraforgó termelésben kitüntetett szerepe van az alföldi területeknek. A napraforgó termelésében a felső szélső értéket az Észak-Alföld (299,3 e t), míg az alsó szélső értéket a Nyugat-Dunántúli régió (72,0 e t) képviseli. A régióban a napraforgó további térnyerése várható.

A burgonya termesztés területén a legnagyobb a Dél-Alföldi régió előnye. 2005-ben a Dél-Alföldön termelték a legtöbb burgonyát (221,5 e t), ami az országos termelés 33,8 %-a. Így a Dél-Alföldi régió messze magasan vezet a régiók sorában a burgonyatermesztés területén. A felső szélső értéket a Dél-Alföld (221,5 e t) képviseli, míg az alsó szélső értéket a Közép-Dunántúli régió (31,6 e t).

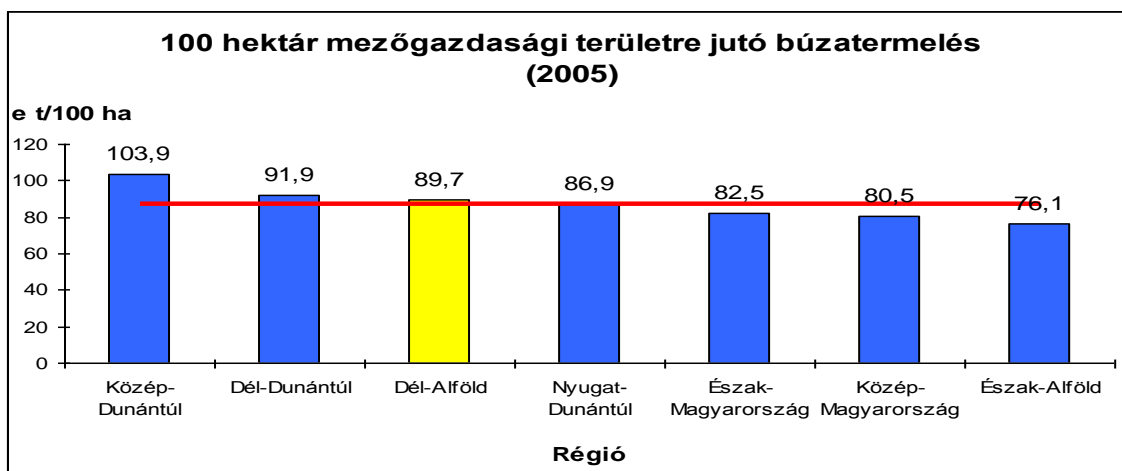
A fontosabb hazai növények termésmennyiségének régiók szerinti megoszlása (%)(2005)

4. sz. táblázat

Ország, régió	Búza	Rozs	Árpa	Kukorica	Cukorrépa	Napraforgó	Burgonya
Közép-Magyarország	6,3	14,2	4,5	3,8	3,5	7,0	14,5
Közép-Dunántúl	13,1	8,0	13,1	13,4	8,7	11,8	4,8
Nyugat-Dunántúl	11,1	10,3	19,0	10,1	24,7	6,5	13,3
Dél-Dunántúl	15,1	7,9	13,8	28,4	11,1	11,7	6,4
Észak-Magyarország	12,1	5,1	12,1	4,2	4,1	15,4	8,4
Észak-Alföld	19,0	26,5	12,9	19,7	32,4	27,0	18,8
Dél-Alföld	23,3	28,0	24,6	20,4	15,5	20,6	33,8
Ország összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: KSH, a szerző saját számítása

A 100 ha mezőgazdasági területre jutó búzatermelés régiónkénti alakulását vizsgálva az alábbi megállapításokat tehetjük. Mint ahogy a 11. számú ábra is mutatja mindössze négy olyan régió van, amely eléri, illetve meghaladja az országos átlagot. A 100 ha mezőgazdasági területre jutó búzatermelés országos átlaga 86,8 e t. Ezen értéket a Közép-Dunántúli-, a Dél-Dunántúli-, a Dél-Alföldi- és a Nyugat-Dunántúli régió haladja meg. A felső szélső értéket a Közép-Dunántúl, míg az alsó szélső értéket pedig az Észak-Alföld képviseli.

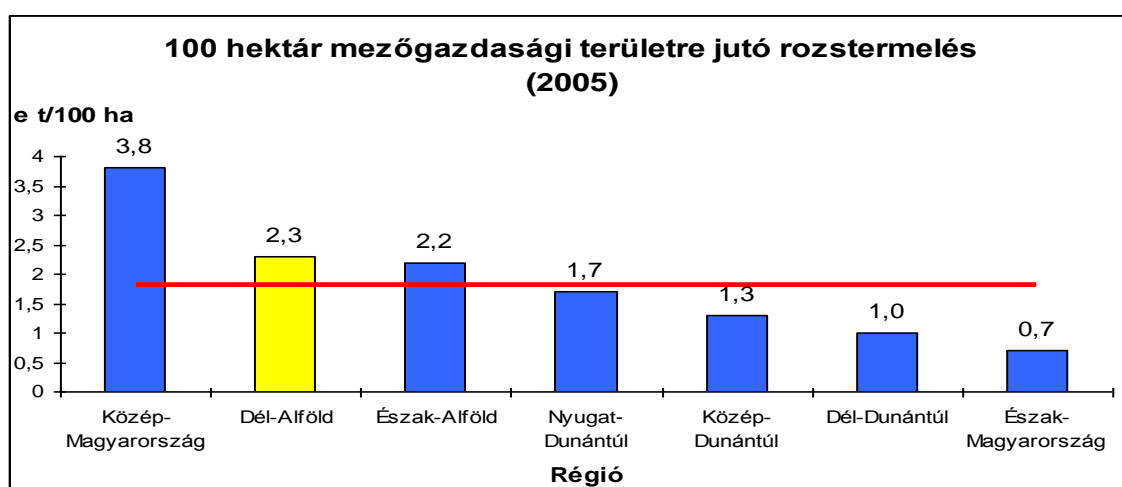

11. sz. ábra

Forrás: KSH, a szerző saját számítása

Szerk.: Komarek L.

A 100 ha mezőgazdasági területre jutó rozstermelés esetében más a jellemző. A 12. számú ábra pregnánsan mutatja, hogy három régió (Közép-Magyarország, Dél-Alföld és Észak-Alföld) haladja meg az országos átlagot. Az országos átlag a 100 ha mezőgazdasági területre jutó rozstermelés esetében 1,8 ezer t. Ezt jól szemlélteti az alábbi ábra is.

12. sz. ábra

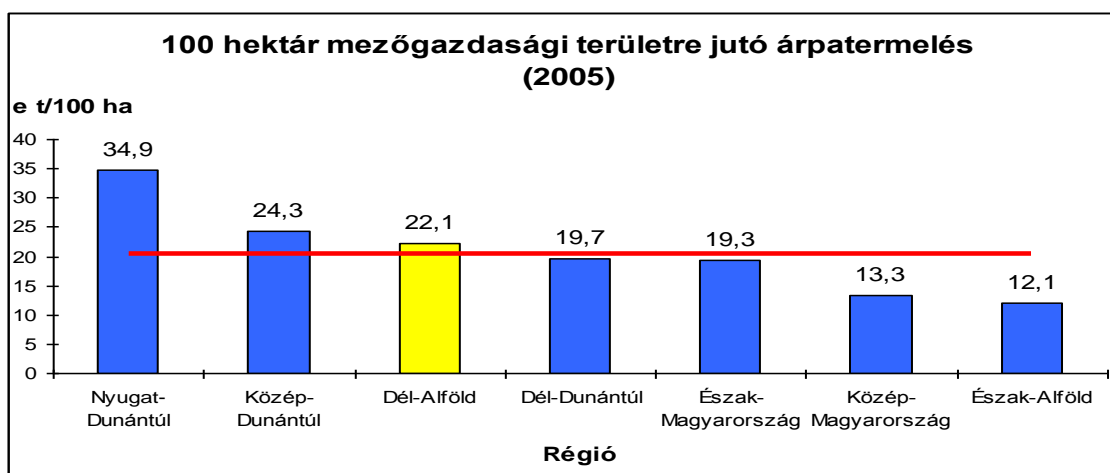
Forrás: KSH, a szerző saját számítása

Szerk.: Komarek L.

A felső szélső értéket a Közép-Magyarországi régió, míg az alsó szélső értéket az Észak-Magyarországi régió képviseli a 100 ha mezőgazdasági területre jutó rozstermelésben.

Az árpatermelésnél a Nyugat-Dunántúli-, a Közép-Dunántúli és a Dél-Alföldi régió haladja meg az országos átlagot. Az országos átlag 100 ha mezőgazdasági területre jutó

árpatermelés esetében 20,3 e t. A régiók esetében a felső szélső értéket a Nyugat-Dunántúl, míg az alsó szélső értéket az Észak-Alföld képviseli.

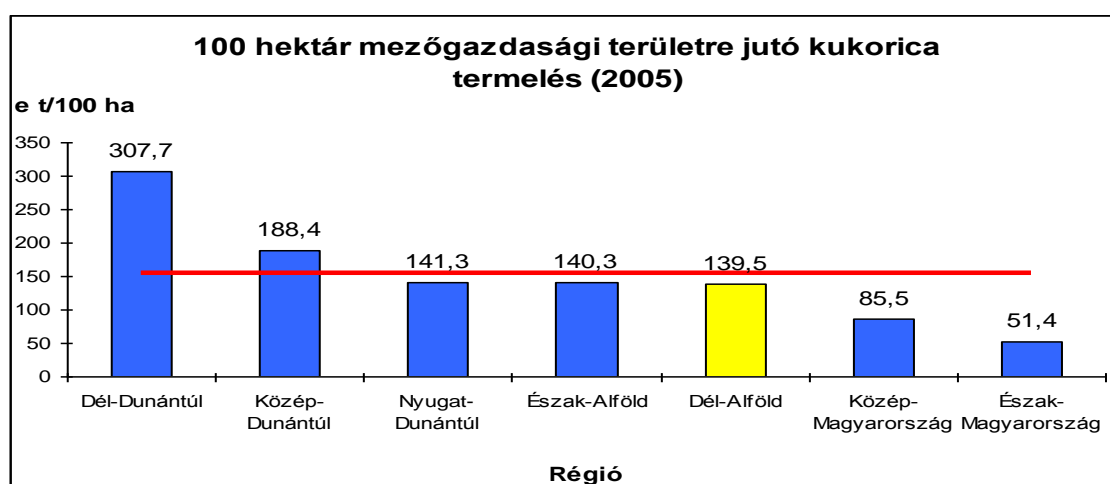

13. sz. ábra

Forrás: KSH, a szerző saját számítása

Szerk.: Komarek L.

A kukorica termesztés esetében mindössze két régió (Dél-Dunántúl, Közép-Dunántúl) értéke haladja meg az országos átlagot. Ebben az esetben a Dél-Alföldi régió az országos átlag alatt maradt. Az országos átlag a 100 ha mezőgazdasági területre jutó kukoricatermelés tekintetében 154,3 e t. A régiók közül a felső szélső értéket a Dél-Dunántúli régió, míg az alsó szélső értéket az Észak-Magyarországi régió képviseli.

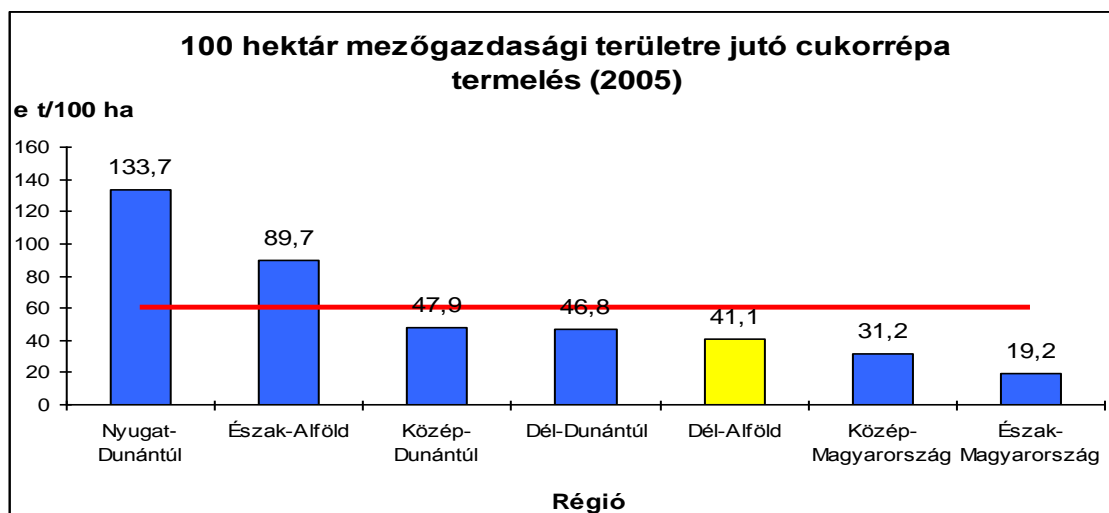
14. sz. ábra

Forrás: KSH, a szerző saját számítása

Szerk.: Komarek L.

A 100 ha mezőgazdasági területre jutó cukorrépa termelés esetében két régió (Nyugat-Dunántúl, Észak-Alföld) haladták meg az országos átlagot. A Nyugat-Dunántúli

régió mintegy kétszeresével múlja felül az országos értéket. Az országos átlag 60,0 e t. A cukorrépa esetében a Nyugat-Dunántúli régió képviseli a felső szélső értéket, míg az Észak-Magyarországi régió az alsó szélső értéket.

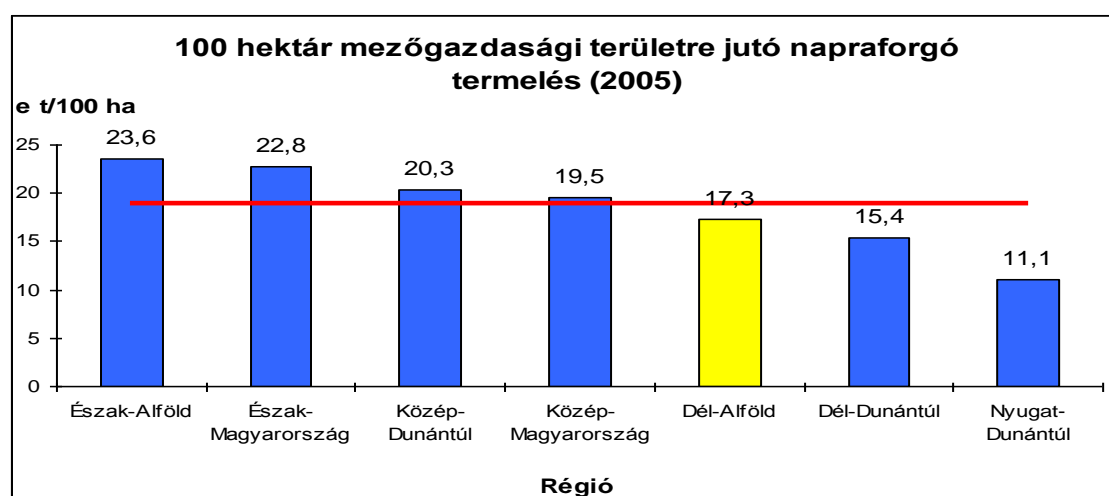

15. sz. ábra

Forrás: KSH, a szerző saját számítása

Szerk.: Komarek L.

A napraforgó termesztésénél már négy régió is meghaladja az országos átlagot. Ezek az következők: Észak-Alföld, Észak-Magyarország, Közép-Dunántúl és Közép-Magyarország. A Dél-Alföldi régió ebben az esetben is az országos átlag alatt maradt. Az országos átlag 18,9 e t. A felső szélső érték az Észak-Alföldé, míg az alsó szélső érték a Nyugat-Dunántúlé.

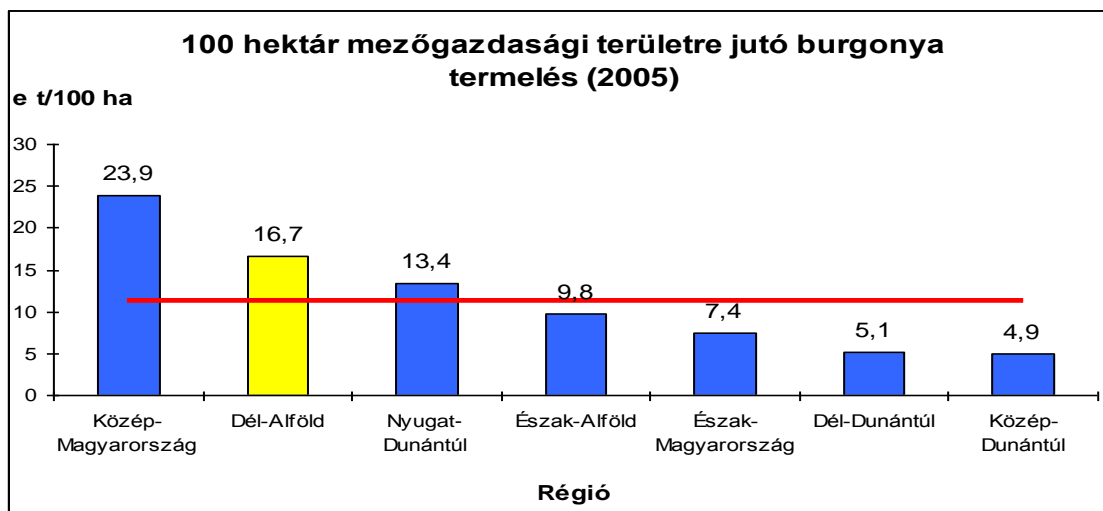

16. sz. ábra

Forrás: KSH, a szerző saját számítása

Szerk.: Komarek L.

A 100 ha mezőgazdasági területre jutó burgonyatermesztésben három régió múlja felül az országos átlagot (Közép-Magyarország, Dél-Alföld, Nyugat-Dunántúl). Az országos átlag 11,2 e t. A felső szélső értéket a Közép-Dunántúli régió képviseli, míg az alsó szélső értéket a Közép-Dunántúli régió.

17. sz. ábra

Forrás: KSH, a szerző saját számítása

Szerk.: Komarek L.

Az állatállomány régiónkénti megoszlását 2005-ben az alábbiak jellemezték.

A szarvasmarha állomány a Dél-Alföldön a vizsgált időpontban 138 ezer darab volt, ami az országos állomány 19,5 %-a. Így a régiók rangsorában a Dél-Alföld a második helyet foglalja el ezen a téren. A felső szélső értéket a szarvasmarha állomány esetében az Észak-Alföld képviseli, míg az alsó szélső értéket a Közép-Magyarországi régió.

2005-ben a Dél-Alföldi régió rendelkezett a régiók közül a legnagyobb sertésállománnyal. Ekkor az állatlétszám elérte a 1024 ezer darabot, ami az országos állomány 26,6 %-a. A többi régió közül az Észak-Alföldi rendelkezik jelentősebb sertésállománnyal. Ha az alföldi régiókat vizsgáljuk, akkor elmondhatjuk, hogy a sertésállomány több mint 50 %-át ez a két régió adja. A felső szélső értéket a Dél-Alföldi régió (1024 e db), míg az alsó szélső értéket a Közép-Magyarországi régió (183 e db) képviseli.

Igen kedvező a Dél-Alföld szerepe a juhállomány alakulásában is. 2005-ben a Dél-Alföld juhállománya 366 ezer darab volt. Ez az országos állomány 26 %-a. Ennek ellenére a vezető helyen az Észak-Alföldi régió áll, a maga 531 ezer darabos állományával. Így a juhállomány alakulásánál a felső szélső értéket az Észak-Alföld, míg az alsó szélső értéket a Nyugat-Dunántúli régió képviseli.

A tyúkfélék esetében a Dél-Alföldet az Észak-Alföld és a Közép-Dunántúl előzi meg. Az utóbbi két régióban az tyúkállomány eléri és meghaladja a 20 %-ot. A Dél-Alföldi régióban 2005-ben az állatállomány 5848 ezer darab volt, ami az országos állomány 18,3 %-a. Ez a kép egy kicsit torzít, mert a tyúkfélék nem tartalmazzák a többi baromfi létszámot, többek között a liba, a kacsza és a pulyka létszámát. Ugyanis a Dél-Alföldi régióban az előbbi baromfifélék súlya is jelentős.

A tyúkfélék állományának alakulásában a régiók közül a felső szélső értéket az Észak-Alföldi régió képviseli (7548 e db), míg az alsó szélső értéket a Közép-Magyarországi régió (2482 e db).

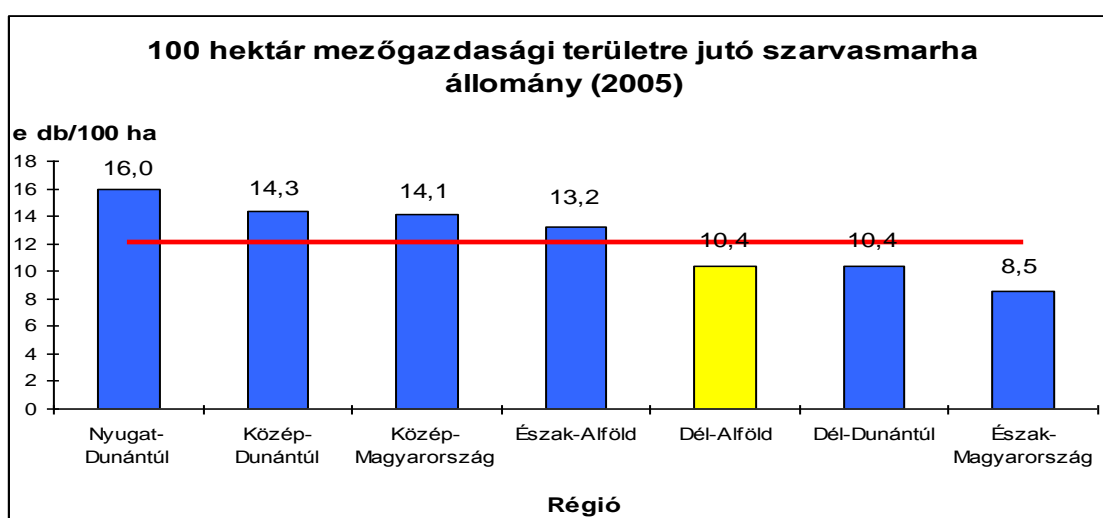
Az állatállomány régiók szerinti megoszlásának alakulása (%) (2005)

5. sz. táblázat

Ország, régió	Szarvasmarha	Sertés	Juh	Tyúkféle
Közép-Magyarország	7,9	4,7	9,3	7,8
Közép-Dunántúl	13,0	11,9	8,9	20,0
Nyugat-Dunántúl	14,7	9,0	1,5	10,4
Dél-Dunántúl	12,3	18,7	8,8	11,8
Észak-Magyarország	8,9	5,2	7,7	8,0
Észak-Alföld	23,7	23,9	37,8	23,7
Dél-Alföld	19,5	26,6	26,0	18,3
Ország összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: KSH, a szerző saját számítása

A 100 ha mezőgazdasági területre vetített szarvasmarha állomány alakulását az alábbi ábra szemlélteti.

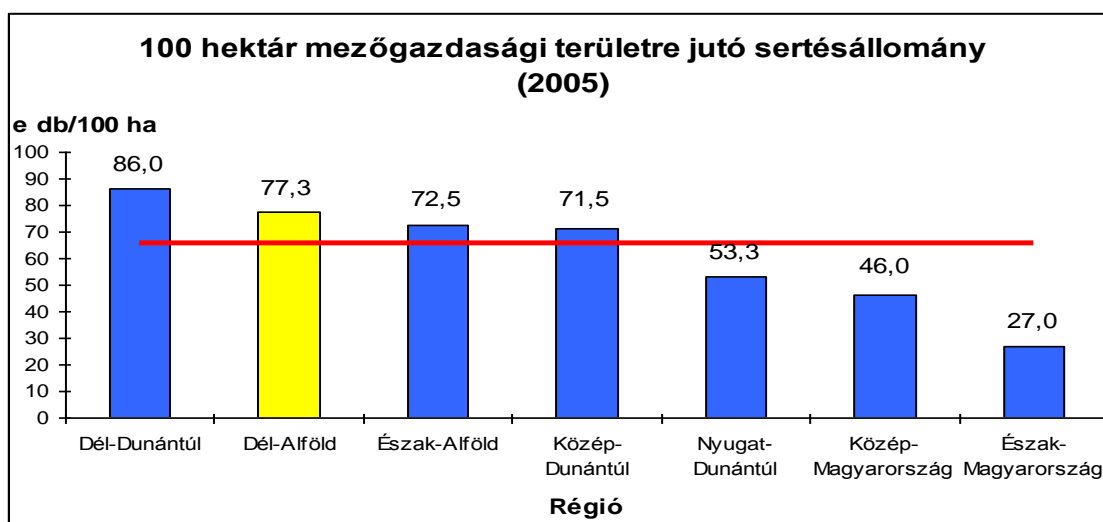
18. sz. ábra

Forrás: KSH, a szerző saját számítása

Szerk.: Komarek L.

A 18 számú ábráról leolvasható, hogy az országos átlagot meghaladó állománnyal négy régió rendelkezik (Nyugat-Dunántúl, Közép-Dunántúl, Közép-Magyarország, Észak-Alföld). Az országos átlag 2005-ben 12,1 ezer darab volt. A Dél-Alföldi régió szarvasmarha állománya nem érte el az országos átlagot. A felső szélső értéket a Nyugat-Dunántúl, míg az alsó szélső értéket Észak-Magyarország képviseli.

A 100 ha mezőgazdasági területre jutó sertésállomány esetében a Dél-Alföld az előkelő második helyet foglalja el. A Dél-Alföldi régiót a Dél-Dunántúli előzi meg. A sertésállomány esetében négy régió állománya haladja meg az országos átlagot (Dél-Dunántúl, Dél-Alföld, Észak-Alföld, Közép-Dunántúl). A vizsgált évben az országos átlag 65,7 e db volt. A felső szélső érték a Dél-Dunántúlt illeti, míg az alsó szélső érték az Észak-Magyarországi régiót.

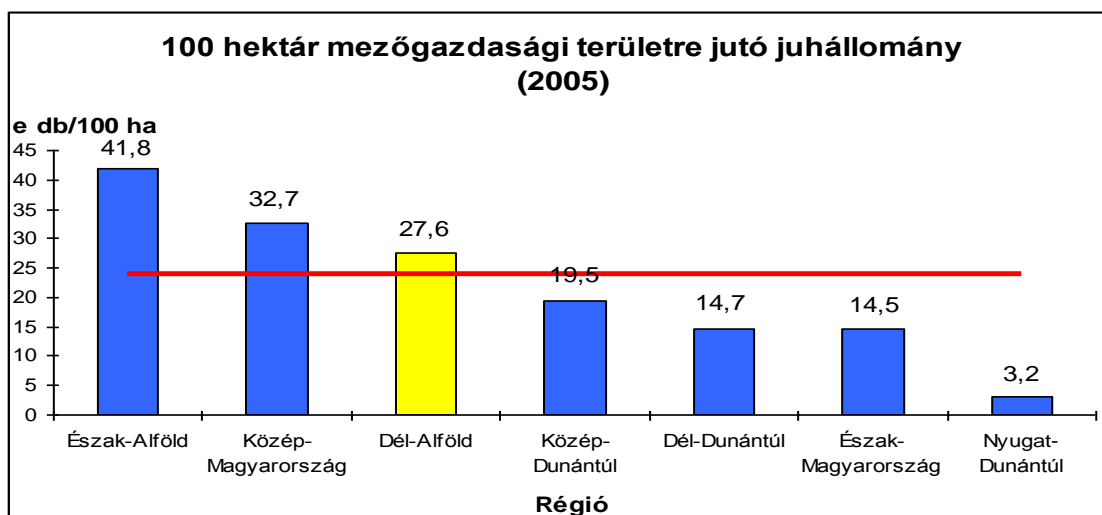

19. sz. ábra

Forrás: KSH, a szerző saját számítása

Szerk.: Komarek L.

A 100 ha mezőgazdasági területre jutó juhállomány esetében sokkal árnyaltabb a kép. Mindösszesen három régió (Észak-Alföld, Közép-Magyarország, Dél-Alföld) haladja meg az országos átlagot. Az országos átlag ebben az esetben 24 e db. A felső szélső értéket az Észak-Alföld, míg az alsó szélső értéket a Nyugat-Dunántúli régió képviseli.

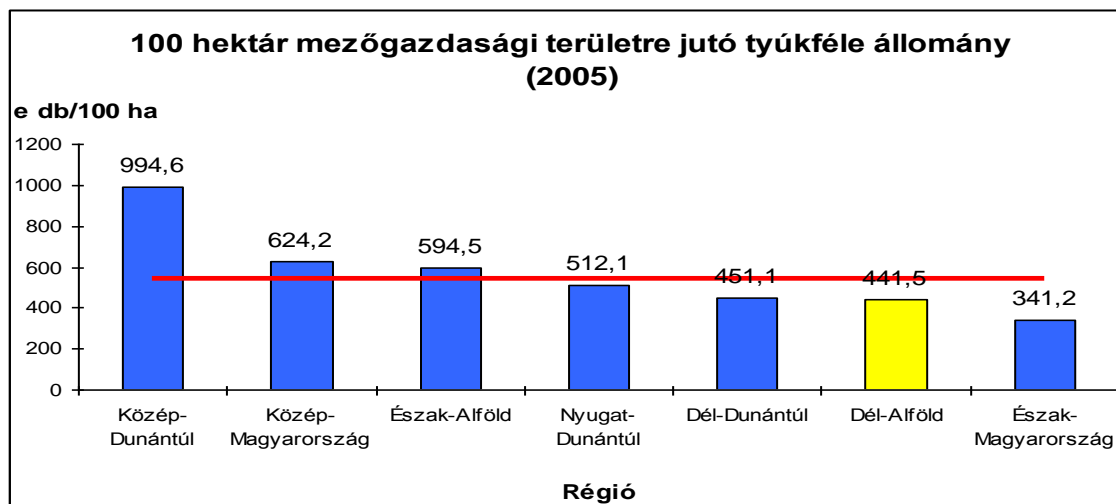

20. sz. ábra

Forrás: KSH, a szerző saját számítása

Szerk.: Komarek L.

Hasonlóan árnyalt képet kapunk a 100 ha mezőgazdasági területre jutó tyúkféle állományának áttekintésekor. Mindösszesen három régió (Közép-Dunántúl, Közép-Magyarország, Észak-Alföld) éri el és haladja meg az országos átlagot. Az országos átlag 2005-ben 544 e db volt. A Dél-Alföldi régió ebben az esetben a hét régió közül a hatodik helyen található. A felső szélső értéket a Közép-Dunántúl, míg az alsó szélső értéket az Észak-Magyarországi régió képviseli.

21. sz. ábra

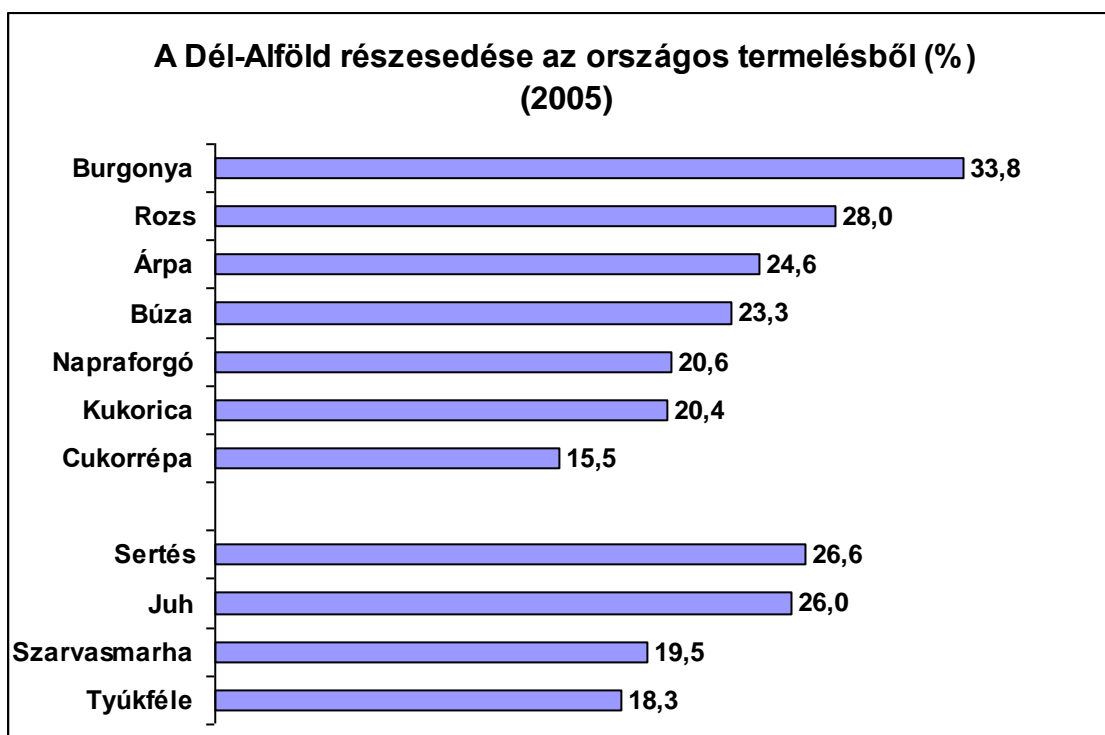
Forrás: KSH, a szerző saját számítása

Szerk.: Komarek L.

A fentiek alapján összefoglalásként megállapítható, hogy a Dél-Alföld a növénytermesztés terén a búza, a rozs, az árpa és a burgonya termelés, az állattenyésztés

terén pedig a sertés, a juh és a baromfi tenyésztés terén tűnik ki a fajlagos értékek alapján is a jelentőségével.

Összefoglalásként elmondhatjuk, hogy a Dél-Alföld részesedése a mezőgazdasági termelés területén az országos termelésből számos egyéb termék esetén előkelő helyen áll. A fontosabb növények közül szinte mindegyik esetében meghaladja a részesedés a 20 %-ot. Sőt a burgonya esetében a 30 %-ot is. Az állatállomány alakulását tekintve a növénytermesztéshez hasonló a helyzet. Ezt szemlélteti az alábbi 22. számú ábra is.

22. sz. ábra

Forrás: KSH, szerző saját számítása

Szerk.: Komarek L.

A RENDSZERVÁLTOZÁS UTÁNI STRUKTÚRA MÓDOSULÁSOK A DÉL-ALFÖLD MEZŐGAZDASÁGÁBAN

A rendszerváltozás után látványos változások következtek be a régió mezőgazdaságának szervezeti felépítésében. A korábbi hagyományos nagyüzemi szerkezetet nagymértékű decentralizáció követte. A régió keleti részén a jó minőségű földeken később és kevésbé hullottak szét a szövetkezetek, mint a Duna-Tisza közti homokhátságon. Először a termelőszövetkezetek bomlottak fel és csak később alakultak át az állami gazdaságok. 2004-re az átalakulás eredményeként 2444 regisztrált társas vállalkozás és 9370 egyéni vállalkozás képezte a régió gazdálkodási forma szerinti struktúráját.

A rendszerváltozást követően a Dél-Alföldet nem nagyon preferálták a külföldi befektetők, de a mezőgazdaság iránt általában más régiókban is kevésbé érdeklődtek. A régióra vonatkozólag elmondható, hogy annak mezőgazdaságában a külföldi érdekltségű vállalkozások száma, a jegyzet tőke nagysága, ebből a külföldi részesedése lényegesen alacsonyabb volt az országos átlagnál.

A továbbiakban az átalakulás főbb aspektusait egyenként részletezem.

A tulajdonviszonyok- és birtokviszonyok változása 1989-től napjainkig

A rendszerváltozás után a mezőgazdaságban is megindult a privatizáció.

Az 1991 évi úgynevezett részleges kárpótlási törvény eredményeként megszűnt a termelő szövetkezetek osztatlan közös földtulajdona, valamint az állami gazdaságok földterülete is csökkent. A kárpótlás részlegessége abban nyilvánult meg, hogy egy-egy személy kárpótlásának értéke semmilyen halmozott jogcímenek nem haladhatta meg az 5 millió forint értéket. A kár értéket aranykoronában fejezték ki. A törvény azonban nemcsak az egykori földtulajdonosokat juttatta földhöz, hanem – az állami gazdaságban ledolgozott idő után – az állami gazdaságok alkalmazottait is, valamint a termelő szövetkezetek nem tag alkalmazottait, illetve azok örököseit is. Ezen kívül földet (vagy földkiegészítést) kaptak azok az egykori szövetkezeti tagok is, akik egyáltalán nem vittek be földet a közös gazdaságba, vagy csupán nagyon keveset.

Az események felgyorsulása során a termelőszövetkezetekben és az állami gazdaságokban igen sok gazdasági társaság jött létre. Ezek a gazdasági társaságok

legálisan vettek meg, vagy béreltek földterületet, vagy épületet, stb. Ezek már olyan privatizált vagyonnak minősültek, amelyek már nem képezték a kárpótlás alapját.

A gazdasági társaságok dinamikus szaporodását az is elősegítette, hogy 1992-től lehetővé tették a termelő szövetkezetekből az egyéni és a csoportos kilépést, a szövetkezetek megszűnését, átalakulását, egyesülését és szétválását. A vagyonnevesítés lehetővé tette, hogy az egykori nagy gazdaságokból vagyont vigyenek ki. Ha a szövetkezeti üzemegységek gazdasági társasággá alakultak, akkor azt követően holdingszerűen működtek. Így hazánk mezőgazdaságában az 1990-es évek végére a privatizáció tulajdonképpen befejeződött.

A fentiekben vázlatosan bemutatott átalakulások alapjaiban változtatták meg a hazai mezőgazdaság tulajdon- és birtokviszonyait és ezen keresztül szinte minden paraméterét.

A termőföld mintegy 86-88 %-a magánkézbe került. Ennek eredményeként a hazai mezőgazdasági termelésben az egyéni gazdaságok szerepe vált meghatározóvá. A különböző jellegű változások struktúrájának változását foglalja össze a 6. számú táblázat.

A regisztrált vállalkozások száma a mezőgazdaság, vad-, erdőgazdálkodás és halászat ágazatban (Magyarország összesen)

6. sz. táblázat

Gazdálkodási forma	1995	2000	2004
Jogi személyiségű társas vállalkozás	6413	9445	9930
Jogi személyiség nélküli társas vállalkozás	3168	4532	4742
Egyéni vállalkozás	29976	37695	41572
Vállalkozás összesen	39557	51672	56244

Forrás: a KSH megyei évkönyvei

A regisztrált vállalkozások számának alakulása a mezőgazdaság, vad-, erdőgazdálkodás és halászat ágazatban a Dél-Alföldön (1995)

7. sz. táblázat

Gazdálkodási forma	Bács-Kiskun megye	Békés megye	Csongrád megye	Dél-Alföld
Társas vállalkozás	750	586	443	1779
Ebből: Kft	317	240	161	718
Részvénytársaság	12	13	8	33
Szövetkezet	150	143	101	39
Betéti társaság	235	158	162	555
Egyéni vállalkozás	2266	2352	3189	7807
Összesen	3016	2938	3632	9586

Forrás: a KSH megyei évkönyvei

**A regisztrált vállalkozások számának alakulása a mezőgazdaság, vad-,
erdőgazdálkodás és halászat ágazatban a Dél-Alföldön (2004)**

8. sz. táblázat

Gazdálkodási forma	Bács-Kiskun megye	Békés megye	Csongrád megye	Dél-Alföld
Társas vállalkozás	1199	733	512	2444
Ebből: Kft	611	390	241	1142
Részvénytársaság	24	27	11	62
Szövetkezet	135	103	82	320
Betéti társaság	407	206	168	781
Egyéni vállalkozás	3934	2494	2942	9370
Összesen	5133	3227	3454	11814

Forrás: a KSH megyei évkönyvei

Ha összevetjük a Dél-Alföld gazdálkodási forma szerinti struktúráját az országgal, akkor szembetűnik az a különbség, hogy országosan nagyobb volt a '90-es években a társas vállalkozások hányada, mint a Dél-Alföldön. Később (2004-ben) még mindig nagyobb az egyéni gazdaságok részaránya a vizsgált régióban, mint országosan. 1995-ben 5,6, 2004-ben pedig 5,3 % pont eltérés volt a Dél-Alföld javára. Tehát minden időkeresztmetszetben nagyobb súlyt képeztek az egyéni vállalkozók a régió mezőgazdaságában, mint országosan. Ez a régió diverzifikáltabb mezőgazdasági termelésének is az egyik oka.

A régióon belül is heterogén a helyzet. Legmagasabb az egyéni vállalkozások részaránya Csongrád megyében, majd Békés következik, s tőle kissé lemarad Bács-Kiskun megye. Ez a sorrend jellemző mind 1995-ben, mind 2004-ben, de míg Békés- és Csongrád megyében 2004-re néhány %-ponttal csökkent az összes vállalkozásból az egyéni vállalkozások részaránya, addig Bács-Kiskun megyében ellenkező irányú tendencia játszódt le. Ily módon csökkent a régió három megyéje közti különbség az egyéni vállalkozások részarányát illetően. 1995-ben az összesített régiós részarány 81,4 % volt, ami 2004-re 79,3%-ra esett vissza.

A rendszerváltozással az 1961 óta általánossá váló tulajdonosi és szervezeti rendszer gyökeres változásokat eredményezett. E változások egyik fontos ismérve az lett, hogy a föld művelője (a hasznosító személy), és a tulajdonos szétvált. Az újonnan kialakult szervezeti struktúra működését sok tényező nehezítette. Csökkent a mezőgazdaság jövedelmezősége.

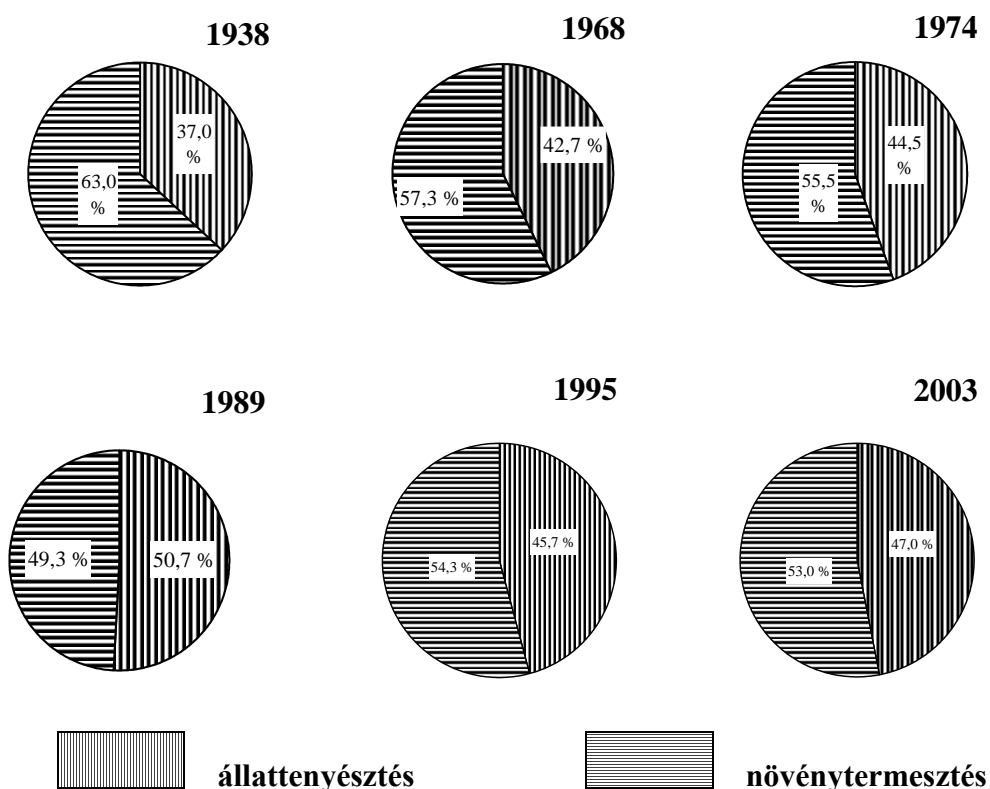
A megváltozott új helyzetben nagy jelentőségűvé vált a bérleti rendszer, ugyanis a földet visszaigénylők nagy része már nem az agrárszférában dolgozott(ik), sőt nagy hányaduk a jövőben sem kíván ehhez a szférához visszatérni.

A mezőgazdasági fő ágak arányaiban bekövetkezett változások

A mezőgazdasági fő ágak egymáshoz viszonyított arányának alakulását a természeti-társadalmi-gazdasági tényezők egész sora befolyásolja. Magyarországon ösidők óta nemzetközileg is jelentős volt az állattenyésztés. Az állattenyésztés tradicionális volta ellenére a fő ágak egymáshoz való viszonya az elmúlt időszakban nagyon változó volt.

Ha csak 1938-tól követjük nyomon a rendszerváltozásig a két fő ág egymáshoz viszonyított arányát, akkor a 23. számú ábrán látható változásokat konstatálhatjuk.

A magyar mezőgazdaság fő ágankénti termelési szerkezetének alakulása (%)

23. sz. ábra

Forrás: KSH

Szerk.: Abonyiné P. J. és Komarek L.

A kördiagramok pregnánsan mutatják, hogy 1938-ban a két fő ág megoszlása 37,0 : 63,0 volt a növénytermesztés javára, de 1968-ban már 42,7, 1974-ben 44,5 és 1989-ben 50,7 %-kal részesedett az állattenyésztés a közösen alkotott bruttó termelési értékből. Tulajdonképpen az állattenyésztésnek a növénytermeléshez viszonyított dinamikusabb fejlődése eredményeként már 1983 körül megtörtént a kiegyenlítőds a két fő ág között oly módon, hogy lassan az állattenyésztés vette át a vezető szerepet. Az árnyaltabb kép felvázolásához más lehetőség is rendelkezésre áll. Ez pedig a mezőgazdaságban megtermelt bruttó termelési-érték indexnek a nyomon követése. Ha az 1950-es évet választjuk állandó bázisnak, akkor az azóta bekövetkezett változások főágazonkénti növekedésének évenkénti differenciáltságát tanulmányozhatjuk.

A mezőgazdaság néhány mutatójának alakulása 1950-től a rendszerváltozásig

9. sz. táblázat

Év	Növénytermesztés és kertészet	Élőállatok és állati termékek
	bruttó termelésének indexe, 1950 = 100	
1950	100	100
1951	134	94
1952	80	95
1953	123	80
1954	107	130
1955	124	106
1956	101	104
1957	124	106
1958	121	125
1959	130	124
1960	121	118
1961	113	125
1962	120	125
1963	130	126
1964	131	138
1965	122	134
1966	139	139
1967	143	145
1968	141	149
1969	161	146
1970	135	162
1971	148	171
1972	156	169
1973	169	177
1974	169	188
1975	177	193
1976	165	198
1977	185	217
1978	182	225
1979	176	225
1980	190	230
1981	193	235
1982	211	247
1983	195	253
1984	205	256
1985	194	241
1986	201	244
1987	190	248
1988	204	251
1989	204	244

Forrás: KSH, szerző saját számítása

Mindenekelőtt leolvasható a táblázat idősoraiból, hogy a növénytermesztés és a kertészet bruttó termelési értékének évenkénti alkalmazása sokkal hektikusabb, sokkal nagyobb kilengéseket mutat, mint az állattenyésztésé. Ez érthető, hiszen a növénytermesztés eredményességét intenzívebben befolyásolják az időjárás elemei, továbbá könnyebb egyik évről a másikra a vetésszerkezetet, de még megfelelő agrártechnikai változásokkal termésátlagot is változtatni, mint az állatállományt felfuttatni. (Tenyészállatok beszerzése, új férőhelyek kialakítása, fajonként változó ciklikusság, stb.).

Feltűnő hiányosság volt a tervgazdálkodás első évtizedeinek időszakában a szalás- és a lédús takarmány hiánya, és jellemző volt az abrakfogyasztó ágazatok (baromfi, sertés) – a gabonatermelés fejlődése miatt is – felfutása.

Milyen változások következtek be a rendszerváltozás óta?

Sajnos, nem hogy továbbjavult volna a két fő ág egymáshoz viszonyított aránya, visszaesett az 1970-es évek végi szintjére. (Pedig az állattenyésztés nagyobb jelentőségének sok pozitív hatása lenne.)

Állatállomány alakulása (ezer darab)

10. sz. táblázat

Megnevezés	1950	1970	2004
Szarvasmarha	2222	1933	741
Sertés	5542	5970	4834
Ló	712	231	75
Juh	1049	3024	1296
Számosállat összesen	3052	2628	1296

Forrás: KSH

Ez országos viszonylatban is káros jelenség (a vizsgált régióban pedig a gabonafélék termesztésének nagyobb jelentősége miatt méginkább) és igen sok – nehezen megoldható – baj forrása.

A hazai adottságaink azt kívánják, hogy a mezőgazdaság két fő ága közül az állattenyésztés vezessen. A több állat több szerves trágyát biztosít, ami talajerőgazdálkodás szempontjából nagyon fontos. Ráadásul ma már a híg sertéstrágya (valamint a szarvasmarha trágya) bio-energiahordozóként is hasznosul. Fontos a továbbiakban az is, hogy a gabonafélék (és egyéb növényi eredetű árufeleségek) értékesítése (belföldön és külföldön egyformán) gondot jelent, de ha az állatállománnyal feleltetjük, a hozzáadott érték nő (a feldolgozottsági szint emelkedik) és ez nemzetgazdasági szempontból is számos előnnyel jár.

Tekintsük át a továbbiakban, hogy miben tér el a Dél-Alföld helyzete az országotól!

A 11. számú táblázat adatai azt tanúsítják, hogy a Dél-Alföldön épp a térség gazdaságában nagyobb jelentőségű sertés és baromfiállomány esett vissza nagyobb mértékben, mint országosan. E két állatfaj pedig épp a régióban nagy jelentőségű szemestakarmányok (gabonafélék) nagyobb fogyasztója. Ez azt is jelenti, hogy a Dél-Alföldön a két fő ág közötti „harmónia” az országosnál jobban romlott, a vertikum elemei közötti összhang jobban kiéleződött. Ugyanakkor a gabonafelesleggel nem, vagy csak alig tud megbirkózni a régió. A „szakma” ma úgy fogalmaz, hogy legjobb „bőrben” exportálni a gabonát (nagyobb a termékekben a hozzáadott érték) és ennek az elvárásnak a régiónk kevésbé tesz eleget.

Az állatállomány alakulása a Dél-Alföldön (ezer db)

11. sz. táblázat

Területi egység	1986					2004					Index = 2004/1986				
	Szarvas- marha	Sertés	Ló	Juh	Baromfi	Szarvas- marha	Sertés	Ló	Juh	Baromfi	Szarvas- marha	Sertés	Ló	Juh	Baromfi
	ezer db					ezer db					(%)				
Bács-Kiskun megye	113,2	1023,9	11,1	287,2	6387,8	50,0	392,0	6,0	218,0	6134,0	0,44	0,38	0,54	0,76	0,96
Békés megye	108,8	943,0	7,6	120,3	6233,7	52,0	349,0	4,0	38,0	2587,0	0,48	0,37	0,53	0,32	0,42
Csongrád megye	97,4	620,4	6,8	120,5	3925,8	37,0	403,0	4,0	68,0	3310,0	0,38	0,65	0,59	0,56	0,84
Dél-Alföld	319,4	2587,3	25,5	528,0	16547,3	139,0	1144,0	14,0	324,0	12031,0	0,44	0,44	0,55	0,61	0,73
Ország összesen	1725,0	8687,0	95,0	2337,0	37176,0*	741,0	4287,0	75,0	1296,0	49650,0	0,43	0,49	0,79	0,55	1,34

*felnőtt állomány

Forrás: KSH, szerző saját számítása

A földhasznosításban bekövetkezett változások

Magyarország mezőgazdaságában a II. világháború után három nagy horderejű átalakulás játszódott le. Az első a föld államosítása, illetve a földosztás, a második 1961-ig vette kezdetét, amikor befejeződött a mezőgazdaság nagyüzemi átszervezése, a harmadik pedig a rendszerváltozás utáni módosulások. E három markáns átalakulás közül legdurvább termelési színvonal és volumen visszaesés az utolsó változásnál következett be olyannyira, hogy valóságos válságba került az ágazat.

A rendszerváltozás után a termőföld és a termelő eszközök zöme magántulajdonba került. A termelés legnagyobb hányadát a magángazdaságok állítják elő. Ez drasztikus változást eredményezett minden téren. Alapjaiban változtatta meg az agrár ágazat helyzetét, a termelés körülményeit, jellegét, volumenét, összetételét (specializáltságát), színvonalát, jövőjét. A korábbi általánossá vált szocialista nagyüzemi gazdálkodás helyett a kárpótlási törvény végrehajtásával egészen más birtokszerkezet jött létre. Az egykori koncentrált és szakosodott állami gazdaságokat és termelőszövetkezeteket egyéni gazdaságok, különböző gazdasági társaságok és új típusú szövetkezetek váltották fel. Tehát megváltozott a földtulajdon viszony, az egységes földhasználat, és a földhasználat szerkezete. Kialakult ugyan a fél évszázaddal korábban is működő földbérleti rendszer, amellyel némileg megindult a mezőgazdasági termelés koncentrációja.

A mezőgazdasági termelés új üzemi szerkezete a termelékenység alakulását kedvezőtlenül befolyásolja.

Míg a rendszerváltozás előtt a nagyüzemi gazdaságok túlsúlya volt a jellemző, ami átlagosan 4500 hektáron történő gazdálkodást jelentett, addig 2000-re 960 ezer egyéni gazdaság és 8500 mezőgazdasági tevékenységet folytató szervezet működött.

Átlagos egyéni gazdasági méret 2,8 hektár, az átlagos gazdasági szervezeti méret pedig 660 hektár lett. Ezek az átlagok úgy jöttek létre, hogy az egyéni gazdaságok 70 %-a egy hektárnál kisebb földterületen gazdálkodik. Ugyanakkor az 50 hektár feletti gazdaságok aránya nem éri el a gazdaságok számának 1 %-át. Sőt, a gazdaságok mintegy 1 %-a nem is birtokol termőföldet.

Minden drasztikus átalakulás több-kevesebb strukturális változással is jár. Ezek közül értekezésemben a földterület művelési ágak szerinti megoszlásának módosulását követem nyomon.

Az 12. számú táblázat adataiból kitűnik, hogy a földterület hasznosítási módja sokat változott az elmúlt hetven év alatt. A mai művelési ágak szerinti szerkezet hosszú fejlődés eredményeként alakult ki.

A földterület művelési ágak szerinti megoszlása Magyarországon (%)

12. sz. táblázat

Művelési ág	1935	1950	1970	1990	2005
Szántó	60,3	59,4	54,2	50,7	48,5
Kert	1,2	1,0	1,6	3,7	1,0
Gyümölcsös	n. a.	0,6	1,8	1,0	1,1
Szőlő	2,2	2,5	2,5	1,5	1,0
Gyep	17,7	15,9	13,8	12,7	11,4
Mezőgazdasági terület	81,4	79,4	73,9	69,6	63,0
Erdő	11,8	12,5	15,8	18,2	19,1
Nádas	0,3	0,3	0,4	0,4	0,6
Halastó	n. a.	n. a.	n. a.	0,3	0,4
Termőterület	93,5	92,2	90,1	88,5	83,1
Művelés alól kivett terület	6,5	7,8	9,9	11,5	16,9
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: KSH, szerző saját számítása

A második világháború után legmarkánsabb változást a szántó és a gyep terület csökkenése, valamint az erdő és a művelés alól kivett terület növekedése jelentette. Kis mértékben visszaesett a kert terület is.

1950-től 1970-ig a különböző természeti-társadalmi-gazdasági folyamatok eredményeként (beleértve a mezőgazdaság nagyüzemi átszervezésének hatását is) tovább csökkent a szántó és a gyep részaránya. Igen kedvezően alakult viszont a kert, a gyümölcsös és az erdő hányadának növekedése. Érdekes, hogy a fent bemutatott tendencia 1990-ig a gyümölcsös kivételével nem változott. Tovább csökkent a szántó, a gyep (s ezáltal a mezőgazdasági- és a termőterület részaránya) és töretlenül nőtt a művelés alól kivett terület hányada. Pozitívan értékelhető viszont a kert részarányának 2,1 % pontos és az erdő 6,8 % pontos növekedése.

Miként alakult a helyzet a rendszerváltozás után? Sokkal homogénebb jellegű és dinamikusabb változás következett be a földterület hasznosításában a relatíve rövid időintervallum alatt is, mint az azelőtti időszakokban. Markánsan csökkent a mezőgazdasági terület részaránya, ami oly módon alakult ki, hogy csaknem minden hasznosítási irány visszaesett. Továbbtartott viszont az erdősítés következtében az

erdőterület növekedése és 0,1 % ponttal a halastó részarány-emelkedése is. Legkiugróbb változást azonban a művelés alól kivett terület nagymértékű növekedése eredményezett.

Ez a nagyvonalú elemzés természetesen nem tükrözi az egyes művelési ágak (szántó, gyümölcsös, stb.) növénycsoportok szerinti módosulásait, az új vagy megújuló struktúrák egyéb jellemzőit.

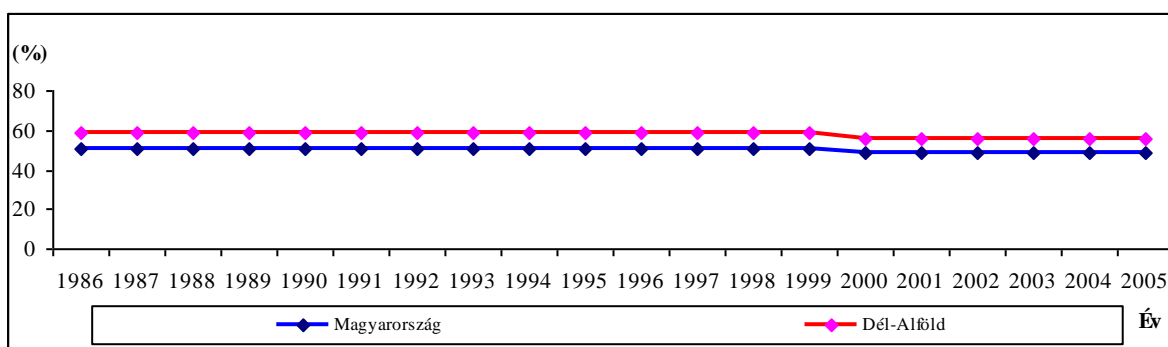
Nézzük meg a továbbiakban, hogy miként alakult a Dél-Alföldön a helyzet. A Dél-Alföld tervezési-statisztikai régió termőterülete 1596,6 ezer ha, ami az ország termőterületének 20,3 %-a. Ezzel vezet a hét régió között. Ha viszont a szántónak a termőterületből való részarányát vetjük össze régióként, akkor még magasabban kitűnik a szóban forgó Dél-Alföld.

A továbbiakban áttekintjük, hogy a Dél-Alföld földhasznosításának rendszerváltozás utáni módosulásai mennyiben csengnek össze az országos folyamattal, illetve hol térnek attól el legmarkánsabban.

Mindenekelőtt leszögezhető, hogy a szántó, a szőlő, a gyep és a halastó, valamint a mezőgazdasági terület a Dél-Alföldön magasabb hányadát teszik ki az egész területnek, mint országosan.

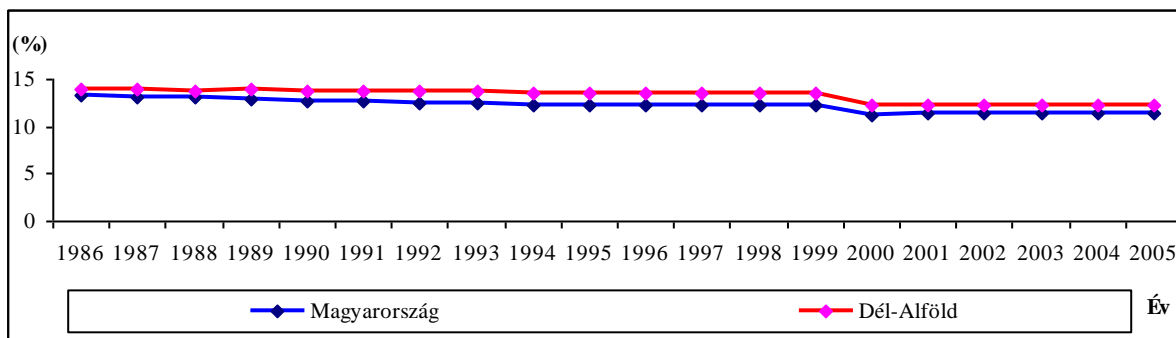
A földhasznosítás rendszerváltozás utáni struktúraváltozás bázisául nem az 1989-90-es évet választottam, hanem már 1986-tól nyomon követtem a „helyzetet”. Ezt elsősorban azért tartottam indokoltnak, mert már 1985-86 után bizonyos feszültségek, aránytalanságok jelentkeztek az ágazatban és így ha lassan is, de az „átalakulás” egyes folyamatai elkezdődtek. A Dél-Alföld egyes művelési ágainak részarányváltozásait (1986-tól 2005-ig) derékszögű koordinátarendszerben ábrázoltam, és összevettem az országgal. Meglepő, hogy számos esetben olyannyira hasonló tendencia érvényesült a régióban is az országgal, hogy szinte teljesen párhuzamosan haladnak a görbék. Ilyen képet nyújt a szántó, a gyep, a mezőgazdasági terület, az erdő és a művelés alól kivett terület (24., 25., 26., 27., 28. számú ábra).

A szántó területének részaránya az egész területből (1986-2005)

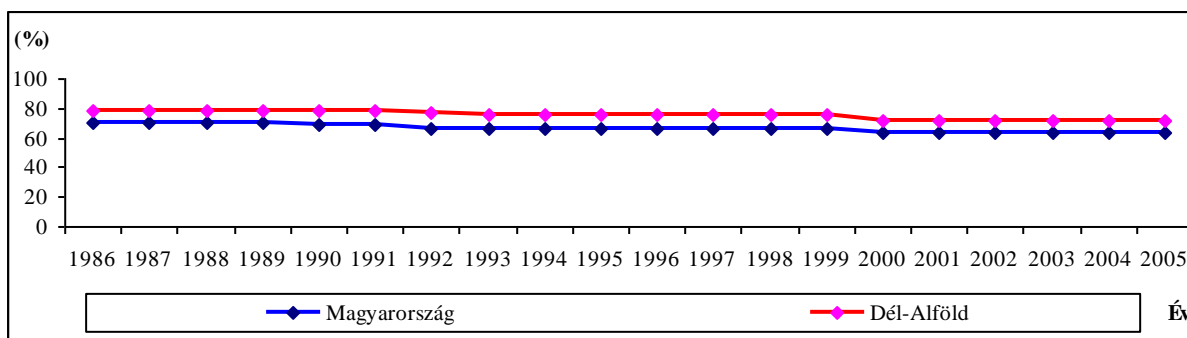
24. sz. ábra
 Forrás: KSH
 Szerk.: Komarek L.

A gyep területének részaránya az egész területből (1986-2005)

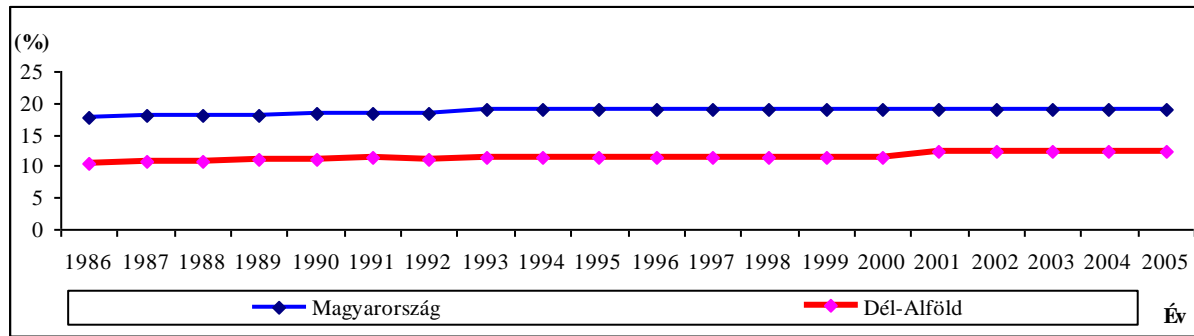
25. sz. ábra
 Forrás: KSH
 Szerk.: Komarek L.

A mezőgazdasági terület részaránya az egész területből (1986-2005)

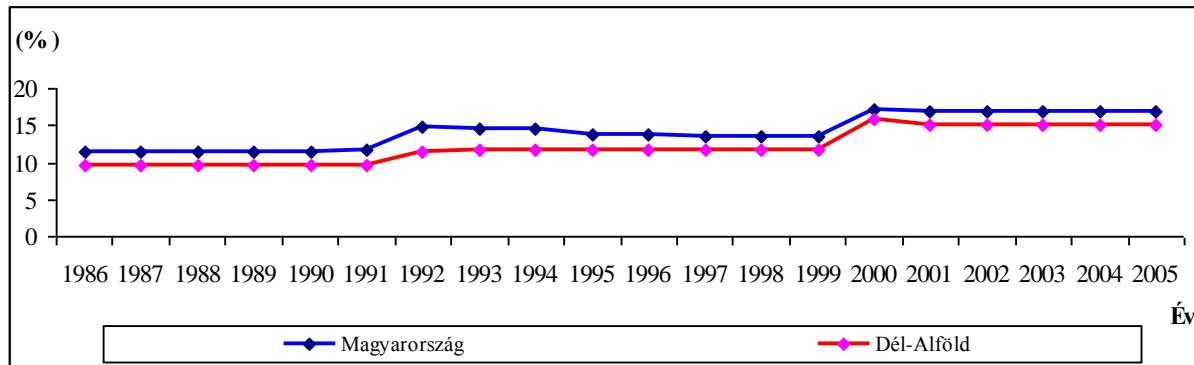
26. sz. ábra
 Forrás: KSH
 Szerk.: Komarek L.

Az erdő területének részaránya az egész területből (1986-2005)

27. sz. ábra
 Forrás: KSH
 Szerk.: Komarek L.

A művelés alól kivett terület részaránya az egész területből (1986-2005)

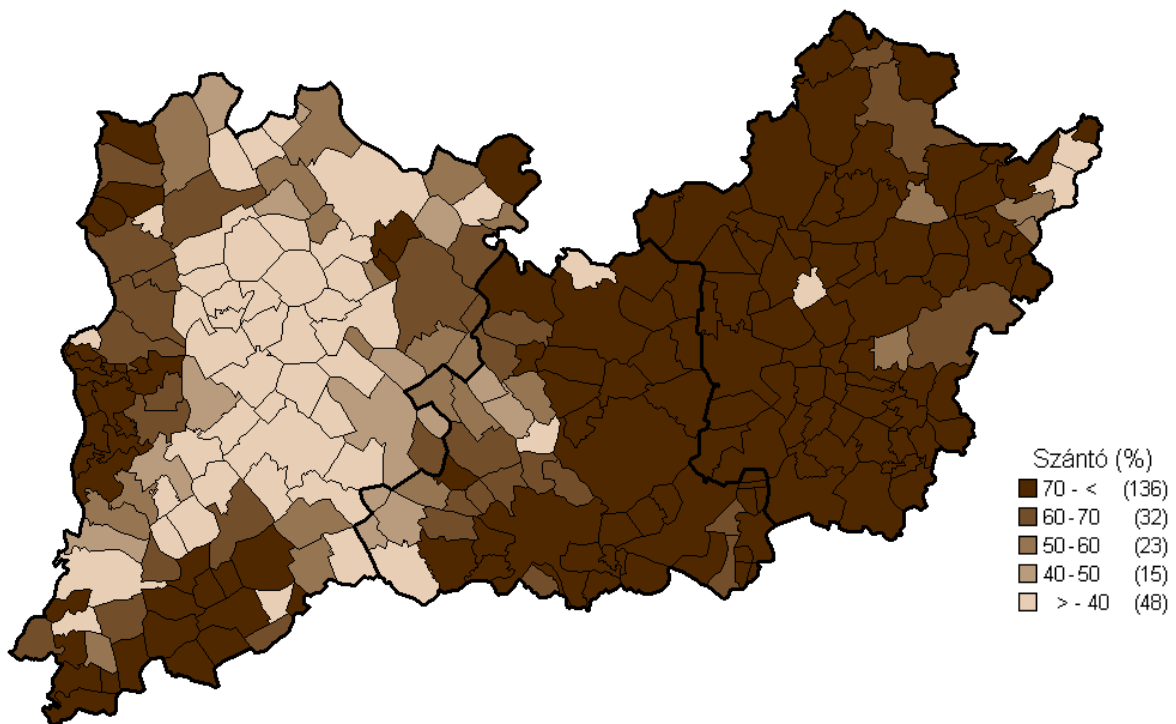
28. sz. ábra
 Forrás: KSH
 Szerk.: Komarek L.

A 2000 évi mezőgazdasági összeírás adataira támaszkodva még részletesebben tudjuk nyomon követni, hogy a szántó, a gyep, a mezőgazdasági terület, az erdő és a művelés alól kivett terület hány százalékkal részesedik az adott település területéből a Dél-Alföldön. A kartodiagramok pregnánsan mutatják, hogy a szántó Békés- és Csongrád megye településeiben jelentős részarányt képvisel. Eltérő képet mutat a gyep, amely elsősorban Bács-Kiskun megye északi és középső részén vezet. A mezőgazdasági terület a szántóhoz hasonlóan Békés- és Csongrád megyében jelentősebb, míg az erdő részaránya Bács-Kiskun megye D-DK-i és középső részén részesedik nagyobb arányban a települések területéből. A művelés alól kivett terület elsősorban Csongrád megye településeiben mutat magasabb értéket. Ezt szemlélteti a 29., 30., 31., 32., 33., és a 34. számú ábra.

A Dél-Alföld szántóterületének településenkénti alakulását tekintve elmondható, hogy Békés- és Csongrád megye településeiben sok esetben a szántó részaránya a település

területéből meghaladja a 70 %-ot (pl. Dévaványa, Füzesgyarmat, Csongrád, Hódmezővásárhely, stb.). Sőt néhány békési településen (pl. Battonya, Békés, Elek, Mezőkovácsháza, Orosháza, Békésszentandrás, Csorvás, Dombegyház, Kevermes, Kondoros, Medgyesegyháza, Nagyszénás, Almáskamarás, Csanádapáca, Csárdaszállás, Gerendás, Hunya, Kamut, Kaszaper, stb.) ez az érték a 90 %-ot is eléri. Ez sok esetben a kedvező talajföldrajzi adottságoknak köszönhető. Bács-Kiskun megyében azonban sokkal árnyaltabb a kép. Itt jelentősebb szántó területekkel elsősorban a megye déli (pl. Bácsalmás, Bácsbokod, Bácsborsod, Csikéria, stb.) és nyugati (pl. Dunavecse, Apostag, Dávod, stb.) területein találkozunk. A megye középső részében sok esetben a szántóterület a 40 %-ot sem éri el (pl. Kecskemét, Izsák, Kiskőrös, stb.). Ez elsősorban a természetföldrajzi (éghajlati, talajtani, stb.) adottságoknak köszönhető.

A szántó részaránya a település területéből a Dél-Alföldön (2000)

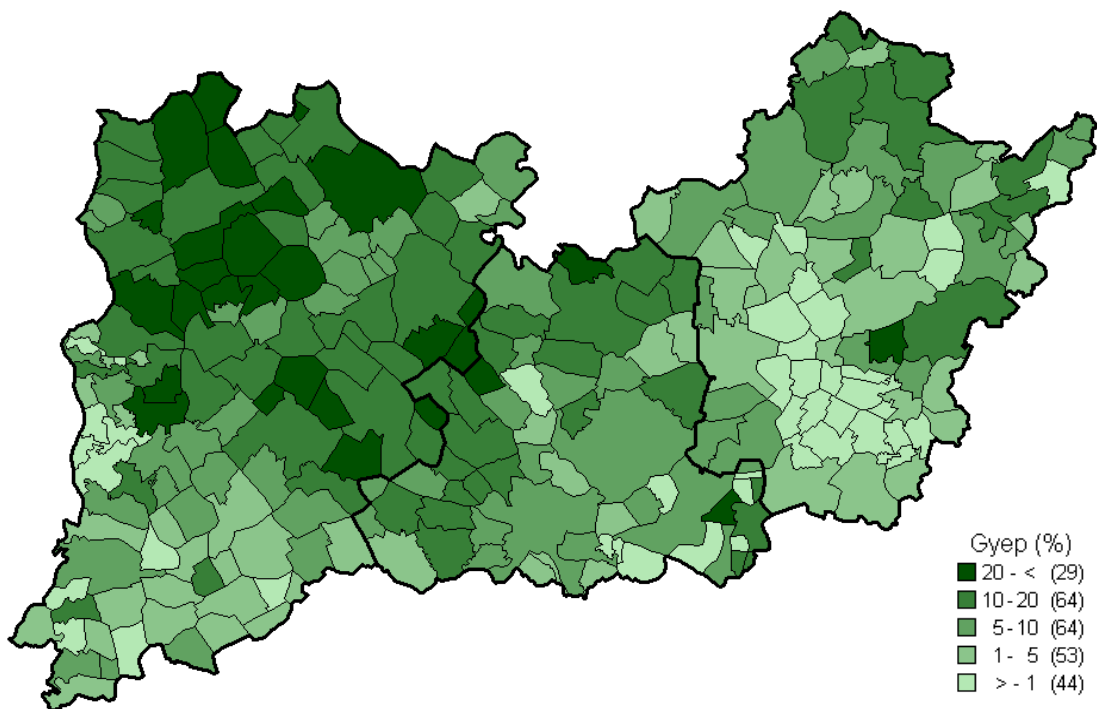

29. sz. ábra
 Forrás: KSH, AMÖ
 Szerk.: Komarek L.

A gyepterületek Dél-alföldi településenkénti alakulását vizsgálva megállapítható, hogy a gyepterület Bács-Kiskun megye északi településeiben koncentrálódik. Különösen nagy arányt képvisel (20 % feletti) a település területéből Kecskemét, Kunszentmiklós, Akasztó, Felsőlajos, Fülöpháza, Fülöpszállás esetében. Békés- és Csongrád megye

településeit áttekintve elmondható, hogy Békés megyében Szabadkígyós, míg Csongrád megye esetében pedig Királyhegyes, Nagytőke, Pusztaszer településekben haladja meg a gyepterület a 20 %-ot.

A gyepterület aránya a település területéből a Dél-Alföldön (2000)

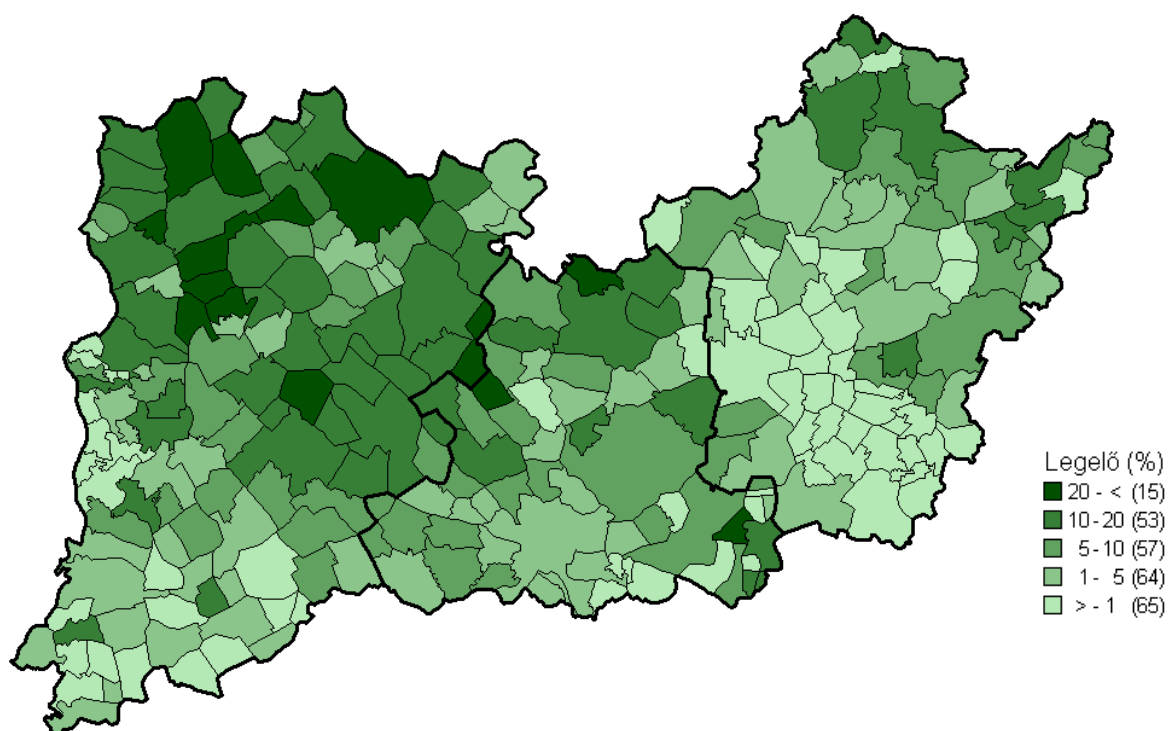

30. sz. ábra
Forrás: KSH, AMÖ
Szerk.: Komarek L.

A legelő területének településenkénti alakulása sok esetben hasonló képet mutat, mint az egész gyepterület alakulása. Kiemelkedik Bács-Kiskun megyéből Kecskemét, Kunszentmiklós, Akasztó, Csenőd, Fülöpháza, Fülöpszállás, Gátér, Kunadacs, Pálmonostora, Tázlár, Újsolt, míg Csongrád megyéből Királyhegyes, Nagytőke és Pusztaszer települése. Békés megye esetében olyan település, amelyből a legelő aránya 20 %-kal részesedik sajnos nincs. Békés megye településeiben a legelő területe sok esetben a 1 %-ot sem éri el.

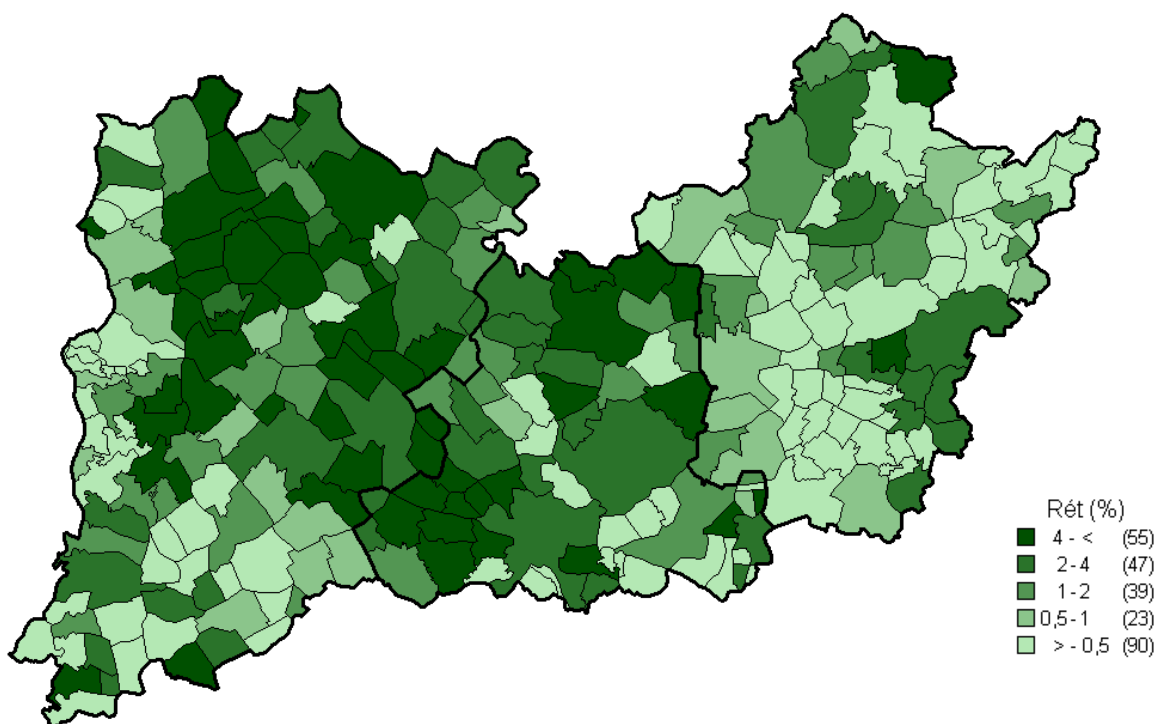
A rét igen kis arányt képvisel a Dél-Alföld településeinek területéből. Elmondható, hogy a vizsgált 254 településből 113-ban (44 %) a rét aránya az 1 %-ot sem éri el.

A legelő részaránya a település területéből a Dél-Alföldön (2000)

31. sz. ábra
Forrás: KSH, AMÖ
Szerk.: Komarek L.

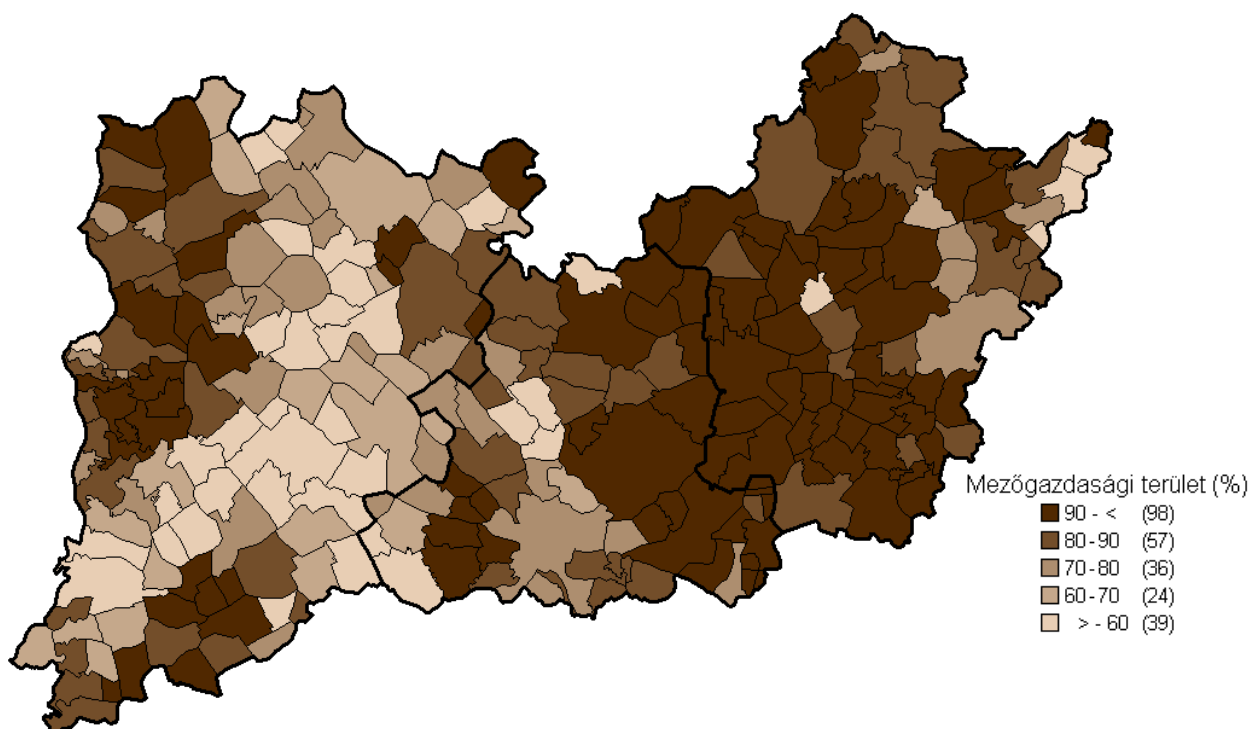
A rét részaránya a település területéből a Dél-Alföldön (2000)

32. sz. ábra
Forrás: KSH, AMÖ. Szerk.: Komarek L.

A mezőgazdasági terület településenkénti részarányát tekintve hasonlóságot mutat a szántó területének részarányának településenkénti alakulásával. Ebben az esetben is a békési és a csongrádi településekben a legnagyobb a mezőgazdasági terület részaránya a település területéből, míg a Bács-Kiskun megyei települések kisebb részarányal „dicsekedhetnek”.

A mezőgazdasági terület részaránya a település területéből a Dél-Alföldön (2000)

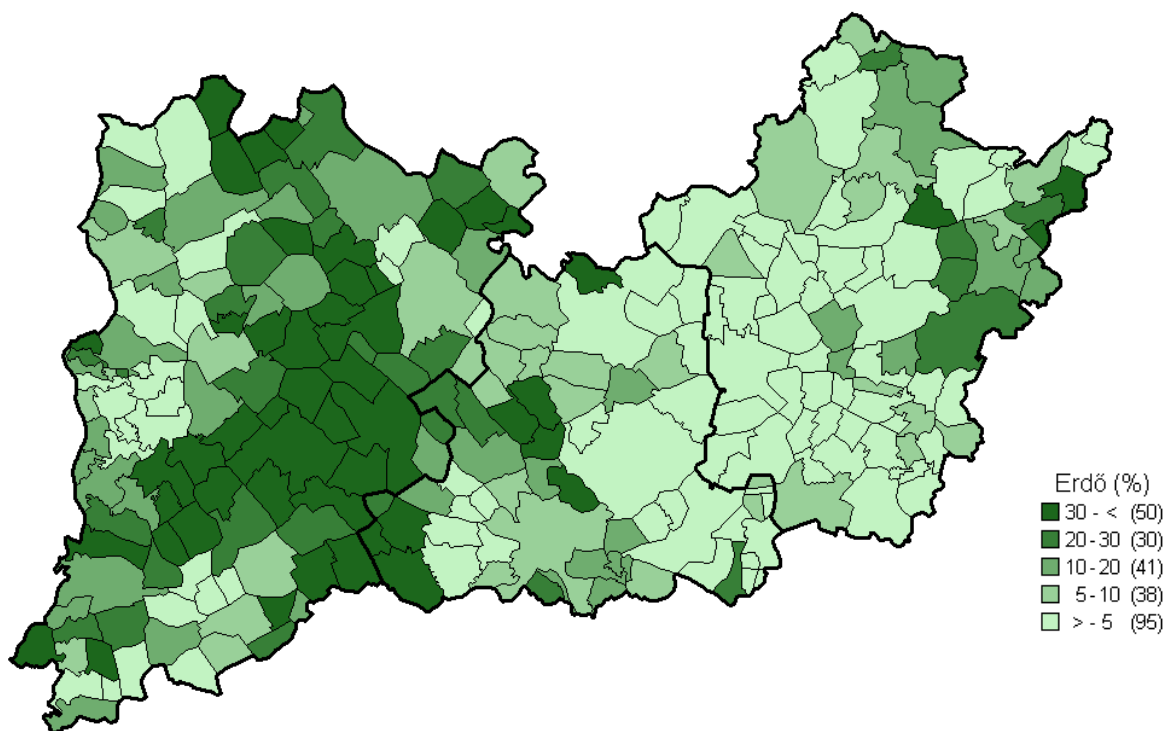

33. sz. ábra
 Forrás: KSH, AMÖ
 Szerk.: Komarek L.

Az erdő területének településenkénti részarányát tekintve jóval az országos átlagot meghaladó mértéket (2000-ben 19 %) képviselnek a Bács-Kiskun megyei települések. Ezekben a településekben az erdősültség a 30 %-ot is meghaladja. Ilyen települések Kiskunhalas, Kiskunmajsa, Bugac, Hajós, Lakitelek, Ágasegyháza, stb. Ugyanakkor a Dél-Alföld másik két megyéjének települései már szerényebb erdősültséggel rendelkeznek. Különösen jellemző ez Békés megyére, ahol mindösszesen csak 8 olyan település van (Gyula, Doboz, Bélmegyer, Geszt, Kertészsziget, Mezőgyán, Tarhos, Újszalonta), amelyben az erdő területének részaránya meghaladja a 20 %-ot. Csongrád megyében sem kedvezőbb a helyzet. Itt 12 olyan település fordul elő (Kisitelek, Algyő, Baks, Csengele,

Dóc, Magyarcsanak, Nagytóke, Ópusztaszer, Öttömös, Pusztamérge, Ruzsa, Tiszasziget), ahol az erdő területe a település területéből meghaladja ezt az értéket.

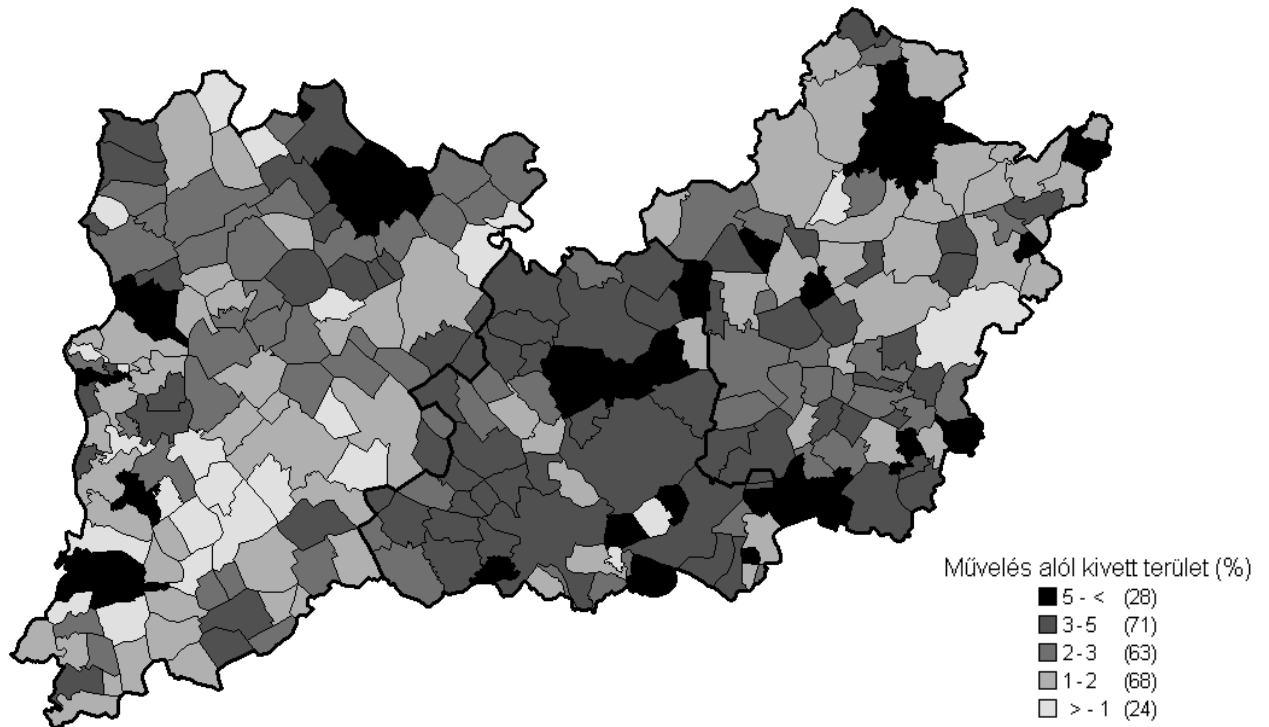
Az erdő részaránya a település területéből a Dél-Alföldön (2000)

34. sz. ábra
Forrás: KSH, AMÖ
Szerk.: Komarek L.

A művelés alól kivett terület esetében vannak szélsőséges értékek is. Pl. Kecskemét és Baja azon települések közé tartozik, amelyek esetében ez az érték az előbbinél 16,8 %-ot, míg az utóbbinál 43,6 %-ot képvisel. A többi település esetében a művelés alól kivett terület a település területéből nem éri el a 10 %-ot.

A művelés alól kivett terület részaránya a település területéből a Dél-Alföldön (2000)

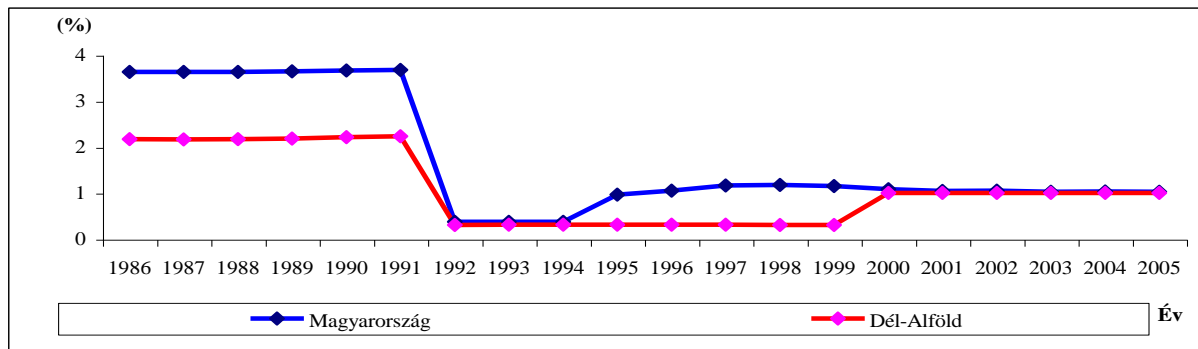

35. sz. ábra
Forrás: KSH, AMÖ
Szerk.: Komarek L.

Kissé más a helyzet a konyhakert esetében, ugyanis bár mind országosan, mind pedig a Dél-Alföldön nagyon hektikusan alakult a helyzet, és bár mindkét térségben 1991 után hirtelen zuhanás következett be a konyhakert területének nagyságában, de országosan 1993 után egy kissé visszaemelkedett, majd megnyugodott egy szinten. A Dél-Alföld öt éves fáziskéséssel növelte újból a konyhakert területet, de 2000-től a részarány szinte teljesen megegyezik az országossal.

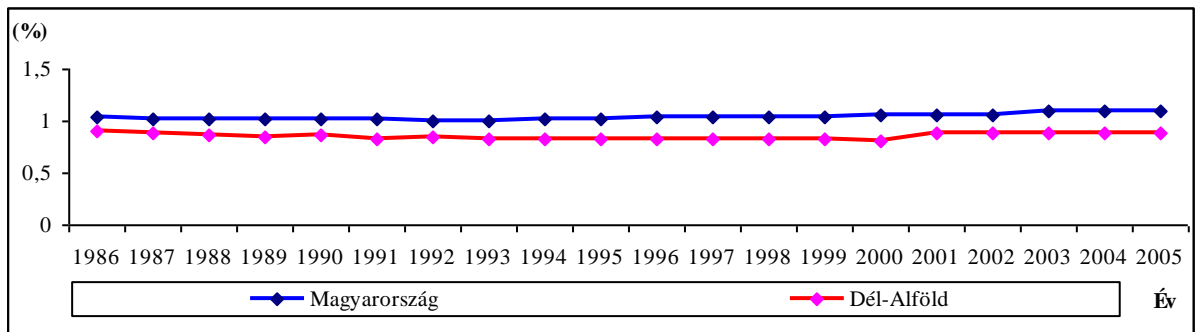
A szőlő- és a gyümölcsös részarányváltozásánál viszonylag durvább az eltérése a Dél-Alföld és az országos megoszlási viszonyzámsor között, mivel a szőlő terület a vizsgált régióban nagyobb a visszaesést mutat, mint a hazai átlag. A nádas területe is változó tendenciát mutatott. 1993-ig szinte párhuzamosan alakul az országos tendenciával, míg 1994-ben egy jelentős emelkedés volt tapasztalható a Dél-Alföldön. Napjainkba a nádas területe ismét megközelíti az országos szintet.

A konyhakert területének részaránya az egész területből (1986-2005)

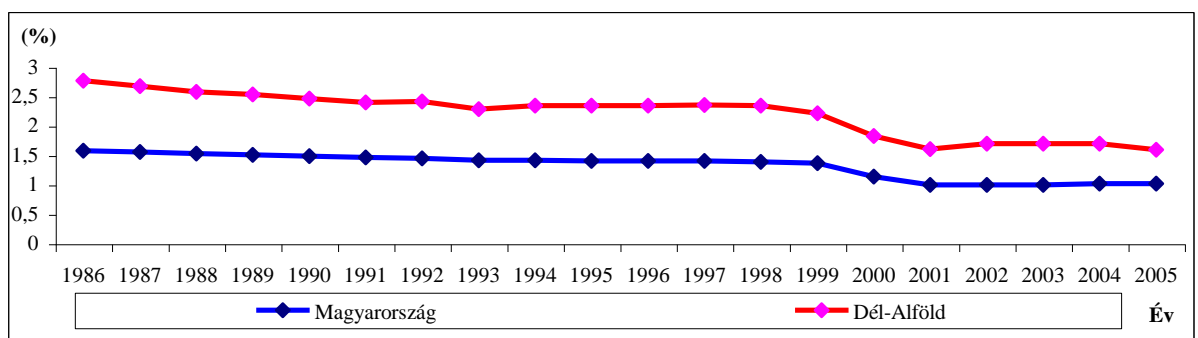
36. sz. ábra
 Forrás: KSH
 Szerk.: Komarek L.

A gyümölcsös területének részaránya az egész területből (1986-2005)

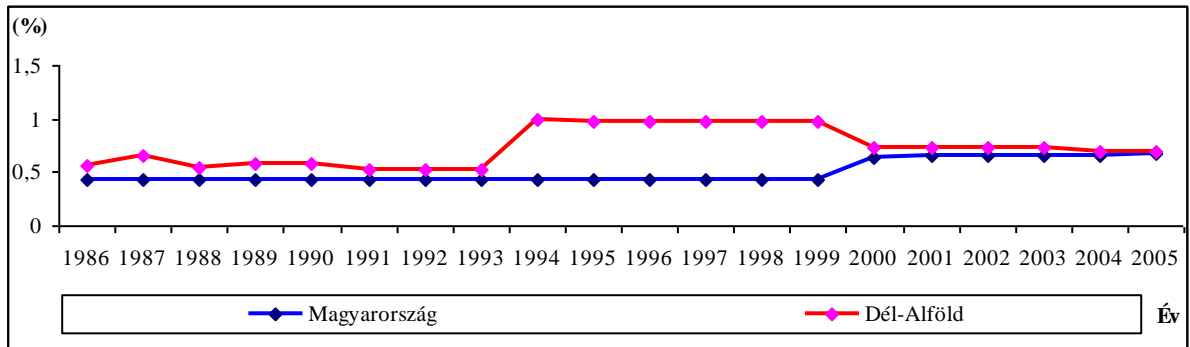
37. sz. ábra
 Forrás: KSH
 Szerk.: Komarek L.

A szőlő területének részaránya az egész területből (1986-2005)

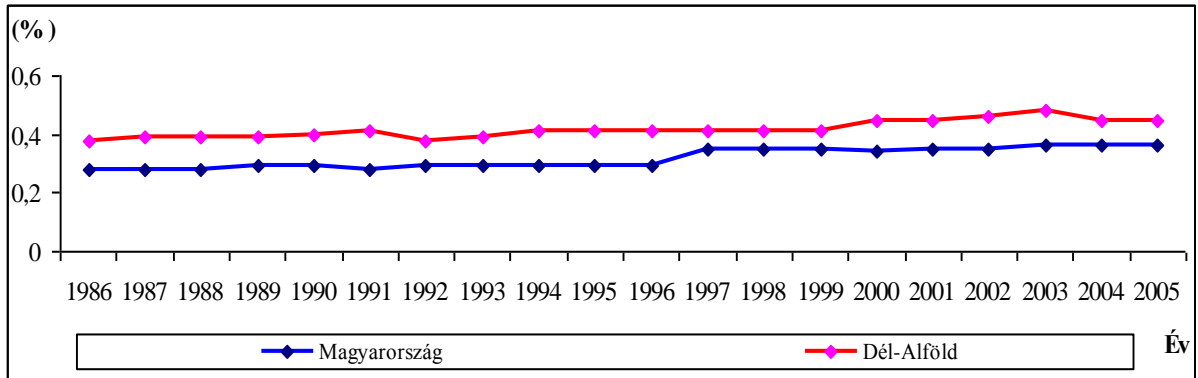
38. sz. ábra
 Forrás: KSH
 Szerk.: Komarek L.

A nádas területének részaránya az egész területből (1986-2005)

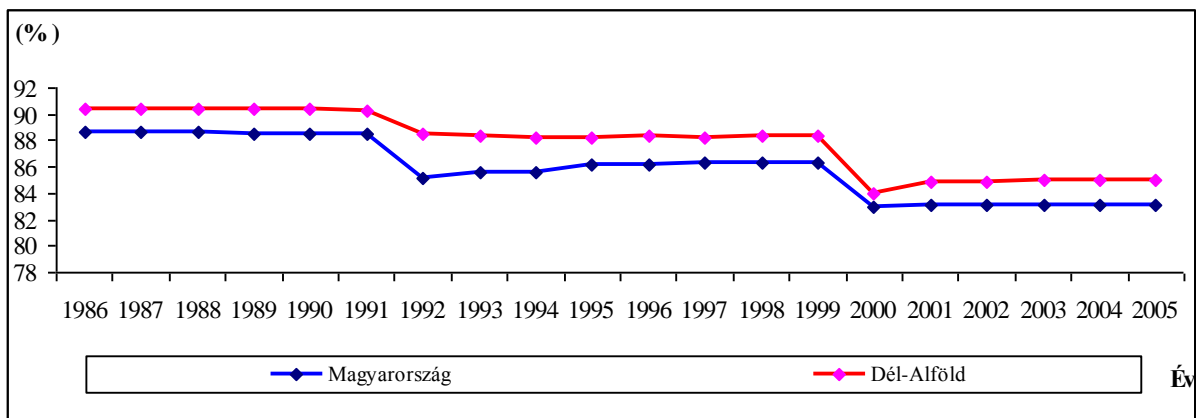
39. sz. ábra
 Forrás: KSH
 Szerk.: Komarek L.

A halastó területének részaránya az egész területből (1986-2005)

40. sz. ábra
 Forrás: KSH
 Szerk.: Komarek L.

A termőterület részaránya az egész területből (1986-2005)

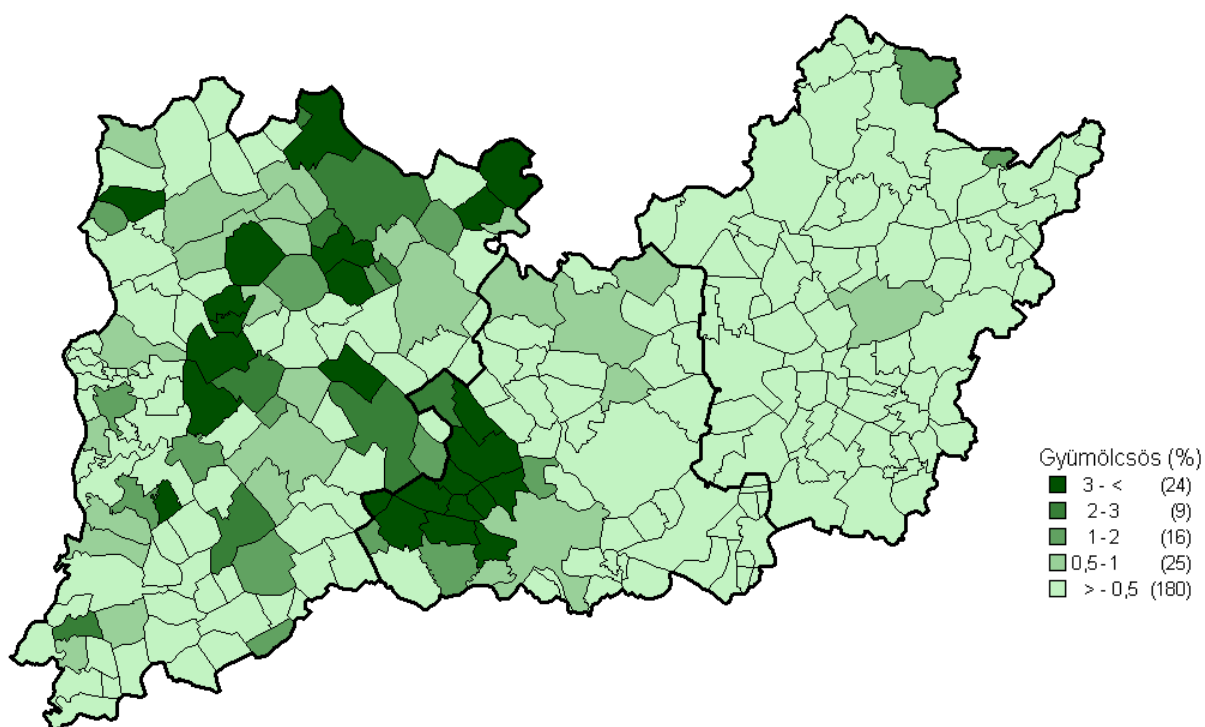
41. sz. ábra
 Forrás: KSH
 Szerk.: Komarek L.

A 2000 évi mezőgazdasági összeírás adataira támaszkodva a gyümölcsös, a szőlő és a termőterület részarányát a települések területéből az alábbi ábrák szemléltetik (41., 42., 43. számú ábra). Kitűnik, hogy a gyümölcsstermesztés a Dél-Alföldön igen koncentráltan folyik. Ebből is kiemelkedik Bács-Kiskun megye középső és É-ÉK-i, továbbá Csongrád megye Ny-i része. A gyümölcsös területe Bács-Kiskun- és Csongrád megyében képvisel nagyobb értékeket. Bács-Kiskun megyében a gyümölcsös területe a település területéből Lakiteleken éri el a legmagasabbat (10 %). A többi település esetében jóval az előbbi érték alatt marad. Csongrád megyében Bordány (13 %) és Zsombó (15 %) településekben emelkedik 10 %-lél fölé a gyümölcsös területe. Békés megye településeiben pedig a gyümölcsös részaránya az 1 %-ot sem éri el.

A szőlő területek esetében szintén nagyfokú koncentráltóság a jellemző. Ebben az esetben Bács-Kiskun megye középső részén találjuk a legtöbb szőlő ültetvényt, míg Békés- és Csongrád megye településeiben a szőlő ültetvények elenyésző százalékban vannak jelen. Kiemelkedik Bács-Kiskun megyéből Izsák, Kecel, Kiskőrös, Soltvadkert, Akasztó, Csengőd, Orgovány, Soltszentimre, Tabdi települések.

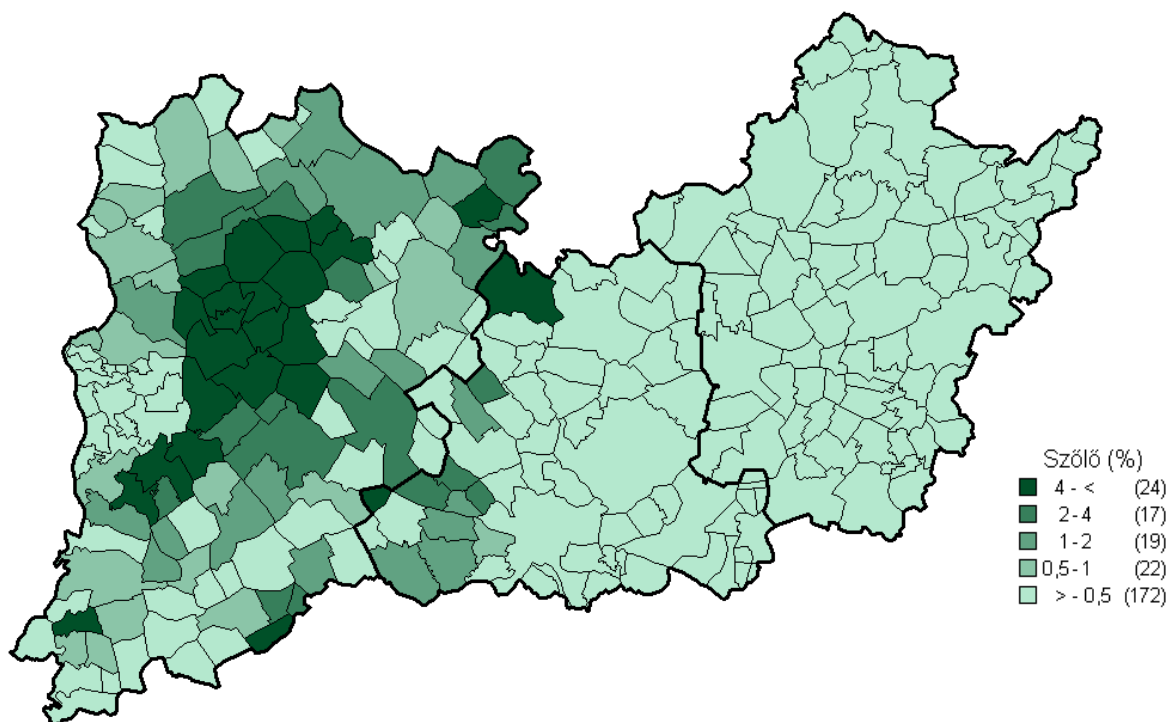
A konyhakert és a nádas esetében településsoros ábrázolásra nem volt szükség, mert a konyhakert a nagyobb városok környékén emelkedett ki. A nádas részaránya a település területéből Kecskeméten, Ágasegyházán, Akasztón, Fülöpszálláson, Biharugrán és Ferencszálláson a legnagyobb. Ezekben a településekben olykor az 5 %-ot is eléri.

A gyümölcsös részaránya a település területéből a Dél-Alföldön (2000)

42. sz. ábra
Forrás: KSH, AMÖ
Szerk.: Komarek L.

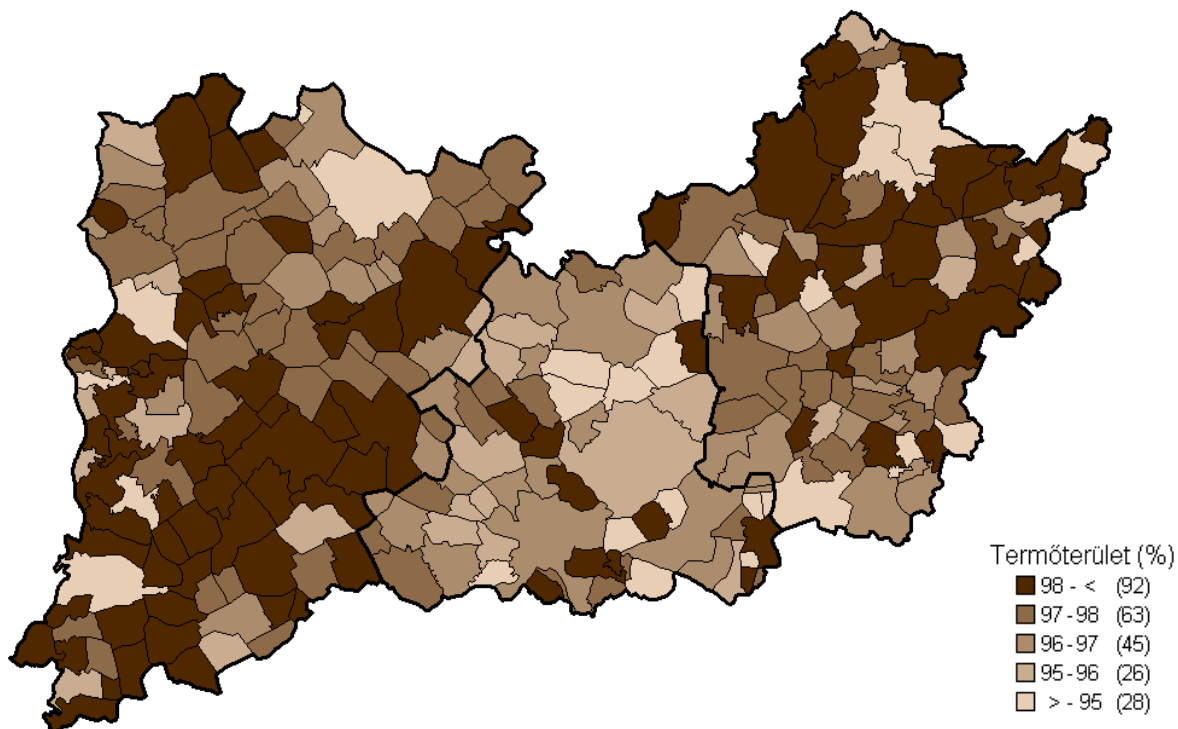
A szőlő részaránya a település területéből a Dél-Alföldön (2000)

43. sz. ábra
Forrás: KSH, AMÖ
Szerk.: Komarek L.

A termőterület részaránya a település területéből igen változatos képet mutat. A termőterület elsősorban Bács-Kiskun- és Békés megye településeiben képvisel nagyobb részarányt. Ezt támasztja alá a 44. számú ábra is.

A termőterület részaránya a település területéből a Dél-Alföldön (2000)

44. sz. ábra
Forrás: KSH, AMÖ
Szerk.: Komarek L.

A gyümölcsös területének alakulása is kissé ingadozóbb volt a régióban, mint országosan, de igazán 2005-re 1986-hoz viszonyítva értékelhető változás a Dél-Alföldön nem igen következett be.

Összefoglalva a Dél-Alföld rendszerváltozás utáni művelésági változását, a következőket állapíthatjuk meg.

Örvendetes, hogy a régió erdősültségi foka az országosnál gyorsabb ütemben nőtt.

Nagyon pozitívan értékelhető az a tendencia, amely azt mutatja, hogy tovább növelik az alacsony erdősültségű dél-alföldi térségeket.

A szőlő területek csökkenése az újabb Európai Unió elvárással összhangban van, de az országosnál kissé gyorsabb a folyamat.

A gyümölcsös területének kisebb-nagyobb ingadozása után kívánatos lenne az emelkedése, annál is inkább, mert régiós szinten kissé az országos átlagnál alacsonyabb a

részaránya, de az adottságok, a minőség és a tradíció ezt lehetővé tenné. (Természetesen régiós átlagra gondolok, amely az eltérő éghajlat- és talaj adottságok miatt jelentős régión belüli különbségeket takarhat.)

A szántó részaránya az országos átlaggal párhuzamosan mozogva csökkent, de a egyes gazdaságon át a piacgazdaságba haladva sajnálatos, hogy nem következett be olyan strukturális változás a termesztett növények vonatkozásában, ami az agrár ágazat jövedelmezőségét növelte volna, ami jobban állta volna a világpiacon a versenyt, ami keresettebb termék lévén könnyebben eladható, és ami a nemzetgazdasági problémáink (pl. energiahordozók terén jelentkező hiány, stb.) megoldását jobban segítették volna. (Ezekre a kérdésekre a következő fejezetekben részletesen kitérek).

A növénytermesztés terén érvényesülő szerkezetváltozások

A főbb növények mennyiségi összetételében bekövetkezett változások

A rendszerváltozással megváltoztak a növénytermesztés fontos termelési tényezői, az ágazat közgazdasági környezete.

A mezőgazdaság (s ezen belül a növénytermesztés) strukturális módosulását az alábbi változások motiválták leginkább:

- a nagyüzemi gazdaságok túlsúlya és a korábbi magas fokú gépesítettség helyett a kis- és középbirtokok alacsony fokú gépesítettsége és tőkehiánya vált jellemzővé.
- a korábbinál nagyobb hektikusságot mutatott az értékesítendő termékek árszínvonala.
- az agrárrolló tendenciájában továbbnyílt. Lényegesen kisebb lett a mezőgazdasági termékek átlagos árszínvonal emelkedése az általa felhasznált ipari termékek és szolgáltatások árszínvonal emelkedésénél.
- a mezőgazdaság számos alágazata egyes üzemméreték mellett alig jövedelmező, vagy veszteséges.
- az élelmiszergazdasági vertikum elemei közti harmónia (makroszinten, regionálisan, és kistérségi szinten egyaránt) a rendszerváltozás előtti javulást követően megtorpant, majd dinamikusán csökkent.
- a tőkehiányos mezőgazdaság további forrásokat veszített. A kialakult erős tőkehiány a technikai, technológiai fejlődést és a szükséges termelői

infrastruktúra kialakulását akadályozza. A környezetvédelmi és egyéb (állategészségügyi, állatvédelmi beltartalmi mutatók, stb.) szigorú EU-s előírások sok tőkét igényelnek.

- értékesítési nehézségek léptek fel. A régi vertikumok feltöredezték, a vertikális integrációs láncok megszakadtak, az újak pedig csak lassan épülgetnek ki. A KGST szétesésével és a keleti piacok összeomlásával csökkentek a termékek nagy volumenére vonatkozó exportlehetőségeink. Az Európai Unió tagállamaival kiéleződött a verseny, elégtelenek lettek az értékesítési lehetőségek. Nyomottak az árak. A külkereskedelem liberalizálásával megnyíltak a határaink az olcsó külföldi mezőgazdasági és élelmiszeripari termékek előtt, ezáltal tovább nehezítve a belföldi értékesítést. Leszűkültek a szerződéses kapcsolatok, és sok a termelőt érintő bizonytalanság.
- alapjaiban változtak meg a tulajdonviszonyok, a birtokviszonyok, differenciálódott a tőkeellátottság, stb.

A fentiek alapján érthető, hogy az elmúlt másfél évtizedben megváltozott a növénytermelés szerkezete. A változás irányát, arányait illetve mértékét tekintem át részleteiben a továbbiakban. Minősítem a változás jellegét és nagyságát összevetve az országgal és a kívánattal.

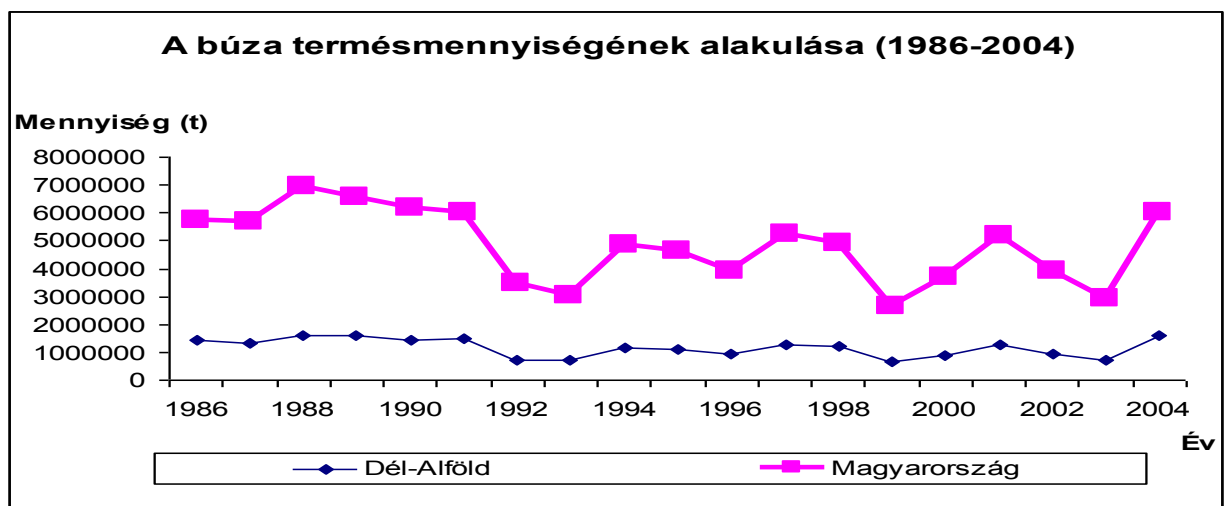
Korábbi vizsgálataimhoz hasonlóan nem a rendszerváltozás egyetlen évének adataival vetem össze az elmúlt 15 év eredményeit, hanem az 1986-87-88-89-es évek adatait is bevontam az elemzéseimben. (A mezőgazdaságban a termés mennyiség változását nagymértékben befolyásoló időjárási változások miatt a termésátlag elemzéskor célszerű amúgy is 3-, illetve 5 éves átlagot alapul venni.)

A Dél-alföldi növénytermesztés strukturális változásaihoz az alapot a KSH által közölt hivatalos termés mennyiségek szolgáltatták. Munkám során az alábbi növények kiemelését tartottam indokoltnak:

- búza,
- rozs,
- árpa,
- kukorica,
- gabonafélék összesen,
- cukorrépa,
- napraforgó,

- burgonya,
- szőlő és
- gyümölcs.

A búza termesztési kedve a Dél-Alföldön összességében nem csökkent. Igaz, hogy a vetésterület, és a termésátlag ingadozása miatt volt néhány gyengébb év (1992, 1993 és 1999), de összességében ma is a rendszerváltozás előtti 1,6 millió tonna körüli termést takarítottak be (2004) a régióban. Bár sok hasonlóság van a 45. számú ábrán látható régiós görbe és az országos görbe között, mégis azt kell mondanunk, hogy míg a Dél-Alföldön a felső szélső értéket adó 2004 évi termésmennyiség az 1999 évi alsó szélső értékének 2,36 szorosa, addig a vizsgált időszak 1988 évi országos csúcserőrtéke az 1999 évi országos alsó szélső értékének 2,64 szorosa. Tehát a termésmennyiségek szórásterjedelmének relatív nagysága pregnánsan mutatja, hogy a búza termésmennyiségének országos kilengései relatíve nagyobbak, mint a Dél-Alföldé. Továbbá az adatok azt tükrözik, hogy az országos ingadozások nemcsak a szélső értékeket tekintve erőteljesebbek, hanem általában az évenkénti termésmennyiség kevésbé kiegyenlített, hektikusabb. Ez az ábrából is szembeötlő. Ez az eltérés többek között a régió búzatermelésre kiváló adottságaival is összefügg.

45. sz. ábra
 Forrás: KSH
 Szerk.. Komarek L.

Ha a régió három megyéjének évenkénti búzatermelését összevetjük, akkor viszont azt tapasztaljuk, hogy az 1986 és 2004 év közötti időintervallumban a szélső értékeknek az index értékei:

- Békés megyében 3,33
- Bács-Kiskun megyében 2,67 és
- Csongrád megyében 2,31 volt.

Bár még 2006-ban is van a tárolóinkban 2002 évi búza, és szinte általános a túltermelés, mégis igen jelentős a búzatermelésünk. Ennek nagyon sok oka van. Bizonyára szerepet játszik a tradíció, a régi struktúrához való ragaszkodás. Fontos lehet az is, hogy viszonylag kicsi a búzatermelés élőmunka igénye, mert jól gépesíthető (és gépesített is), de legfőképpen azzal magyarázható, hogy az itt élő gazdálkodók nehezen váltanak. Nem nagyon ismerik az alternatívákat. Nem mernek kockáztatni, a biztosat nem adják fel a bizonytalanért. Nem elég „hangos a sűgás”, vagy alig van „sűgás”, hogy milyen termények termesztése lenne eredményesebb, melyek értékesítése lenne könnyebb, hol van az a „rés”, amit kitöltve racionálisabbá válna a térség termelési szerkezete.

A **roz**s termesztésének térbeli megoszlása más képet mutat. Ha a régió és az ország rozsz termelésének időbeni alakulását nyomon követjük, akkor azt tapasztaljuk, hogy a Dél-Alföld az ország rozstermelésének növekvő hányadát adja.

A Dél-Alföld részesedése az ország rozstermeléséből (%)

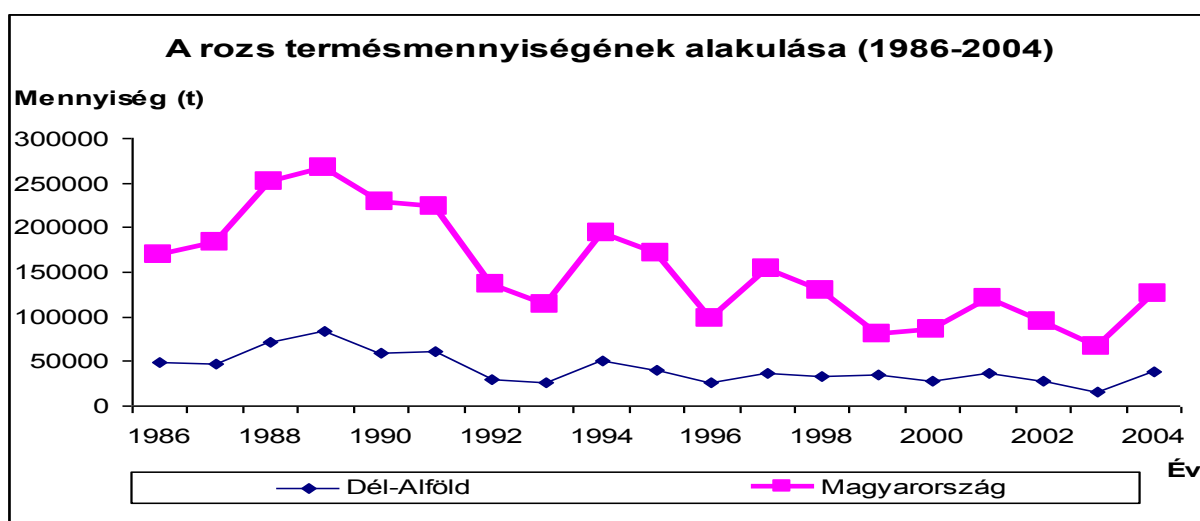
13. sz. táblázat

Év	%
1986	28,5
1987	25,6
1988	28,4
1989	31,5
1990	26,1
1991	27,2
1992	21,7
1993	22,8
1994	26,4
1995	23,0
1996	27,0
1997	23,6
1998	25,2
1999	44,0
2000	32,9
2001	30,5
2002	30,1
2003	24,3
2004	30,5

Forrás: KSH, szerző saját számítása

A kimutatás megoszlási viszonyzámaiból és az ábrából kitűnik, hogy míg az ország rendszerváltozás utáni rozstermelésének trendje dinamikusan csökkenő, addig a Dél-Alföldé stabilizálódott.

(A 46. számú ábra azt mutatja, hogy az ország rozstermelésében 1989-ben, 1994-ben, 1997-ben, 2001-ben és 2004-ben volt egy-egy hullámhegy, az elsőtől, (az 1989 évitől) azonban az egyre csökkenő kilengések ellenére a termésmennyiség trendje határozottan lefelé mutat. A Dél-Alföldön ugyanakkor csak két csúcsev volt, az 1989 és az 1994 évi, és tulajdonképpen 1995 óta szinte töretlenül egy szinten van.)

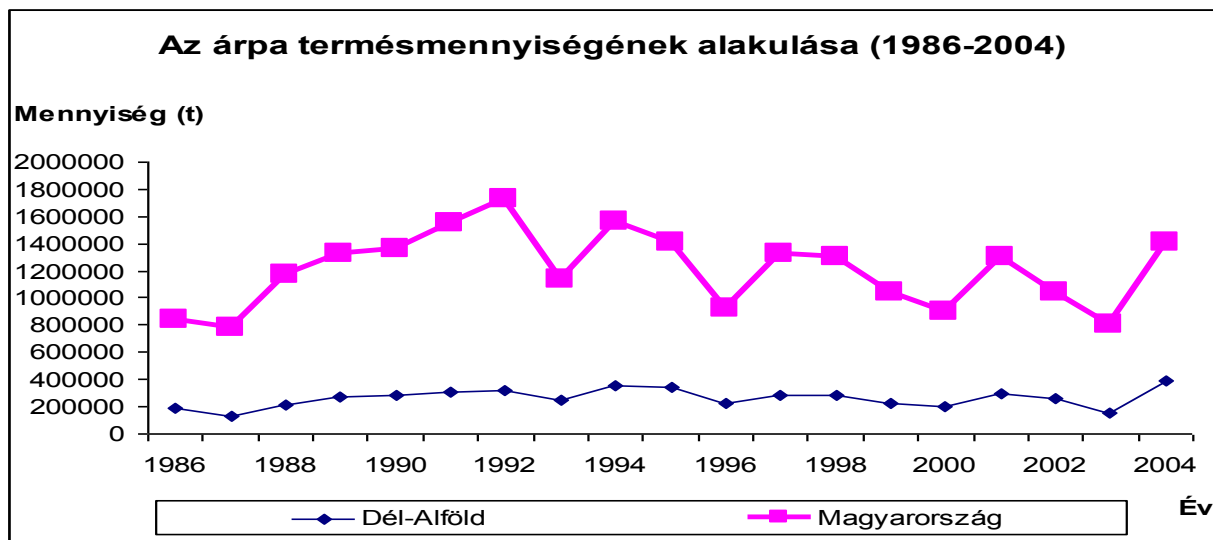
46. sz. ábra
 Forrás: KSH
 Szerk.: Komarek L.

A régió belül nagy eltérések tapasztalhatók a három megye vonatkozásában oly mértékben, hogy Békés megye rozstermelése csaknem elhanyagolható, Bács-Kiskun megye vezet Csongrád megye előtt úgy, hogy esetenként többszöröse (3-4 szerese) a betakarított rozs mennyisége a Csongrád megyei értéknek.

Összességében a régió rozstermelése kiegyensúlyozott, stabil, amellyel az ország rozstermelésének növekvő hányadát szolgáltatja. Tehát a Dél-Alföldön a rozstermelés a rendszerváltozás előtti időszakhoz viszonyítva nem csökkent, hanem egy markánsabb hullámhegy után mintegy a korábbi szinten stabilizálódik.

Az árpatermesztés országos és a Dél-alföldi mennyisége úgy változott 1986 és 2004 között, hogy a termésátlag miatti visszaesések csaknem összeesengtek. Mélypontok az 1987, az 1993, az 1996, a 2000 és a 2003-as évek voltak. A Dél-Alföld árpatermelése az idősor éveiben kiegyenlített volt, mint az országos. A vizsgált 19 évben legkevesebb

árpát 1987-ben (124 944 t) és azt követően 2003-ban (151 351 t) takarítottak be a Dél-Alföldön. Így méginkább érzékelhető a hirtelen felfutás 2004-re, amikor az egyik mélypontot a 19 éves csúcstermés követte.

47. sz. ábra
 Forrás: KSH
 Szerk.: Komarek L.

Az árpa azon gabonanövény, amelynek a súlya, szerepe közel azonos a régió három megyéjében. Azonban meglehetősen nagy eltéréseket mutat megyénként az őszi és a tavaszi árpa megoszlása a vizsgált időszakban.

A 11 számú táblázat adatai azt mutatják, hogy a viszonylag változatos helyzet ellenére az őszi árpa nagyobb súlyt képvisel Bács-Kiskun megyében, mint Békés- és Csongrád megyében. Ugyanakkor a tavaszi árpa Békés megyében jelentősebb.

Az őszi és a tavaszi árpa megoszlása a Dél-Alföld megyéiben (%)

14. sz. táblázat

Év	Bács-Kiskun		Békés		Csongrád	
	Őszi	Tavaszi	Őszi	Tavaszi	Őszi	Tavaszi
1986	92,3	7,7	93,0	7,0	89,2	10,8
1987	85,8	14,2	62,2	37,8	67,4	32,6
1988	85,5	14,5	84,6	15,4	77,9	22,1
1989	86,1	13,9	86,7	13,3	83,9	16,1
1990	86,9	13,1	82,5	17,5	84,0	16,0
1991	85,8	14,2	82,5	17,5	81,9	18,1
1992	70,7	29,3	54,8	45,2	72,0	28,0
1993	72,9	27,1	66,1	33,9	79,9	20,1
1994	74,0	26,0	56,9	43,1	74,3	25,7
1995	65,4	34,6	57,4	42,6	74,0	26,0
1996	73,2	26,8	54,5	45,5	80,8	19,2
1997	72,4	27,6	65,8	34,2	78,3	21,7
1998	77,0	23,0	69,0	31,0	79,4	20,6
1999	78,6	21,4	45,1	54,9	71,1	28,9
2000	83,4	16,6	76,0	24,0	76,3	23,7
2001	87,2	12,8	76,2	23,8	77,5	22,5
2002	87,9	12,1	61,8	38,2	75,7	24,3
2003	86,1	13,9	61,6	38,4	75,1	24,9
2004	87,3	12,7	62,0	38,0	78,3	21,7

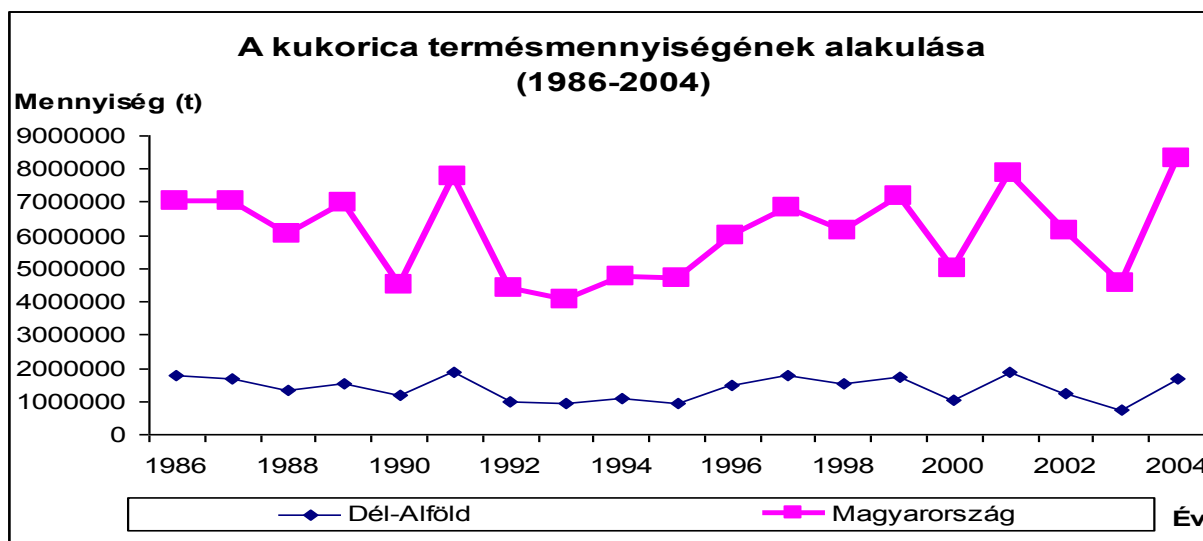
Forrás: KSH, szerző saját számítása

A **kukorica** termesztés kitüntetett szerepet játszik a Dél-Alföldön. A termésmennyiségek időbeni alakulása e növény esetében is „mintegy párhuzamosan mozog” a Dél-Alföld az országossal, de a kukoricáról is elmondható, hogy a régió megyéiben az évenkénti differenciált termésmennyisége a Dél-Alföldre összegezve kiegyenlítettebb volumeneket eredményez. Ha azonban a szélső értékek volumenindexét vetjük össze, akkor:

- Bács-Kiskun 2,50
- Békés 2,81
- Csongrád 2,56
- Dél-Alföld 2,48

- Magyarország pedig 2,06-os értéket ad, de a trend a régió egészére az 1992-ben történt visszaesést követő kiegyenlített termésmennyiséget mutat. A Dél-Alföld 1986 és 1990 közötti időszakra vonatkoztatott kukoricatermelés évi átlaga 1 510 619 t, míg 1990-től 2004-ig 1 343 404 t. E két szám is (és a 48 számú diagram) azt bizonyítja, hogy a

rendszerváltozás után a régió kukoricatermelése nem veszett nagymértékben korábbi jelentőségéből.

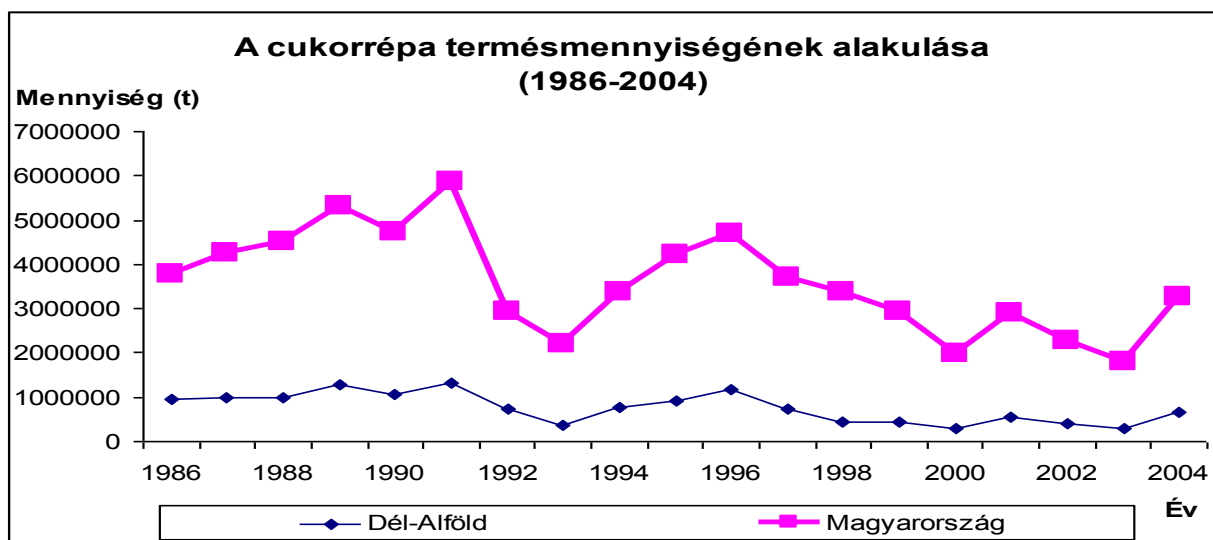

48. sz. ábra
 Forrás: KSH
 Szerk.: Komarek L.

A **cukorrépa-termesztés** esetében is megfigyelhető a Dél-Alföld és az országos évenkénti termésmennyiséget ábrázoló görbék viszonylagos együttmozgása, azonban a gabonaféléktől eltérő kép rajzolódik ki.

Elsőként szembeötlő az 1993-as, a 2000 és a 2003 évi visszaesés.

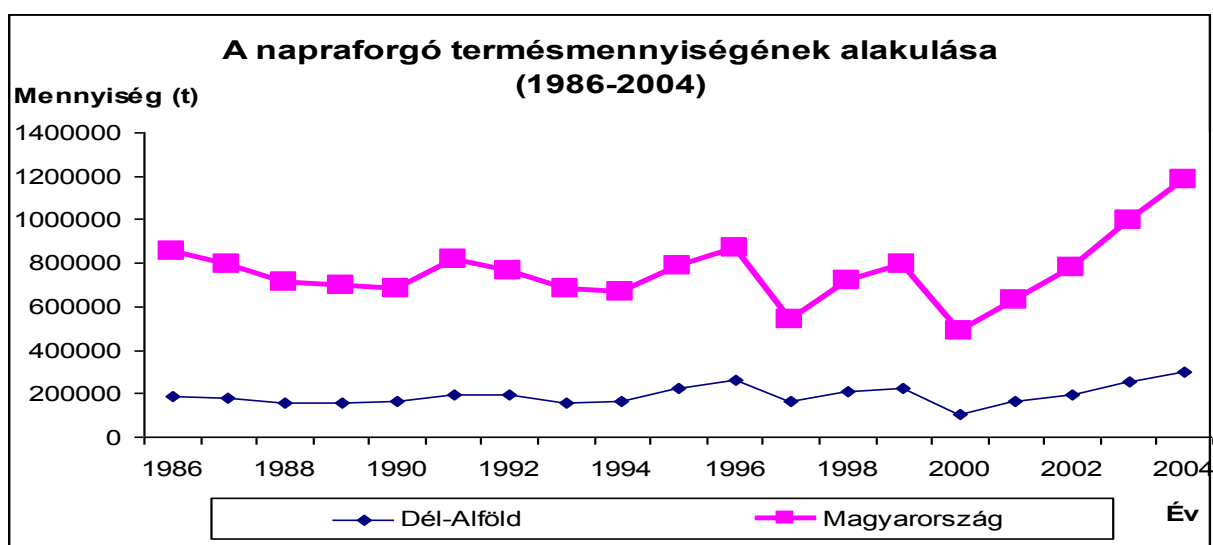
További markánsan érezhető tendencia a cukorrépa termesztés tendenciózus visszaesése. A Dél-Alföld cukorrépa termelésének 1986-90 közti éves átlaga 1059,7 ezer t., míg a 2000-2004 közötti időszaké 442,1 ezer t. Tehát úgy tűnik, hogy a Dél-Alföldön a cukorrépa termelés tartósan teret veszített. Ezt a két görbe trendegyenesének egyenlete egzaktan fejezi ki. A Dél-Alföld esetében az 1996 utáni (két évig tartó) látványos visszaesés után szinte állandósul az alacsony termelési kedv, ami érthető is, hiszen a cukorrépa termesztés jövője erősen megkérdőjelezhető. A mezőhegyesi és a sarkadi cukorgyár bezárása után leállt a kabai cukorgyár termelése is. Ma már csak négy cukorgyár működik az országban, és ezek is drágábban állítják elő a cukrot a mindenkori világpiaci árnál. Így mivel a cukorrépa feldolgozása a nyersanyag közelében gazdaságos, várható, hogy a cukorrépa termelésünk tovább fog csökkenni. Itt a nagy dilemma, hogy a felszabaduló szántóterületet hogyan lehet legracionálisabban hasznosítani. Értekezésemben erre a kérdésre is keresem a választ.

49. sz. ábra
 Forrás: KSH
 Szerk.: Komarek L.

A **napraforgó** termelése szemben a cukorrépáéval, felfelé ívelő szakaszban van. Bár 1997-ben és 2000-ben volt kisebb visszaesés ennek azonban nem a vetésterület csökkenése, hanem az alacsonyabb termésátlagok képezték az okát.

A Dél-Alföldön közvetlen a rendszerváltozást követő időszakban is stabil maradt az évenkénti napraforgó termelés, de 1994 után a termelés mennyiségét ábrázoló trend egyenes meredeken felfelé ívelővé vált. Ez a tendencia várhatóan továbbtart, amit nem fékez a birtokméret jelenlegi struktúrája sem nagyon, ugyanis a napraforgó termeszthető kisebb területű gazdaságokban is.

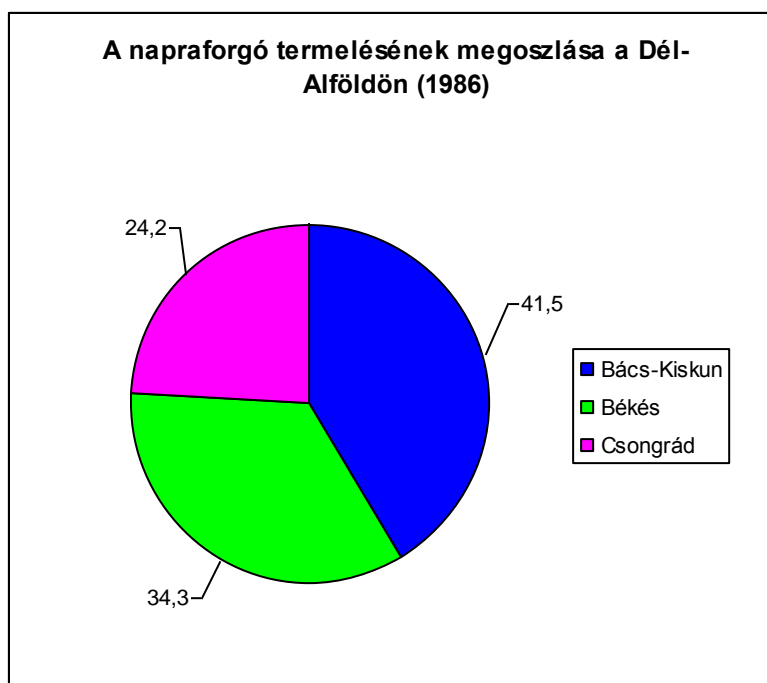
50. sz. ábra
 Forrás: KSH
 Szerk.: Komarek L.

2000-től 2004-ig a napraforgó termelés évi átlagos növekedése térségenként az alábbi módon alakult:

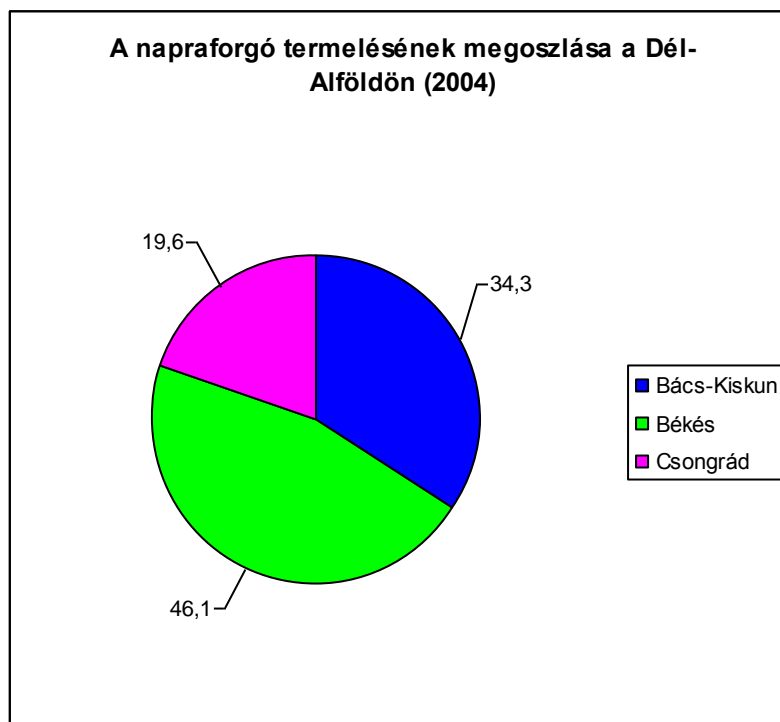
Megnevezés	Évi átlagos növekedés (t/év)
Bács-Kiskun	12530
Békés	27701
Csongrád	82735
Dél-Alföld	48497
Magyarország	175500

A Dél-Alföld megyéi között a napraforgó termelés megoszlását az alábbi 51. és 52. számú ábrák szemléltetik. A kördiagramokról leolvasható, hogy 1986-ban Bács-Kiskun megye adta a Dél-Alföld napraforgó termesztésének 41,5 %-át. 2004-re azonban a napraforgó termesztés jelentős része Békés megyére tevődött át. Békés megye adta a Dél-Alföld napraforgó termesztésének 46,1 %-át.

A súlyponteltolódások ellenére a Dél-Alföld mindhárom megyéjében a napraforgó termesztése az elmúlt években jelentős mértékben növekedett. Különösen Békés megyében, hiszen 1986-hoz képest 2004-re a napraforgó termesztése több mint kétszeresére emelkedett (1986-ban 64 022 t, 2004-ben 138 592 t).

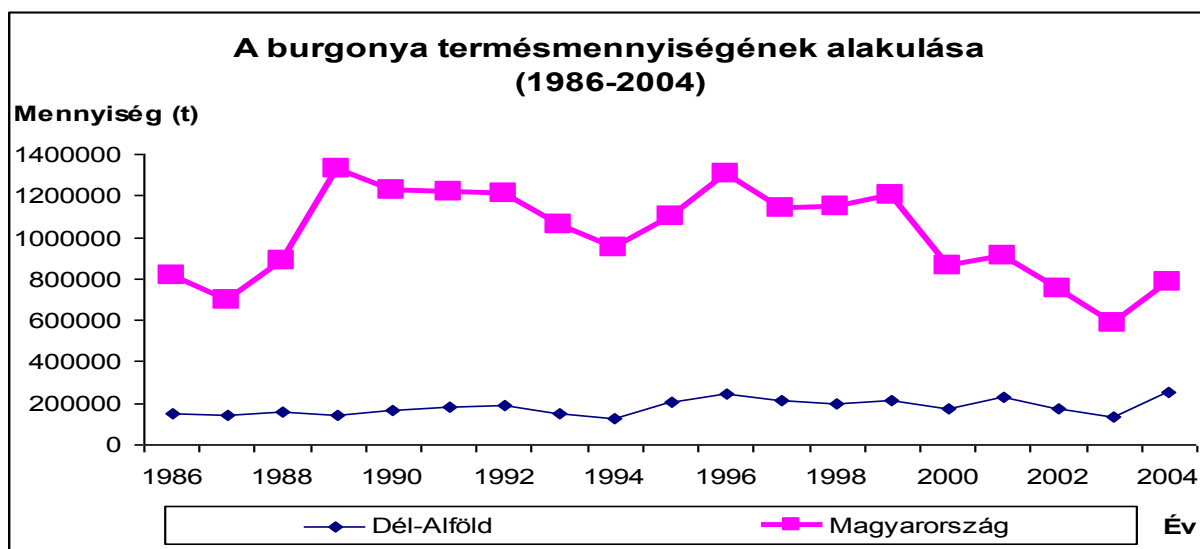

51. sz. ábra
 Forrás: KSH, szerző saját számítása
 Szerk.: Komarek L.

52. sz. ábra
 Forrás: KSH, szerző saját számítása
 Szerk.: Komarek L.

A **burgonya** termelése a Dél-Alföldön eléggé kiegyenlített volt az elmúlt 19 évben, összességében azonban az utóbbi időszakban némi növekedést mutatott. Ezt szemlélteti az 53. számú ábra.

53. sz. ábra
 Forrás: KSH
 Szerk.: Komarek L.

Az országos tendenciával való egybeesés, illetve a régiós sajátosságot jobban mutatja a térség burgonya termelésének az országosból való részesedésének alakulása.

A Dél-Alföld megyéinek részesedése az ország burgonya termesztéséből (%)

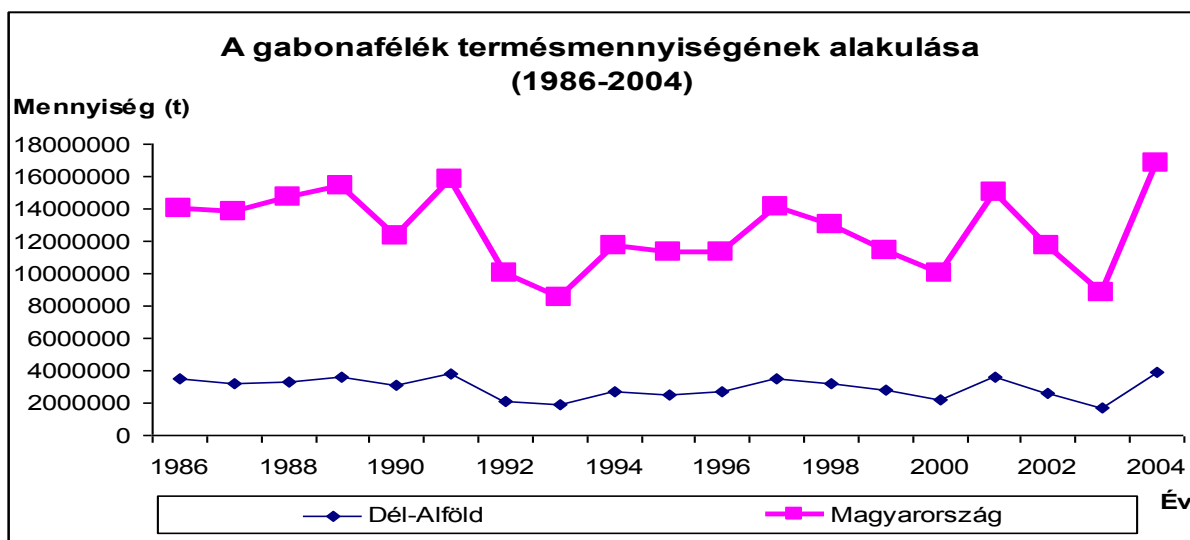
15. sz. táblázat

Év	Bács-Kiskun	Békés	Csongrád	Dél-Alföld	Összesen
1986	5,9	3,0	9,5	18,4	100,0
1987	7,8	2,8	9,6	20,3	100,0
1988	6,6	2,8	8,4	17,7	100,0
1989	5,5	0,4	4,4	10,7	100,0
1990	4,8	2,1	6,6	13,5	100,0
1991	6,5	2,1	6,6	15,2	100,0
1992	8,6	1,4	5,7	15,8	100,0
1993	6,2	1,6	6,8	14,6	100,0
1994	6,5	0,6	6,3	13,4	100,0
1995	10,5	1,9	6,0	18,4	100,0
1996	11,0	1,8	6,2	18,9	100,0
1997	9,8	2,1	7,2	19,1	100,0
1998	8,4	2,1	7,1	17,5	100,0
1999	9,2	2,0	6,4	17,6	100,0
2000	9,1	1,3	9,3	19,7	100,0
2001	10,8	2,5	11,6	25,0	100,0
2002	10,7	1,1	11,3	23,1	100,0
2003	9,4	1,2	11,9	22,5	100,0
2004	13,6	1,1	17,6	32,3	100,0

Forrás: KSH, szerző saját számítása

Összességében a Dél-Alföld burgonyatermeléséről elmondható, hogy az országos termelésből való részesedése magas, és termelése az utóbbi években növekvő tendenciát mutatott.

A **gabonafélék** termesztése a Dél-Alföldön kiemelkedő fontosságú. Kiegyenlített, szinte egyenletes termésmennyiséget produkál. Ez az 54. számú ábra görbéinek meredekségéből is jól érzékelhető. Bár az országos és régiós termelést ábrázoló görbék némileg a gabonafélék esetében is „együttmozognak”, mégis az országos termelésből való részesedése növekvő tendenciát mutat. Ennek egzakt módon történő alátámasztásául szolgálnak a Dél-Alföld gabona termelésének az országosból való részesedésének alakulása.

54. sz. ábra
 Forrás: KSH
 Szerk.: Komarek L.

A Dél-Alföld megyéinek részesedése az ország gabonatermesztéséből (%)

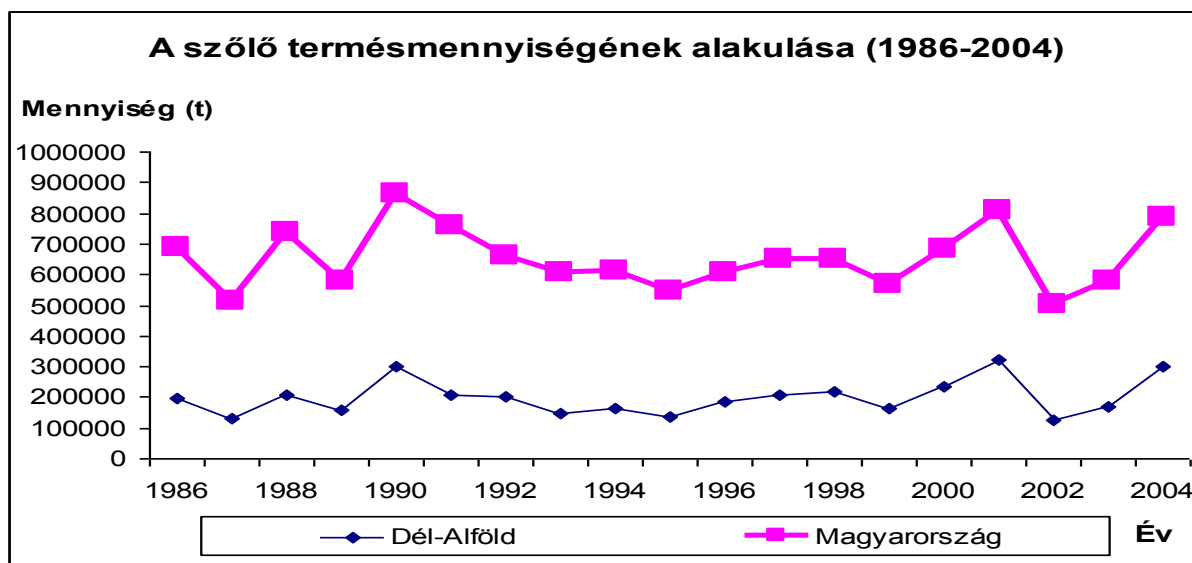
16. sz. táblázat

Év	Bács-Kiskun	Békés	Csongrád	Dél-Alföld	Összesen
1986	8,2	11,0	5,9	25,1	100,0
1987	8,3	9,5	5,5	23,3	100,0
1988	7,5	9,7	5,3	22,5	100,0
1989	7,7	10,3	5,2	23,2	100,0
1990	7,8	11,5	5,6	24,9	100,0
1991	7,8	10,5	5,7	24,0	100,0
1992	7,0	9,0	5,4	21,4	100,0
1993	7,7	9,4	5,6	22,7	100,0
1994	7,7	9,6	5,9	23,2	100,0
1995	8,2	8,9	5,3	22,4	100,0
1996	8,2	10,2	5,8	24,2	100,0
1997	8,6	10,1	6,0	24,7	100,0
1998	8,6	9,9	6,0	24,5	100,0
1999	9,2	10,3	5,2	24,7	100,0
2000	7,9	9,1	5,3	22,3	100,0
2001	8,5	9,9	5,7	24,1	100,0
2002	8,1	9,3	4,9	22,3	100,0
2003	6,4	8,6	4,9	19,9	100,0
2004	8,1	9,8	5,6	23,5	100,0

Forrás: KSH, szerző saját számítása

E táblázat adatai pregnánsan mutatják, hogy a Dél-Alföld szerepe a hazai gabonatermelésben mindig fontos volt függetlenül a változó bel- és külpiaci viszonyoktól, és ma is kiemelt fontosságú.

A **szőlőtermelés** is nagy jelentőségű a Dél-Alföldön. Régiós összesítésben 29,6 %-át adja a leszüretelt szőlő mennyisége az országos értéknek. Az idősoros kimutatás azonban azt tükrözi, hogy az átlag körül nagy mértékű szóródás volt jellemző. Legalacsonyabb hányad 1993-ban (24,3 %) és 2002-ben (24,8 %) jellemezte a szőlőtermelésünk térbeli megoszlását, míg a legmagasabb részesedés 2001-ben (39,8 %) és 2004-ben (38,0 %).

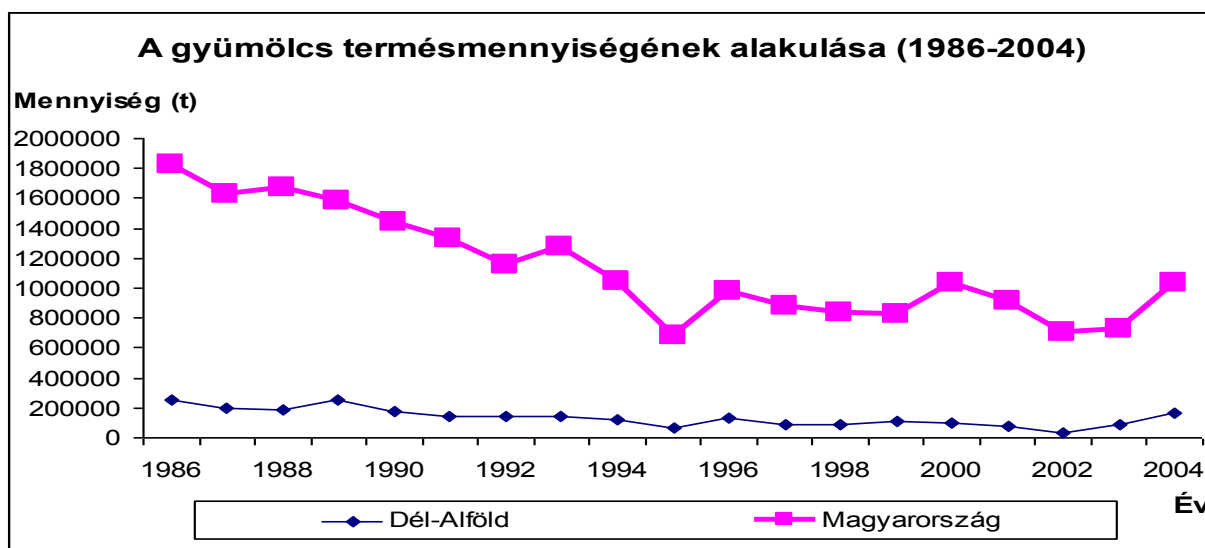

55. sz. ábra
 Forrás: KSH
 Szerk.: Komarek L.

Természetesen ez a nagy hozzáértést igénylő tradicionális növény is megyénként igen eltérő elterjedést mutat. Ezek az eltérések olyan nagy mértékűek, hogy nagyságrendi különbségekkel jellemezhetők. Ha pl. a 2004 évi Dél-alföldi szőlőtermelést 100,0 %-nak vesszük, akkor ennek 92,7 %-át Bács-Kiskun-, 7,1 %-át Csongrád megye adta és csak 0,2 %-a esett Békés megyére. A Dél-Alföldön termelt szőlőből előállított borok ma nagyon nyomott áron, és nehezen értékesíthetők. Az Európai Unió érdekeltté kívánja tenni a termelőket abban, hogy a jelenleginél kevesebb borszőlőt termeljenek. Ez pedig erőteljesebb termelési szerkezet módosulást eredményezhet.

A **gyümölcsstermelés** is sokáig nagyon fontos volt a vizsgált régióban. Sajátos tájkörzete alakult ki az őszibaracknak Szatymaz és Domaszék környékén, a kajszibaracknak Kecskemét környékén, de főleg Bács-Kiskun- és Csongrád megye területén az almafélék és egyéb gyümölcsök is jól teremnek. Összességében azonban nemcsak a rendszerváltozás óta, hanem már az 1980-as évek közepétől csökkent a

megtermelt gyümölcsfélék mennyisége . A csökkenés nagyon dinamikus volt. Mélypontjai az 1992., az 1995., az 1999. és a 2002. évek voltak. Azóta némi emelkedő tendencia bontakozik ki, ami még megfelelő tároló és feldolgozó-kapacitás kiépítésével és az eddiginél színvonalasabb marketing munkával, biztonságos felvásárlás, értékesítés összefogás esetén igen biztató is lehet.

56. sz. ábra
 Forrás: KSH
 Szerk.: Komarek L.

A Dél-Alföldi régió fontosabb növényeinek termésátlaga a vizsgált időszakban növekedett. A növekedés az egyes növényeknél eltérő mértékű volt. Ezt mutatja be a 17. számú táblázat.

A Dél-alföldi régió fontosabb növényeinek termésátlag alakulása (kg/ha)

17. sz. táblázat

Növények	1986	2004	2004/1986
Gabonafélék	5190	5616	1,08
Búza	4716	5610	1,19
Kukorica	6615	6760	1,02
Őszi árpa	3437	4686	1,36
Tavaszi árpa	3189	4198	1,32
Rozs	1574	2420	1,54
Burgonya	18559	25840	1,39
Napraforgó	2171	2640	1,22
Cukorrépa	38040	64560	1,70

Forrás: KSH, a szerző saját számítása

A gabonafélék esetében elmondható, hogy 1986-hoz képest 2004-re mintegy 8 %-kal növekedett a termésátlag. Ha azonban az egyes gabonanövényeket külön-külön vizsgáljuk, akkor a növekedés sok esetben ennél is nagyobb volt. A búza esetében a termésátlag 1986-hoz képest 2004-re 19 % ponttal növekedett. A kukoricánál is termésátlag növekedést könyvelhetünk el, igaz szerényebb mértékűt, mint a búzánál. A kukorica termésátlaga 1986-os bázisévhez viszonyítva 2004-re 2 %-kal emelkedett. Az őszi árpa esetében 36 %-os, a tavaszi árpa esetében pedig 32 %-os termésátlag növekedésről beszélhetünk. Az egyik legnagyobb termésátlag növekedést a rozs könyvelhette el, mert 1986-hoz viszonyítva 2004-re 54 %-kal emelkedett. A burgonya és a napraforgó termésátlaga is jelentősebb növekedést ért el. Az előbbi 39, míg az utóbbi 22 %-ot. A legnagyobb termésátlag növekedés a cukorrépa esetében következett be. 1986-hoz képest 2004-re a cukorrépa termésátlaga 70 %-kal növekedett.

A Dél-Alföld hungarikumai

Értekezésem fő célja az volt, hogy elemezzem és minősítsem a Dél-alföldi régió mezőgazdaságának rendszerváltozás utáni szerkezeti változásait. A munkám során mindvégig az objektivitásra törekedtem. Ezért túlnyomórészt a számszerűsíthető (kvantitatív) elemeket, folyamatokat és jellemzőket ragadtam meg. Szólnom kell azonban a nem számszerűsíthető, minőségi paramétereikről is. Részben ezeket is érintettem amikor az elaprózott gazdasági egységek miatti heterogén összetételű termékekről, fajtaváltásról szóltam, de ezeket a vizsgálatokat szükaégesnek vélem még egy aspektusból elemzéssel kiegészíteni, mégpedig a korábbi nemzetközi híru és elismertésgú termékeink termelésének mennyiségi és minőségi paramétereinek változásával, nem utolsó sorban ezek bel- és külföldi értékesítésének módosulásaival. Ezek a „híres” magyar termékek pedig a „hungarikumok”, vagy hungarikum jellegű termékek. Ezek közül részben sajátos mezőgazdasági produktumokat, vagy ezekből előállított élelmsizeripari termékeket emelném ki. A Dél-Alföld ilyenekben bővelkedik. (Pl. a fűszerpaprika, a kalocsai és a szegedi, a kecskeméti kajszi barackpálinka, a makói vöröshagyma és a fokhagyma, a fehérgyökér, a domaszéki répa, a szatymazi őszibarack, a szegedi Pick szalámi, a csabai és a gyulai kolbász stb.)

De mi is az a hungarikum?

„Hungarikumnak tekinthető egy állat vagy növény, vagy abból készített élelmiszeripari termék, amely a magyar termelési kultúrához, tudáshoz, az itt élő lakosság generációi során kialakult hagyományokhoz (beleértve a nemzedékek során itt élő magyarságba beolvadt etnikumokat, például sváb, szlovák stb.) kapcsolódik, s amelyet a magyarországi lakosság – de legalább egy kisebb tájegység lakossága szűkebb hazájára nézve – maga is magyarnak, a magyarságra jellemzőnek és közismertnek fogad el, s a külföld is magyar sajátosságként ismer(het) meg”. (<http://www.uj-dieta.hu/index.php?content=309>)

De maga a hungarikum sokkal több annál, hogy tradicionális termék, és hazai nyersanyag. Egy komplex hatásként létrejött olyan kiváló minőségű, és egyedi tulajdonsággal(okkal) rendelkező áru, amelyett jellegzetessége miatt meg lehet ismerni. (A komplex hatáson a tájörzet földrajzi elhelyezkedését, speciális éghajlati- és talajadottságot, biológiai feltételekhez igazodó termékszerkezetet, egységes, de speciális technológiát – s ezek eredményeként – a tájra jellemző minőségi jellemzőket jelent.)

A zöldség- és a gyümölcsstermesztés számára a hungarikumok „létrehozása” és „gondozása”, elismertetése, és reklámja kiváló kitörési lehetőség az Európai Unió piacokon. (Jóllehet ezeket, vagy egy részét ismerik(ték), de ezt folyamatosan tudatosítani kell, megfelelő propagandával ismertséget növelni, és elismertséget fokozni szükséges. A hungarikumok ismertsége óriási versenyt jelent a külpiacokon. Ennek a versenyelőnynek a megszerzése nagyon nívós, kitartó munkával érhető el. A befektetett munka azonban meghozhatja az eredményt.

A fentiek után nézzük meg, hogy a piacgazdaság kialakulásának időszakában milyen sikeres volt e téren a tevékenységünk? Sajnos nem dicsekedhetünk.

A Bács-Kiskun megyei fűszerpaprika termelésünk 2005-re 1986-hoz viszonyítva 55 %-ára, a Csongrád megyei 40 %-ára esett vissza. (Közben voltak külföldi – elsősorban gyenge minőségű spanyol paprikával történő összeörlések, vírusfertőzések, szennyezések, összetétel- és fajtaronlások, stb.). Az évtizedek, évszázadok alatt kiépített ismertség és elismertség pillanatok alatt összeomolhat. Az őszibarack, a kajszibarack és a barackpálinka sem futott be nagy karriert. A makói vörös- és fokhagyma termelése és értékesítése óriási gondokkal küzd. Az árverseny hiánya miatt romlik a minőség, és összeomlik a felépített nimbusz. A Pick szalámi és a kolbász (csabai, gyulai) küzd a helyzet javításáért.

Hogyan lehetne igazi tőkét kovácsolni ezekből a hungarikumokból?

Nem szabad az árverseny szorításának engedni, és olyan technológiákat bevezetni, amely a minőség romlását eredményezi. Tudatosítani kell (reklám, összetett marketing

munka) e termékek kiváló beltartalmi és egyéb értékeit! Így nem csak a régi piacokat lehetne megtartani, hanem az igényes vevőket megcélozva új piacokat lehetne (kellene) szerezni.

Voltak ilyen próbálkozások, pl. a GM pályázatot írt ki a hungarikumok megjelenítésére és piacra segítésére és az MTA Társadalomkutató Központja is végzett (kp-i támogatásból) ilyen témájú kutatást, de ezek csak rész sikereket értek el.

Újra próbálkozni kell, átgondolt, összehangolt cselekvésekre van szükség, mert csak így várható átütő siker!

A még csak csírájában megnyilvánuló új növények (alternatív energiahordozók) elterjedése és felhasználási lehetőségei

Magyarországon és a Dél-Alföldi régióban a megújuló energiaforrások közül az egyik legnagyobb potenciállal a biomassza rendelkezik. A biomasszaként emlegetett energiaforrások köre azonban igen tág, hiszen különböző halmazállapotú és ezáltal eltérő felhasználási lehetőségekkel rendelkező szerves eredetű anyagokról van szó.

Az Európai Unióhoz történő csatlakozást követően nagy lehetőségek rejlenek a megújuló bio-energiaforrások felhasználására. Különösen fontos a biomassza, a növényi tüzelőanyagok és a bio-üzemanyag. Ezek térhódítása alapjaiban átstrukturálja a Dél-Alföld mezőgazdaságát és segítheti a mezőgazdaság válságból történő kilábalását is. (Magyarország 2010-ig vállalta, hogy az összes energiafelhasználáson belül a megújuló energiaforrások jelenlegi 3,6%-os értékét megduplázza, illetve a villamos energiatermelést tekintve megújulókból 3,6%-ot igyekszik elérni az említett időpontig, a jelenlegi 2% körüli értékhez képest.)

Az energiacélra termesztett növények támogatása folyamatosan növekszik. Az üzemanyagcélú energianövények (pl. repce, napraforgó, kukorica, gabonafélék) területalapú támogatása jelenleg 38 ezer forint hektáronként és erre jön további 8 ezer forint hektáronként, ha a termelő igazolja, hogy a termést bioüzemanyag-célra adta el.

A támogatás a következő években tovább növekszik. Olyan energianövények is vannak, amelyekből hőenergiát lehet nyerni (pl. nád és az energiafű). Ezekre szintén az előbb említett támogatás vonatkozik hasonló feltételek mellett. Az energiaerdő telepítője hektáronként 50 ezer forint támogatást kap.

Az energiacélra történő növénytermesztésnek a jövedéki törvény módosítása is kedvez. 2007 júliusától már csak olyan benzint lehet forgalomba hozni Magyarországon, amely legalább 4,4 % alkoholt tartalmaz. A gázolaj esetében ez 2008-tól lép életbe. Négy év múlva pedig már mindkét üzemanyagnak 5,7 % alkoholt kell tartalmaznia. 2006-tól megjelenik az E85 nevű üzemanyag, amelynek 85 %-a alkohol és 15 %-a benzin

Gazdasági szempontból egy-egy termelő számára a kiszámíthatóság miatt lehet előnyös az energianövények termesztése. Ezáltal saját energiaköltségeit csökkentheti. A telepítés akkor célszerű, ha már kialakult a tartós igényt biztosító háttér, pl. egy fűtőmű, vagy más energiatermelő egység létrehozásával.

A biomassa energetikai célú felhasználása esélyt ad a településeknek, hogy nagyfokú függési helyzetükön enyhítsenek, megtanulják kiaknázni a helyi adottságokat. Minden településnek a saját adottságai mérlegelése után célszerű döntenie arról, hogy milyen megoldást választ. Amennyiben mód van rá, fel kell tárni az összes ismert megújulóval kapcsolatos potenciált adott területen és azt alkalmazni, mely a leghatékonyabbnak bizonyul. A biomassa előnye talán, hogy a többi megújuló energiaforrással szemben az energiahordozót ebben az esetben külön meg kell termelni, amely esélyt adhat a nagy mezőgazdasági hagyománnyal rendelkező Dél-Alföldön a termékszerkezet diverzifikációjára. Ezen keresztül pedig erősítheti a helyi gazdaságot, munkahelyeket teremthet, és hozzájárulhat a régió mezőgazdasági népességmegtartásához is. Külön kiemelendő, hogy az így megtermelt energiáért fizetett díjak a helyi bevételeket növelik, így erősítve a régió gazdaságát, és segítheti annak még szélesebb körű fejlődését.

A fa szerepe az energetikában a korábbiakhoz viszonyítva visszaszorult ugyan, de nem szűnt meg. Magyarországon jelenleg is a teljes energiafelhasználásban közel 3%-át képviseli, és a villamosenergia-termelésben is közel 2 % a részvétele.

A jövőben Magyarországon és a Dél-Alföldön a fa energetikai szerepe meg fog nőni. Ennek egyik oka az, hogy a hazai erdőkben folytatott erdőgazdálkodás részét képező fakitermelés során az egyre növekvő erdőterületekről egyre nagyobb mennyiségű fa termelhető ki, és a kitermelt faanyag több mint 50 %-a (3 - 4 millió m³) csak energetikai célra alkalmas, egyéb fafeldolgozó ipar nem tart rá igényt. Emellett a hagyományos mezőgazdasági tevékenységre gazdaságosan nem hasznosítható területeken további erdők (100 000 - 250 000 ha) és faültetvények (150 000 ha) telepíthetők.

Energetikai szempontból azok a fafajok a fontosak, amelyek:

- a hazai erdőgazdálkodásban nagy területet foglalnak el, és kitermelésük közben nagy hányadban (40 – 60 %) keletkezik gyenge

minőségű, csak energetikai célra alkalmas anyag (csertölgly, akác, nem megfelelő helyen nevelt egyéb keménylombos fafajok, tölgyek, gyertyán, stb.), vagy a faanyag kedvezőtlen tulajdonságai miatt az ipari hasznosítás nem lehetséges (alföldi feketefenyők, bálványfa, stb.),

- gyorsan növényő fafajok (akác, nemesnyárok, fűzfélék egy része, stb.) különösen akkor, ha a levágást követően jól sarjadnak, azaz állományuk a sarjasztatással hatékonyan és gazdaságosan felújítható.

Energetikai szempontból a gyorsan növényő, jól sarjadó fafajok az alábbiak: akác, nemesnyárok, fűzfélék. Magyarországon a fehérfűz, a kecskefűz, a kenderfűz fajtákkal folynak kísérletek.

A fűzfélék hozama megfelelő termőhelyi viszonyok mellett igen jó. A telepítést követő évben a hozam 8 - 10 t/ha volt, az ismételt betakarítások közben 20 - 40 t/ha/év hozam is elérhető volt.

Az energetikai ültetvények hozamait illetően a szakirodalomban igen különböző adatokkal találkozhatunk. Ennek magyarázata az, hogy a különböző országok klimatikus viszonyai jelentősen eltérőek. A hazai adatok között is jelentős az eltérés, ami a termőhelyi viszonyok közötti különbségekkel magyarázható.

Tervezéshez elfogadhatók a hazai (tatai) kísérletek hozamadatai, melyeket a 2. számú táblázat szemléltet.

A különböző fafajú kísérleti ültetvényen elért hozamok

18. sz. táblázat

Fafaj	Kor (év)	Tő/ha	Kg/m ²	Hozam t/(ha*év)
Nemesnyár	5	7800-11000	14,6-27,8	19,5-37,1
Akác	4	12600	13,1	17,5
Fűz	1	12700	3,3	22,1
Bálványfa	4	9600	12,8	22,0

Forrás: Nyugat-Magyarországi Egyetem, Sopron

A mai magyar mezőgazdasági termelésben az energianövények termesztése alternatív megoldást jelent az élelmiszernövények termesztése mellett. A szántóföldi növénytermesztés jelenlegi területein a természeti adottságok függvényében az energetikai célú növénytermesztésben jelentős szerepe lehet a lágyszárú növényeknek. A lágyszárú növényekre jellemző a nagy hajtásszám, a növények életciklusa miatt a betakarítások nagy száma, emellett alkalmazásuk nagy előnye, hogy a mezőgazdálkodásban használt alapvető

műszaki-technológiai feltételek adottak. Magyarországon a következő növényekkel történtek kísérletek:

- Egynyári növények: repce, triticale, rostkender
- Évelő növények: zöldpántlikafű, rozsnok, energianád, energiafű

A lágy szárú növények esetében fontos szempont, hogy a betakarítás évenként történik, tehát minden évben gondoskodni kell a megtermelt növényi biomassza felhasználásáról, vagy megfelelő tárolásáról.

Az energiafű termesztésével tulajdonképpen egy új mezőgazdasági főtermék (energetikai, papíripari alapanyag, illetve ipari rostanyag) jelenhet meg, új piaci távlatokat, biztos jövedelem pozíciót és foglalkoztatottsági lehetőségeket adva a mezőgazdaságnak, a hátrányos helyzetű térségeknek.

Az energiafű és származékai hagyományos tüzelőberendezéseknél, hőhasznosítóknál, gáz és villamos energiafogyasztóknál jelenthetnek perspektivikus megújuló energiaforrást.

Hasznosításának várható területei:

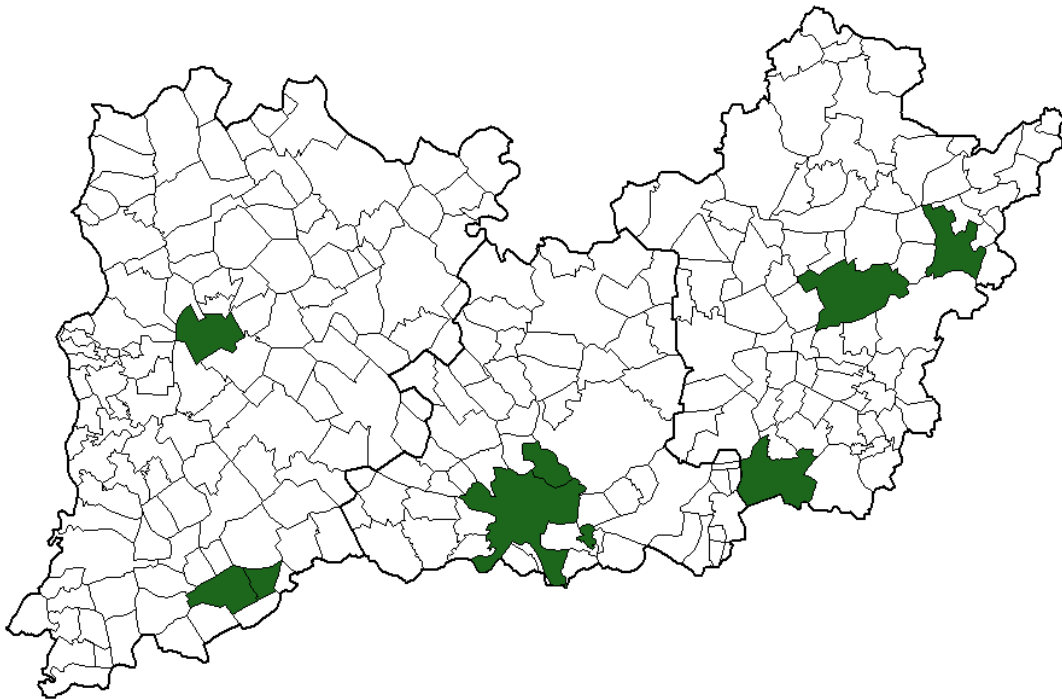
- lakások, középületek, mezőgazdasági épületek, építmények (növényházak, üvegházak, fóliaházak, állattartó telepek, stb.) fűtése,
- a mezőgazdaság területén hűtőberendezések, terményszárítók üzemeltetése,
- fűgázból (pirolízisgáz, biogáz) villamos energia termelése,
- az energetikai hasznosítás mellett az energiafű jó minőségű papíripari és ipari rost alapanyag,
- takarmányozás, az első kaszálás (virágzás fenofázisában) során kapott biomassza tömeg energetikai, ipari alapanyag. A második, harmadik növedék (vízellátottságtól függően) zöldsarjú termése ugyanakkor legeltetésre, széna-szenázs készítésére, valamint biogáz termelésére ajánlható.
- biológiai talajvédelem, rekultivációs feladatok.

A biodízel nagy olajtartalmú növényi részek feldolgozásával nyert, a gázolajhoz hasonló hajtóanyag. Hazai viszonyok között elsősorban a napraforgó és a repce vehető számításba alapanyagként. Ezen növények magja 44 – 50 % olajat tartalmaz, melynek 85 – 92 %-a nyerhető ki, a többi préselés után maradó olajpogácsában marad vissza, javítva annak etethetőségét.

A biodízel gyártás- és felhasználás technikai megoldása kiforrott, a gyártás felfuttatása, biodízel üzemek létesítése elsősorban politikai akarat kérdése. A gyártás számára egy minimális üzemméret szükséges, ez 5 - 10 000 t/év termelésnél van. Magyarországon a biodízel forgalmazásának, támogatásának kérdése jelenleg nincs tisztázva. A termelés elterjedése bizonytalan, ezt a termékkört akkor érdemes előtérbe helyezni, ha az összes érintett minisztérium a biodízel ártámogatásában egyetért. A biodízel előállításához több energetikailag hasznosítható melléktermék tartozik. Ezek származványok (repceszalma), pogácsa, glicerín. Jelenleg energetikai célra egyiket sem használják.

Az alábbi 57. számú ábra szemlélteti a Dél-Alföldi régióba tervezett biogáz és bioetanol üzemeket.

Tervezett biogáz és bioetanol üzemek a Dél-Alföldi régióban (2006)

57. sz. ábra

Forrás: saját kutatás

Szerk.: Komarek L.

A 19. számú táblázat a tervezett biogáz és bioetanol üzemeket tartalmazza településenkénti bontásba, üzemfajta és teljesítmény szerint. Sajnos a teljesítmény nem minden esetben ismert. Ennek oka, hogy az üzem építése csak kezdeti stádiumban van.

Tervezett biogáz és bioetanol üzemek a Dél-Alföldi régióban (2006)

19. sz. táblázat

Megye (település)	Üzemfajta, teljesítmény
Bács-Kiskun megye	
Bácsalmás	Biogáz-bioetanol üzem,
Bácsszöllős	Biogáz-bioetanol üzem, 0,5 – 2 MW
Kiskőrös	Biogáz-bioetanol-égetőmű, 5 – 8 MW
Békés megye	
Békéscsaba	Biogáz-égetőmű
Mezőhegyes	Bioetanol-biogáz 5 – 8 MW
Sarkad	Bioetanol-biogáz 3,8 MW
Csongrád megye	
Algyő	Bioetanol-biogáz 5 MW
Klárafalva	Biogáz 0,5 MW
Szeged	Bioetanol-biogáz

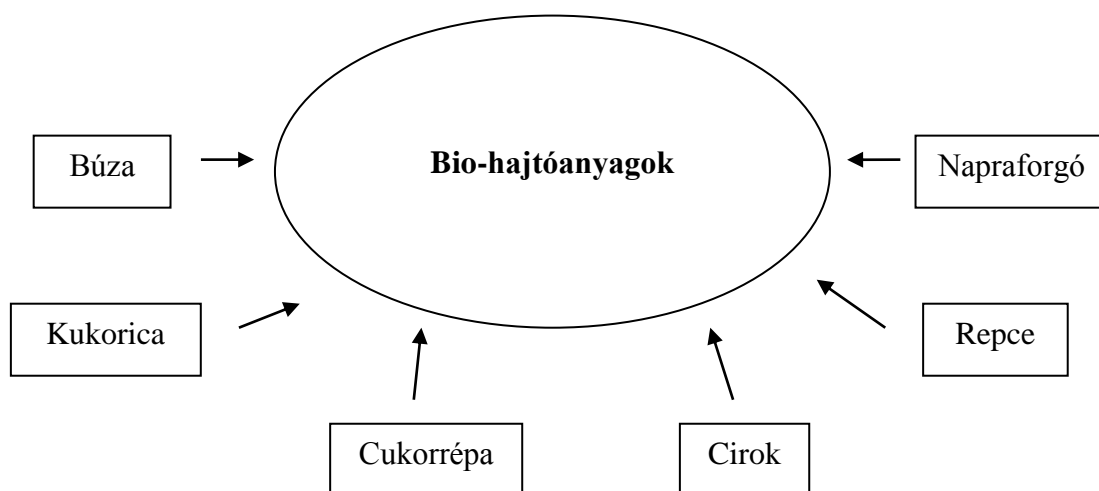
Forrás: saját kutatás

A bioetanol motorhajtóanyagként az első gépjárművek megjelenése óta használt anyag. Előállítható magas cukor-, keményítő- vagy akár cellulóz tartalmú növényekből más-más technológiával. A Dél-Alföldi régióba kukoricából történő előállítása lenne kívánatos az elmúlt évek növekvő termelési tendenciája miatt is. A legegyszerűbb felhasználási mód a motorbenzinhez való keverés, ezáltal a kompressziótűrés és a motorok károsanyag-kibocsátása kedvezően alakul.

A biogáz előállításánál a növényi hulladékok mellett fontos szerepe van az állati szerves trágyának is (sertés, szarvasmarha, baromfi), amely a Dél-Alföldön jelentős mennyiségben rendelkezésre áll. Ezért sem közömbös, hogy a jövőben a régió állatállománya növekedni vagy csökkenni fog az elmúlt évekhez viszonyítva.

A bio-hajtóanyagok alapanyagainak sémáját az 58. számú ábra szemlélteti.

A bio-hajtóanyagok alapanyagai

58. sz. ábra
Szerk.: Komarek L.

A fenti ábra jól szemlélteti, hogy melyek azok a mezőgazdasági növények, amelyek a bio-hajtóanyagok előállításában a jövőre nézve fontos szerephez juthatnak. Ezzel részben a termesztett növények túltermelési, raktározási problémái is megoldódnának.

A DÉL-ALFÖLDI MEZŐGAZDASÁG STRUKTURÁLIS VÁLTOZÁSÁNAK FŐBB KONKLÚZIÓI

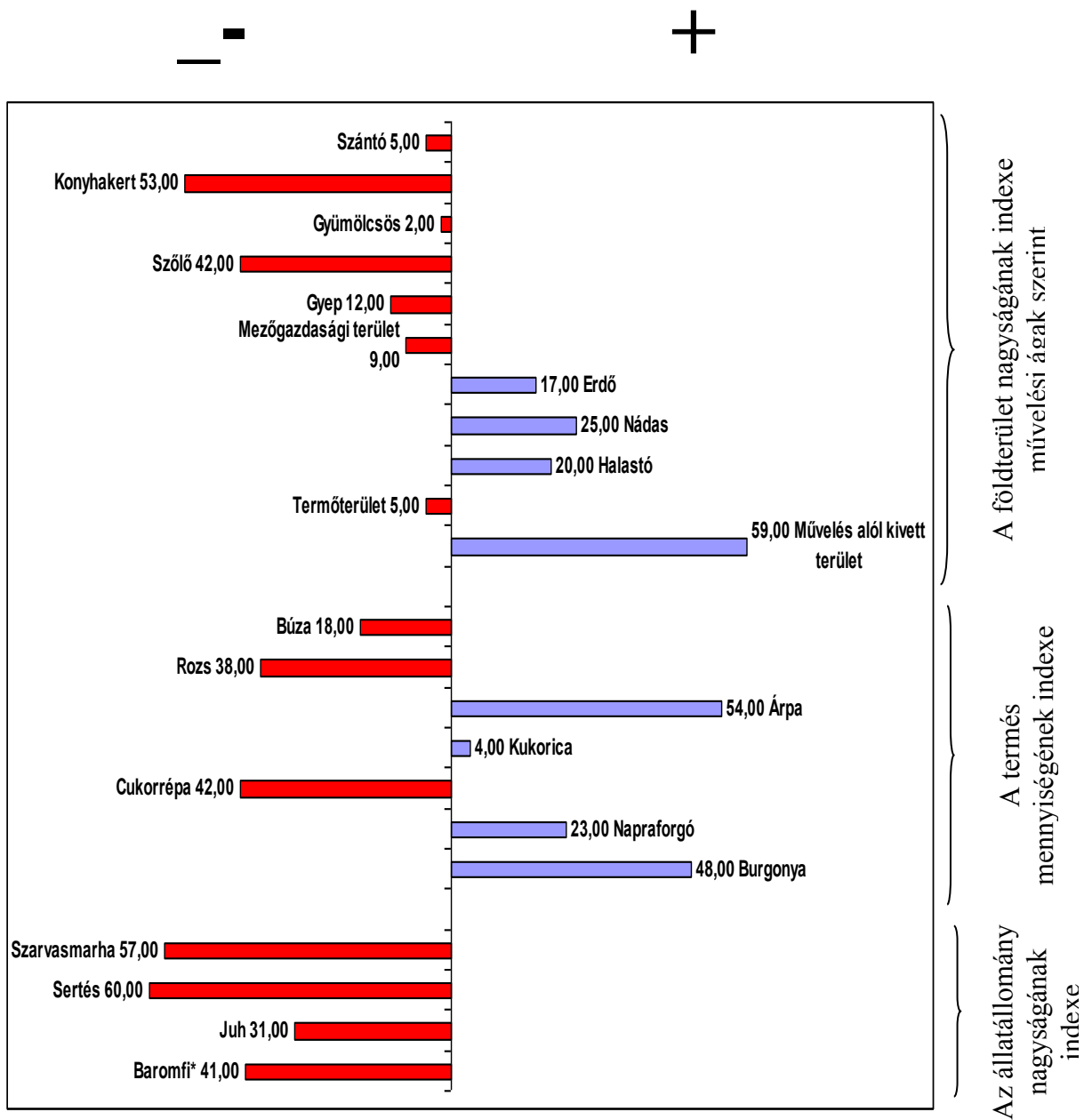
A Dél-Alföld rendszerváltozás utáni struktúra változásait összefoglalva az alábbiakat szögezhetjük le:

A korábban nagy erőfeszítések árán kialakított egészségesebb arány a növénytermesztés és az állattenyésztés között a rendszerváltozás után ismét az állattenyésztés részarányának 50 % alá esése következett be. A Dél-Alföldön a legnagyobb jelentőségű sertés- és baromfiállomány csökkent a legnagyobb mértékben. Ezáltal a régió fő ágai közti harmónia az országosnál is nagyobb ütemben romlott, ami egyéb feszültségek forrásává lett (az amúgy is jelentkező gabonafelesleg egyre kisebb hányadát fogyasztja el az itteni állatállomány).

Örvendetes, hogy az erdőgazdálkodás jelentőségének növekedése az országos ütemnél kissé nagyobb volt. A Dél-Alföld átlagos erdősültségi foka 2005-ben 12,3 %-ot mutatott, amely 1 %-os emelkedést jelentett a rendszerváltozás óta (a régióon belül az egyes megyék erdőállománya és annak növekedése nagyon differenciált volt. 2005-ben Bács-Kiskun megye erdősültségi foka 19,6 %, Békés megye erdősültségi foka 2,3 % és Csongrád megye erdősültségi foka pedig 10,0 %). Legdinamikusabb növekedés Bács-Kiskun megyében játszódott le és a legtöbb kihasználatlan tartalék Békés megyében található.

Az 59. számú ábra jól szemlélteti, hogy 1986-hoz viszonyítva 2005-re a Dél-Alföldön hogyan változott a földterület művelési ágak szerint alakulása, továbbá a fontosabb növények mennyisége és az állatállomány volumene. Jelentős mértékben csökkent a konyhakert és a szőlő területe, ugyanakkor nagy mértékben nőtt az erdő, a nádas, a halastó és a művelés alól kivett terület. A növények közül csökkent a búza, a rozs és a cukorrépa termésmennyisége, viszont emelkedett az árpa, a kukorica, a napraforgó és a burgonya termésmennyisége. Az állatállományt a Dél-Alföldön a dinamikus csökkenés jellemezte.

A fontosabb mezőgazdasági mutatók változásának alakulása a Dél-Alföldön (%)
Index = 2005/1986

*2004-es adat

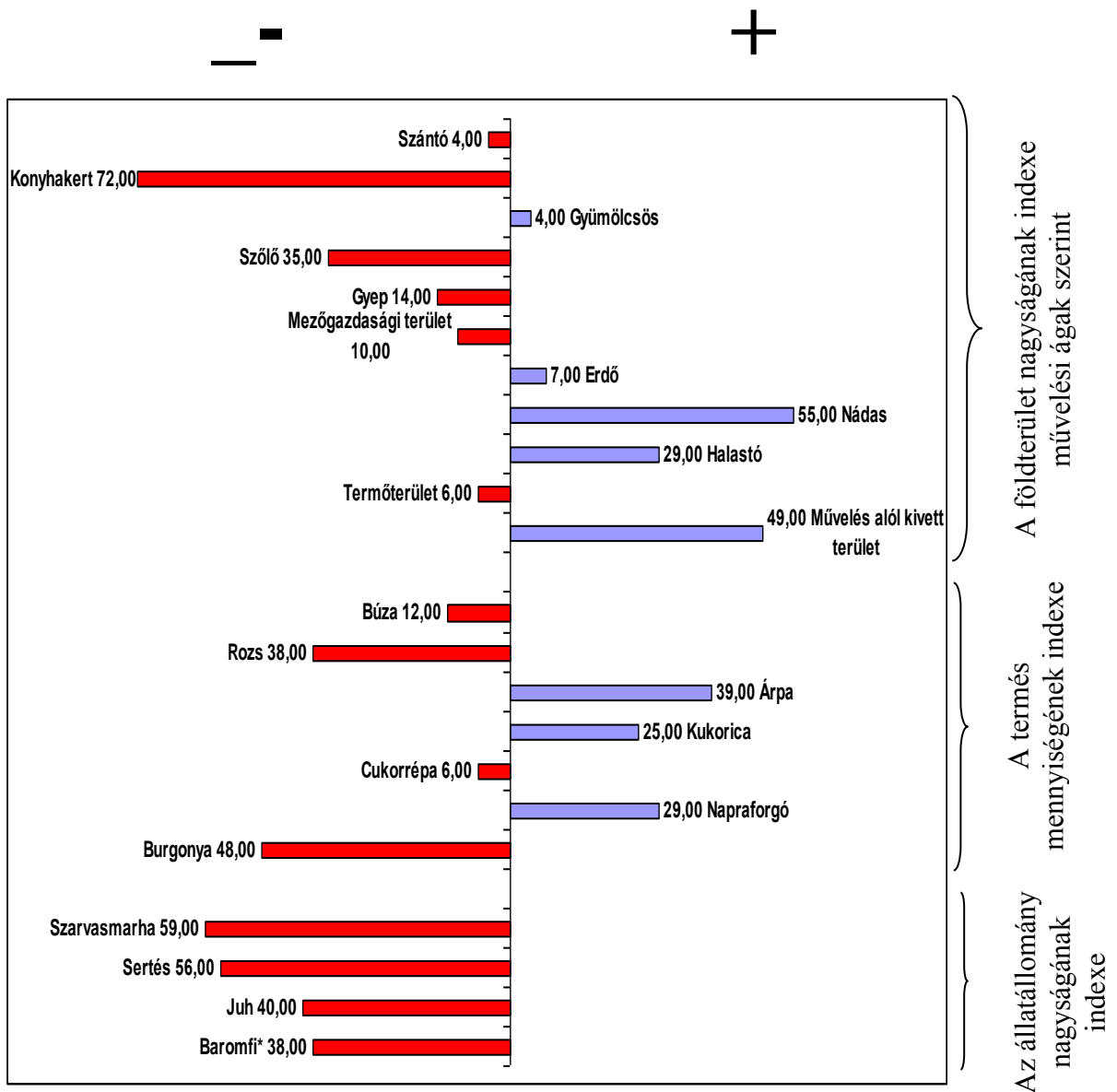
59. sz. ábra

Forrás: KSH, szerző saját számítása

Szerk.: Komarek L.

A fontosabb mezőgazdasági mutatók országos változásának alakulását pedig az 60. számú ábra szemlélteti.

A fontosabb mezőgazdasági mutatók változásának alakulása Magyarországon (%)
Index = 2005/1986

*2004-es adat

60. sz. ábra

Forrás: KSH, szerző saját számítása

Szerk.: Komarek L.

A földterület művelési ágak szerinti megoszlásának változása a rendszerváltozás óta markáns volt. Legjelentősebb módosulás a konyhakert nagyságának csökkenésében következett be, ami mögött részben a földterület átminősítése húzódik meg. 1986-tól 42 % ponttal csökkent a szőlő területe (7 % ponttal nagyobb ütemben az országosnál) 12 % ponttal a gyep területe szemben az országos 14 % pontos csökkenéssel és 5 % ponttal a szántó 1 % ponttal nagyobb mértékben az országosnál.

Pozitívan kell értékelnünk, hogy a dinamikusabb erdősítés következtében 17 % ponttal nőtt az erdőterület nagysága szemben az országos 7 % ponttal. A nádas és a halastó területének növekedési üteme elmaradt az országostól. Összességében a termőterület a Dél-Alföldön 5 % ponttal csökkent (az országos 6 % ponttal) és a művelés alól kivett terület 59 % ponttal emelkedett (az országos 49 % ponttal szemben).

A fentieket összefoglalva a rendszerváltozás utáni művelési ágak megoszlásából csupán két módosulást értékelhetünk pozitívan: az erdő területek országos ütemét meghaladó értékét és a halastavak bázisidőponthoz viszonyított növekedését.

A Dél-Alföld növénytermesztésének az elmúlt másfél évtizedben lezajlott strukturális változását az értekezésemben bemutatott különböző módszerekkel értékeltem. Összefoglalásomban elsősorban a főbb növények vetésterületből való részesedésének módosulását és a termésmennyiségek alakulását mutatom be.

Mindenekelőtt leszögezhetjük, hogy a régióban a három legfontosabb szántóföldi növény a vetésterület alapján a búza, a kukorica és a napraforgó. Ezek együttesen 1986-ban a vetésterület 61,8 %-át 2004-ben pedig 65,8 %-át adták. Azonos tendencia figyelhető meg mindhárom termesztett növény esetében, bár némi eltérést mutat a két időpontban jellemző vetésterület nagyságának növekedési üteme. E három növényre történő szakosodás változása azonban a Dél-Alföldön az országosnál nagyobb mértékű volt.

Ha megnézzük 1986 és 2004 között a további főbb szántóföldi növények vetésterületéből való részesedésének alakulását, akkor azt állapíthatjuk meg, hogy a Dél-Alföldön lényegesen kisebb mértékben változott az egyes növények vetésterületből való részaránya. Az 1986-os struktúra mintegy „stabilizálódott”, 4 növény esetében csupán tized, század százalék pont változás következett be a vetésterület részarányában és 3 növény esetében 1,5 % pont pozitív vagy negatív módosulás zajlott le. Tehát kevésbé volt mobil a termelési struktúra az országosnál. Nem történt eltolódás a növénytermesztés terén a diverzifikáció felé. Ez akkor sem következett be, amikor a gabonaraktárainkban még 2006-ban is megtalálható a 2002. évi búzatermés. Az 59. és 60. számú ábraszalagdiagrammal történő ábrázolásából kitűnik, hogy a Dél-Alföld termesztett cukorrépa mennyisége 1986-hoz viszonyítva nagyon nagymértékben csökkent, míg az országos mennyiség csak kis mértékben.

A Dél-Alföld szempontjából még két növény országostól eltérő markáns szerepét kell megemlíteni. Az egyik az árpa, amelynek termésmennyisége a vizsgált időintervallumban 54 %-kal nőtt a régióban, a másik pedig a burgonya, amelynél 48 %-os

növekedés zajlott le. Ezek 15, illetve 19 % pontos többletet mutattak az országoshoz viszonyítva.

Az állatállomány országos és regionális nagymértékű csökkenése nagy hasonlóságot mutat. 2005-re az 1986-os állományhoz viszonyítva a szarvasmarha létszáma a Dél-Alföldön 57 % ponttal csökkent, 2 % ponttal kisebb mértékben, mint az országos létszám. Ugyancsak kisebb létszámáránycsökkenés zajlott le a juh állomány esetében is (Dél-Alföld 31 % pont, országosan 40 % pont).

Mind fentebb már említettem kedvezőtlennek minősíthető, hogy éppen az itteni takarmánybázisra épülő sertés- és baromfiállomány jóval az országos állomány relatív visszaesését meghaladó mértékben csökkent (59. és 60. számú ábra).

A DÉL-ALFÖLD MEZŐGAZDASÁGÁNAK PROBLÉMÁI, STRUKTÚRÁJÁNAK RACIONALIZÁLÁSI LEHETŐSÉGEI

A Dél-Alföld agrárgazdaságának legfőbb problémái

A Dél-Alföld agrárgazdaságában jelentkező legfőbb gondok és problémák sorban megegyeznek az egész országban jelentkező megoldásra váró feladatokkal. Mégis vannak gyengébb, vagy erősebb eltérések ezen problémák jelentkezésében, hiszen mások a természeti földrajzi adottságok, más a hagyomány és főleg eltérő a termelési szerkezet. Ha pl. egyik, vagy másik szakágazat vagy termék termelése átmenetileg (vagy tartósabban) válságba kerül, azt a térséget érinti érzékenyebben, amelyikben ennek nagyobb szerepe van, vagy ahol objektív, vagy szubjektív adottságok miatt nehezebb struktúrát váltani. Ezért most nem válogatom szét az általános, és „speciális” problémákat, hanem megkísérlem csokorba szedni és vázlatosan összefoglalni elsősorban azokra koncentrálva, amelyek a dolgozat megírásához végzett vizsgálatokból következnek és a mezőgazdaság struktúrájával kapcsolatosak.

Elsőként az **elaprózott földtulajdon-** és a **földhasználat** kérdését kell hangsúlyozni. Markáns birtokkoncentráció nélkül nem lehet igazán érdemben előrelépni. A mai átlagos birtoknagyság az optimális méretű árutermelő gazdaságok alsó határánál is lényegesen kisebb. Míg a rendszerváltozás előtt a nagyüzemi gazdaságok túlsúlya volt a jellemző, ami átlagosan 4500 hektáron történő gazdálkodást jelentett, addig 2000-re 960 ezer egyéni gazdaság és 8500 mezőgazdasági tevékenységet folytató szervezet működött.

Átlagos egyéni gazdasági méret 2,8 hektár, az átlagos gazdasági szervezeti méret pedig 660 hektár lett. Ezek az átlagok úgy jöttek létre, hogy az egyéni gazdaságok 70 %-a egy hektárnál kisebb földterületen gazdálkodik. Ugyanakkor az 50 hektár feletti gazdaságok aránya nem éri el a gazdaságok számának 1 %-át. Sőt, a gazdaságok mintegy 1 %-a nem is birtokol termőföldet.

A rendszerváltozást követő években a termőföld közel 90 %-a magánkézbe került. A mezőgazdasági termelésben meghatározóvá vált az egyéni gazdaságok szerepe, amelyek a termelési tényezők szintjét tekintve visszalépést jelentenek.

Ha összevetjük a Dél-Alföld gazdálkodási forma szerinti struktúráját az országgal, akkor szembetűnik az a különbség, hogy országosan nagyobb volt a '90-es években a társas vállalkozások hányada, mint a Dél-Alföldön. 2004-ben még mindig

nagyobb az egyéni gazdaságok részaránya a vizsgált régióban, mint országosan. 1995-ben 5,6, 2004-ben pedig 5,3 % pont eltérés volt a Dél-Alföld javára. Tehát minden időkeresztmetszetben nagyobb súlyt képeztek az egyéni vállalkozók a régió mezőgazdaságában, mint országosan. Ez a régió diverzifikáltabb mezőgazdasági termelésének is az egyik oka.

A régióon belül is heterogén a helyzet. Legmagasabb az egyéni vállalkozások részaránya Csongrád megyében, majd Békés következik, s tőle kissé lemarad Bács-Kiskun megye. Ez a sorrend jellemző mind 1995-ben, mind 2004-ben, de míg Békés- és Csongrád megyében 2004-re néhány %-ponttal csökkent az összes vállalkozásból az egyéni vállalkozások részaránya, addig Bács-Kiskun megyében ellenkező irányú tendencia játszódott le. Ily módon csökkent a régió három megyéje közti különbség az egyéni vállalkozások részarányát illetően. 1995-ben az összesített régiós részarány 81,4 % volt, ami 2004-re 79,3%-ra esett vissza.

Egymástól elszigetelve, mindenféle összefogás hiányában mind a termesztéshez szükséges anyagok beszerzése, mind a termelés, mind pedig az értékesítés a lehetőségnél **alacsonyabb hatékonyságú**. Szükség lenne a gazdák összefogására, TÉSZ-ekbe és BÉSZ-ekbe történő szervezettségüket növelni. Ez a zöldség-gyümölcsstermelés ágazatban versenyképes termelői-értékesítői szövetkezetek, illetve beszerző-értékesítő szövetkezetek létrehozása lenne. Erre úgy kellene ösztönözni a gazdákat, hogy jobban megérje Tész-tagnak lenni, mint azon keretein kívül maradni. Fontos előny például, hogy az EU a zöldség-gyümölcs ágazatban csak a Tészeket, illetve Bészeket támogatja (pl.: gépbeszerzés), az egyéni gazdákat nem, vagy hogy a Tész az esetleges haszon egy részét a tagok között újraosztja. Fontos hangsúlyozni, hogy a Tész nem gazdasági forma, hanem minősítés, amelyet kifejezetten csak a zöldség-gyümölcs termelői-értékesítői szervezetek kaphatnak meg. Pontos definíciója szerint a Tész egy a zöldség-, és gyümölcsstermelők kezdeményezésére, a zöldség-, és gyümölcsstermelésük szervezése, termékeik tárolása, piacképes áruvá történő előkészítése és közös értékesítése céljából létrehozott, tagjai által demokratikusan irányított, jogi személyiséggel rendelkező gazdálkodó szervezet, melyet az FVM is elismer. A Tész-tag a belépéskor szerződést köt a Tésszel, mely minimum három évre szól, s kötelezi őt arra, hogy megtermelt áruját minimum 80%-ban, de lehetőleg 100%-ban a Tésszen keresztül értékesítse. Egy termelő csak egy Téssznek lehet tagja. A termelőnek csak minőségi árut szabad termelnie és beszállítania a Tésszhez, ennek érdekében pedig a tagoknak kötelező szaktanácsadót foglalkoztatniuk. A Tész még a beszállítás előtt ellenőrizheti a tagok árujának minőségét. A Tésszek ezért cserében

vállalják, hogy a tagok árúját átveszik, értékesítik, és zárós határidőn belül kifizetik annak árát. A Tészek az állami és az EU támogatásokat csak infrastrukturális beruházásokra fordíthatják.

Fokozottabban kell törekedni **a termelési szerkezetet a bel- és külpiazi igényekhez** (értékesítési lehetőségekhez) **igazítani**. Az eladhatóság és a versenyképesség legyen az orientáló erő.

A rendszerváltozást követő években a magyar agrárgazdaságban teljesen új helyzet állt elő. A tervgazdálkodásból a vegyes gazdaságon át áttértünk a piacgazdaságra. Megváltoztak a tulajdonviszonyok, a birtokstruktúra, a mezőgazdasági nagyüzemi rendszer szétesett. Visszaesett az előállított mezőgazdasági termékek (növény, állat) mennyisége. Jelentős mértékben visszaesett az agrárgazdaságban dolgozók létszáma. Egyre nagyobb gondot jelentett a lakosság mezőgazdaságból történő megélhetése. Romlottak a jövedelmezőségi viszonyok, nehezebbé váltak az értékesítési lehetőségek, belföldön és külföldön egyaránt. A külkereskedelem liberalizációja révén csökkent a hazai mezőgazdasági termékek belső fogyasztása. Ugyanis minőségi kritériumoktól függetlenül tódul be az EU-s élelmiszer, mert az EU is élelmiszerfelesleggel rendelkezik. A keleti piacok összeomlottak, az ország külkereskedelme nyugati orientáltságúvá vált. Az egyre élénkülő piaci verseny nehézségeket okozott a mezőgazdasági termékek nyugati relációjú értékesítésében. Kiszámíthatatlanná és nehézkesé vált a termékek eladása. Az EU-s csatlakozással újabb elvárásoknak kellett megfelelnie a magyar agrárgazdaságnak. Mind magasabb minőségi követelményeket támasztottak a mezőgazdasági termékeinkkel szemben, miközben a fejlett EU-s országokhoz való felzárkózás feltételei csak részben voltak adottak, és a támogatás mértéke is az átmeneti időszakban lényegesen elmaradt tőlük.

Kutatni kell (és lehetőleg meg is találni) azokat a **rés piacokat**, ahol az Európai Unió zöldség- és gyümölcs piacán fogadókészség van. Kuriózumokat, kiváló beltartalmi mutatókkal rendelkező termékeket, átmeneti hiánycikkeket, élõmunkaigényes termékeket kell termelni.

Vissza kell nyomulni a lehetőségekhez mérten **a keleti piacokra is**. Keresni kell az egykori Szovjetunió utódállamaival a mezőgazdasági- és élelmiszeripari termékek exportja terén kialakítandó kapcsolódási lehetőségeket.

A mennyiségi szemléletről át kell térni **a minőségi szemléletű** termelésre. Mivel a fő külkereskedelmi partnerünk az Európai Unió és ott is élelmiszerekből általában felesleg van és a külföldről hozzánk beáramló olcsó termékekkel nehéz felvenni a versenyt, a

termékeink minőségével tudunk győzni. A kiváló beltartalmi mutatókra, az ízre, a zamatra, a színre és a vitamintartalomra, az erősebb tartósító hatására, a vegyszermaradvány mentes minőségre, biotermékekre és az esztétikus, korszerű kiserelésre, csomagolásra kell „apellálnunk”. Ötletes, újszerű konyhakész magasabb feldolgozottsági szintű termékekkel kell megjelennünk a piacokon.

A **biotermékek** iránti kereslet növekedésével, az igényesebb vásárlók növekvő elvárásainak kielégítése, megbízható egészséges termékek gyártásának előtérbe kerülését célszerű a jövőben támogatni.

Növelni kell a Dél-Alföldön **az állatállományt**, főleg a sertés, a juh és a baromfi vonatkozásában, de a szarvasmarha és a ló tenyésztésére is a korábbinál jobban oda kell figyelni. Itt is fontos a minőség (hús-zsír arány) és az egészségre nem ártalmas fajták megválasztása. Forszírozni kell a mangalica és a szürkemarha fajták elterjesztését.

Az állatállomány növekedése a megtermelt takarmányfelesleg enyhítését is szolgálja. (Így a takarmány feletetésével nő a termék hozzá adott értéke, ami mind a belföldi, mind a külföldi értékesítésnél előnyös).

A sertés- és a szarvasmarha trágya (hígtrágya és száraz egyaránt) fontos energiaforrásként is szolgál.

A szerves trágya növekvő mennyisége a talajerőgazdálkodás színvonalának emelését is szolgálja.

Csökkenteni kellene a nehezen értékesíthető tradicionális szántóföldi növények termesztését és előtérbe kellene helyezni az energia termelés alapanyagául szolgáló növényeket (pl. napraforgó, repce, cukorcirok stb.).

Folytatni kell a klasszikus erdőtelepítést, különösen Csongrád- és Békés megyében, hiszen ezen a téren itt még kihasználatlan tartalékok vannak. El kell kezdeni az energiaerdők telepítését is. Energetikai szempontból azok a fafajok a fontosak, amelyek:

- a hazai erdőgazdálkodásban nagy területet foglalnak el, és kitermelésük közben nagy hányadban (40 – 60 %) keletkezik gyenge minőségű, csak energetikai célra alkalmas anyag (csertölgly, akác, nem megfelelő helyen nevelt egyéb keménylombos fafajok, tölgyek, gyertyán, stb.), vagy a faanyag kedvezőtlen tulajdonságai miatt az ipari hasznosítás nem lehetséges (alföldi feketefenyők, bálványfa, stb.),

- gyorsan növő fafajok (akác, nemesnyárok, fűzfélék egy része, stb.) különösen akkor, ha a levágást követően jól sarjadnak, azaz állományuk a sarjasztatással hatékonyan és gazdaságosan felújítható.

Energetikai szempontból a gyorsan növő, jól sarjadó fajok az alábbiak: akác, nemesnyárok, fűzfélék.

A javasolt termelési struktúraváltoztatásnak jó lehetőségei vannak, ugyanis pl. a cukorrépa, és egyes emberi fogyasztásra termelt gabonafélék vetésterületének részbeni felszabadulása, illetve csökkentése a termelési szerkezet racionalizálását elősegíti.

A Dél-Alföld agrárstruktúrájának változtatási lehetőségei

Az előző fejezetekben és a megelőző konklúzióban hangsúlyoztam, hogy a Dél-Alföldi régió mezőgazdaságának rendszerváltozás utáni szerkezeti változása elmaradt a kívánatostól. Jól lehet országosan sem dicsekedhetünk kiugró vagy jónak minősíthető eredményekkel, de a Dél-Alföld még ettől is elmaradt. 1989 után a vegyes gazdaságon át a piacgazdaságba jutva egészen más környezetbe került a mezőgazdaság. Mint az elemzéseimből is kitűnt, egzakt számításokkal kimutatható, hogy a Dél-Alföld még az országosnál is kevésbé volt rugalmas a szerkezetváltoztatás során. Már az is kedvezőtlen, hogy az állattenyésztés jobban visszaesett arányaiban a vizsgált régióban, mint országosan. (Ezt sem a tradíció, sem a növénytermelési szerkezet, sem a birtoknagyság, de még a piaci viszonyok sem indokolják). Még markánsabbak azonban azok a különbségek, amelyek a növénytermesztés terén adódtak. Ahelyett, hogy a megváltozott közgazdasági környezethez e kiváló mezőgazdasági adottságokkal, nagy tartalékokkal rendelkező régió az átlagosnál érzékenyebben reagált volna a külpiazi változásokra e régió szinte **konzerválta a korábbi termelési struktúrát**. Sőt még tovább nőtt azon termékekre irányuló specializáltsága, amely bel- és külpiazi értékesítése fokozott nehézséget eredményezett. Úgy is fogalmazhatok, hogy e nagy mezőgazdasági hagyományokkal rendelkező Dél-Alföld korábbi növénytermesztési szerkezete szinte „megkövesedett”, stabilabbnak bizonyult más térségeknél. Az alacsony fokú rugalmasságával és a kis mértékű innovatív készségével tűnik ki. Rontott a helyzeten az is, hogy az élelmiszeripari nyersanyagok feldolgozó kapacitásának változásaival (esetenként jelentős leépülésével) az amúgy sem optimális élelmiszeripari vertikum kiépítettsége romlott, az élelmiszeripari vertikum elemei közti összhang csökkent.

Megítélésem szerint a Dél-Alföld mezőgazdasági termelésének gyér szerkezetváltozása a gazdálkodás nagymértékű információ hiányára, koncepcióhiányra, a tervezői készség hiányára és alacsony innovációs készségre, alacsony vállalkozási kedvre,

kis kockázatvállalási készségre utal. (Az nem vigasztalhat bennünket, vagy azzal nem magyarázható a jelenlegi helyzet, hogy országosan sem sokkal jobb a kép. Hiszen egy olyan térség gazdálkodásának alacsony „mobilitásáról” van szó, amely objektív és szubjektív okok miatt és tradicionálisan is kitüntetett jelentőségű).

Arra sem hivatkozhatunk, hogy nem rendelkezünk megfelelő mennyiségű, minőségű agrárszakember gárdával, ugyanis a Dél-Alföldön az agrár-szakemberképzés nagy múltú, magas színvonalú és sok témára kiterjedő. Bár a képzőhelyek igyekeztek (igyekeznek) rugalmasan alkalmazkodni az igényekhez, és bár nagy a képzési kínálat, valamint az érdeklődés is, mégis ha figyelembe vesszük az agrárszférában tevékenykedők számát, akkor azt kell megállapítani, hogy sokan nem vesznek részt a fontos képzésekben. Ez akkor nagyon hátrányos, ha a képzésekből kimaradó vállalkozók más információ forrás hiányában is tájékozatlanok maradnak. Nagyon fontos a továbblépéshez, hogy a mezőgazdaságban illetve az élelmiszertermelésben érintettek munkájukra vonatkozólag széles körű információkkal rendelkezzenek. Fontos, hogy a termelési feltételekre és az értékesítési lehetőségekre, az árszínvonal alakulására vonatkozóan jól tájékozottak, jó képzetek legyenek, mert csak így tudnak a jövőre nézve megfelelő gazdasági döntéseket hozni, az igényekhez igazodó termelési struktúrát megválasztani, a szükséges tőke beszerzéséhez jó pályázatokat írni, jövedelmezőségüket növelni, versenyképességüket fokozni.

A Dél-Alföldön az állattenyésztéshez közvetlen nem kapcsolódó szántóföldi növények közül az elmúlt másfél évtizedben a cukorrépa vetésterülete esett vissza leginkább. A Dél-Alföld 2 cukorgyára megszűnt (Mezőhegyes, Sarkad), az ország 12 cukorgyarából már mindössze 4 működik és az általuk előállított cukor magas önköltségű. Várhatóan itt a Dél-Alföldön (és az ország más területein is) tovább fog csökkenni a cukorrépa vetésterülete. Mivel a lucerna, a csalamádé és a silókukorica vetésterülete is csökkent és mivel máról holnapra nem várható nagy mértékű pozitív elmozdulás az ezeket fogyasztó állatállomány nagyságában, az itt felszabaduló területeket is célszerű lenne a legracionálisabban hasznosítani. Az is mérlegelendő, hogy a nehezen értékesíthető gabonaféléknek mekkora lesz az optimális vetésterülete. Úgy gondolom, hogy nagyon körültekintően kell megválasztanunk az új vetésszerkezetet, a mezőgazdasági terület hasznosítását, hogy az mind nemzetgazdaságilag makroszinten, mind pedig az egyéni gazdálkodóknak, a mezőgazdasági vállalkozóknak, vállalkozásoknak, a településeknek, a kistérségeknek és az egész régióknak a legjobb legyen. Nem szabad függetleníteni

döntésünkben magunkat a kül- és belpiaci viszonyoktól, a kilátásban lévő támogatások mértékétől, az árszínvonal és a versenyképesség alakulásától.

Milyen új hasznosítási lehetőségek jöhetnek számításba?

Jó lehetőségek adódnak a Dél-Alföldön – a nagy szakértelmet és lekiismeretességet igénylő – biotermesztés térhódítására. Térségünkben ennek igen kicsi hagyománya van. A biotermékek iránt várhatóan mind a hazai, mind pedig a külpiacokon növekedni fog a kereslet.

A Dél-Alföld természeti adottságai (napsütéses órák száma, hosszú tenyészidőszak, jó talajadottságok) és a tradíció miatt a jövőben is lesz létjogosultsága a zöldség-gyümölcs termesztésnek. E téren a jól szállítható, szép küllemű, magas beltartalmú mutatójú termékek kiváló minősége vonzó lehet a legigényesebb külpiacokon is. Bátran kell szükség esetén fajtaváltást eszközölni. A kiváló minőségű termékek igényes csomagolásával és a korszerű tárolásával, feldolgozásával növelhető a termékek versenyképessége, a térség mezőgazdaságban betöltött szerepe.

Érdemes odafigyelni a növekvő érdeklődésre számot tartó gyógynövény termesztésére is. A régióban rendelkezésre álló munkaerő, termelési tapasztalat e téren látványos eredményeket hozhat. Az itt termesztett gyógynövények kitűnő minőségük miatt jól értékesíthetők a nyugati piacokon is.

Az értekezésemben több helyen érintettem a régió ma is relatíve alacsony erdősültségi fokát és e téren bekövetkezett pozitív változásokat. Csongrád- és különösen Békés megyében még jelentősek a kihasználatlan tartalékok az erdősítés területén. Célszerű lenne elsősorban ezen két megyében, de az egész régióban egyaránt a művelés alól kivett mezőgazdasági területeket, illetve a parlagon maradt területek egy részét is erdősíteni.

Mivel a természeti-társadalmi-gazdasági adottságok, a közgazdasági környezet, a bel- és a külpiacok is változnak, a termelési szerkezet sem lehet „köbe vésett”, hanem a XXI. századi új lehetőségek kihasználásával a legfrissebb korszerű módszerek felhasználásával, összegyűjtött információk begyűjtésével és hasznosításával rugalmasan kell változtatni azon a magunk, a szűkebb- és a tágabb környezetünk, az egész nemzetgazdaságunk érdekében.

AZ EURÓPAI UNIÓ ÉS A DÉL-ALFÖLD

Magyarországra is már az EU közös agrárpolitikája a mérvadó. A Közös Agrárpolitika (CAP) három egymáshoz szorosan kapcsolódó alapelven nyugszik: egy egységes közös piac megalkotása és fenntartása, a közösségi preferenciális rendszer elismerése és a tagállamok pénzügyi szolidaritása iránti elkötelezettség.

A piaci egység azt jelenti, hogy a közös agrárpiac egyetlen nagy belső piac, amelyen belül a tagországok között az áru szabadon áramlik. Az áru mozgását korlátozó vámok és más kereskedelmi akadályok nem léteznek. Az egységes piac megteremtését egy közös piaci rendtartás kialakítását és egy egységes külső védelem alkalmazását követelte meg. Az egységes piaci rendtartás fontos elemét képezte a közös árak és versenyszabályok bevezetése, az azonos hatósági, humán-, növény- és állategészségügyi előírások alkalmazása és stabil valutaárfolyamok fenntartása.

A közösségi preferenciarendszer lényege, hogy a Közösség piacán a tagállamok termékei elsőbbséget élveznek és minden tagállam a saját mezőgazdaságának elsőbbséget biztosít. Ez az elv tehát a tagállamok mezőgazdaságának védelmet biztosít az olcsóbb külföldi árakkal és a világpiaci áringadozásokkal szemben, amit vámok és lefölözések alkalmazásával, a termelés támogatásával érnek el.

A pénzügyi szolidaritás elve azt jelenti, hogy a közös agrárpolitika költségeit a tagállamoknak közösen kell viselniük.

Az Európai Unióban fontos szerepet kap a vidékfejlesztés, amelynek egyik fontos célkitűzése a mező- és erdőgazdasági termelési ágazat megerősítése. Ez egyszerre jelenti az agrártermelés korszerűsítését, valamint a feldolgozás és a piaci munka javítását, továbbá az új gazdaságok létesítését a fiatal gazdáknak nyújtott támogatással, valamint a korai nyugdíjazások elősegítését. Fontos cél a vidéki régiók versenyképességének a javítása. Ennek elérése érdekében támogatják a vidéki életkörülmények jobbá tételét, az alternatív munkaalkalmak és jövedelemforrások megteremtését. A környezeti, természeti értékek, az európai vidéki örökség megőrzése is a vidékfejlesztési célok között található. Ez a környezet megóvását, a környezetbarát mezőgazdaság kialakítását és egyben egy multifunkcionális mezőgazdasági modell megteremtését jelenti.

Az Európai Unióban nyilvánvalóvá vált, hogy a folyamatos bővítések miatt a korábbi agrárrendszer reformokra szorul, amelynek külső és belső okai vannak. A középkelet európai országok felvétele képezték a reformok külső indokát, míg a belső okok lényegében változatlanok, a túltermelés és a belső árak csökkentése, a hatékonyság, a

versenyképesség javítása képezik azt. Mindezt úgy kívánják végrehajtani, hogy ne eredményezze a családi gazdaságok veszélybe sodrását, esetleges felszámolását. A reformtól azt várják, hogy miközben az agrárpolitika a gazdálkodók részére további biztonságot nyújt, kedvezően érinti a fogyasztókat, a nyersanyag feldolgozókat és a környezetet is. Ugyanakkor javul az európai agrártermékek versenyképessége és a világkereskedelmi tárgyalásokon erősödik az EU piaci pozíciója. A reformok érintik a szántóföldi növények termesztését, a marha- és borjúhústermelést, a tej és a borágazatot is.

A reform hatására a mezőgazdaságra és a vidékfejlesztésre fordított kiadások 2000 és 2006 között csak lassú ütemben nőttek, miközben a mezőgazdaságnak (CAP + vidékfejlesztés) az Unió költségvetésében elfoglalt aránya 46 %-ról 40 %-ra csökkent.

Magyarország agrárgazdaságában jelentkező legfőbb gondok és problémák sokban eltérnek a 15-ök problémáitól, mert ők már előbb állnak, de sokban megegyeznek a 10-ekével, és részben a két újonnan csatlakozó államokéval. Mégis vannak gyengébb, vagy erősebb eltérések ezen problémák jelentkezésében, hiszen mások a természeti földrajzi adottságok, más a hagyomány és főleg eltérő a termelési szerkezet. Ha pl. egyik, vagy másik szakágazat vagy termék termelése átmenetileg (vagy tartósabban) válságba kerül, azt a térséget érinti érzékenyebben, amelyikben ennek nagyobb szerepe van, vagy ahol objektív, vagy szubjektív adottságok miatt nehezebb struktúrát váltani.

Elsőként az elaprózott földtulajdon- és a földhasználat kérdését kell hangsúlyozni. A túlzottan elaprózott birtokszerkezet a gazdaságosság kérdését veti fel. Markáns birtokkoncentráció nélkül nem lehet igazán érdemben előrelépni, nem lehet gazdaságosan termelni és a mezőgazdasági fejlesztéseket sem lehet végrehajtani.

Egymástól elszigetelve, mindenféle összefogás hiányában mind a termesztéshez szükséges anyagok beszerzése, mind a termelés, mind pedig az értékesítés a lehetőségnél alacsonyabb hatékonyságú. Szükséges lenne a mezőgazdasági termeléssel foglalkozók minél nagyobb összefogására is.

Fokozottabban kell törekedni a termelési szerkezetet a bel- és külpiaci igényekhez (értékesítési lehetőségekhez) igazítani. Az eladhatóság és a versenyképesség legyen az orientáló erő.

A mennyiségi szemléletről át kell térni a minőségi szemléletű termelésre. Mivel a fő külkereskedelmi partnere hazánknak sok esetben az Európai Unió és ott is élelmiszerekből általában felesleg van, az országok a termékeik jó minőségével tudnak csak győzni. A kiváló beltartalmi mutatókra, az ízre, a zamatra, a színre és a

vitamintartalomra, a vegyszermaradvány mentes minőségre és az esztétikus, korszerű kiserelésre, csomagolásra kell koncentrálni. Ezek elengedhetetlen feltételei a jövő mezőgazdasága számára.

Az elmúlt években megnőtt a biotermékek iránti kereslet. A biotermékek iránti kereslet növekedésével, az igényesebb vásárlók növekvő elvárásainak kielégítése, megbízható egészséges termékek gyártásának előtérbe kerülése jelenthet sok esetben kilábalást a mezőgazdaság válságos állapotából. Ezen a téren még nagyon sok kihasználatlan tartalék van.

A lehetőségekhez mérten növelni kell az állatállomány létszámát. Itt is fontos a minőség (hús-zsír arány) és az egészségre nem ártalmas fajták megválasztása. Az állatállomány növekedése a megtermelt takarmányfelesleg enyhítését is szolgálja. (Így a takarmány feletetésével nő a termék hozzá adott értéke, ami mind a belföldi, mind a külföldi értékesítésnél előnyös).

Érdemes odafigyelni a növekvő érdeklődésre számot tartó gyógynövény-termesztésre is. A Dél-Alföldön rendelkezésre álló munkaerő, termelési tapasztalat e téren látványos eredményeket hozhat.

Csökkenteni kellene a nehezen értékesíthető tradicionális szántóföldi növények termesztését és előtérbe kellene helyezni az energia termelés alapanyagául szolgáló növényeket, amelyek a jövőben a bio-hajtóanyagok előállításában fontos szerepet játszhatnak (bioetanol, biodízel).

Óriási lehetőség nyílik az Európai Unió előírásoknak megfelelően a megújuló bio-energiaforrások felhasználására. Különösen fontos a biomassza, a növényi tüzelőanyagok és a bio-üzemanyagok. Ezek térhódítása alapjaiban átstrukturálja hazánk és a Dél-Alföld mezőgazdaságát. Esélyt adhat a gazdálkodóknak, hogy függő helyzetükön enyhítsenek, és a helyi adottságaikat jobban kihasználhassák, a nagy mezőgazdasági tradíciójú területeken a termékszerkezetet diverzifikálják.

Az erdőgazdálkodás területén folytatni kell a klasszikus erdőtelepítést, és el kell kezdeni az energiaerdők telepítését is.

Hazánk és a Dél-Alföld mezőgazdaságának és az erre épülő élelmiszergazdaságnak jelentős átalakítására szükség van annak érdekében, hogy jól tudjon alkalmazkodni a mindenkor piaci kihívásoknak. Ezeket az átalakításokat, változtatásokat minél előbb meg kell valósítani ahhoz, hogy Magyarország és a Dél-Alföld mezőgazdasága a jövőben is ígéretes ágazat maradjon.

ÖSSZEFOGLALÁS

A rendszerváltozást követő években a magyar agrárgazdaságban teljesen új helyzet állt elő. A tervgazdálkodásból a vegyes gazdaságon át áttértünk a piacgazdaságba. Megváltoztak a tulajdonviszonyok, a birtokstruktúra, a mezőgazdasági nagyüzemi rendszer szétesett. Visszaesett az előállított mezőgazdasági termékek (növény, állat) mennyisége. Jelentős mértékben csökkent az agrárgazdaságban dolgozók létszáma. Egyre nagyobb gondot jelentett a lakosság mezőgazdaságból történő megélhetése. Romlottak a jövedelmezőségi viszonyok, nehezebbé váltak az értékesítési lehetőségek belföldön és külföldön egyaránt. A külkereskedelem liberalizációja révén csökkent a hazai mezőgazdasági termékek belső fogyasztása. A keleti piacok összeomlottak, az ország külkereskedelme nyugati orientáltságúvá vált. Az egyre élénkülő piaci verseny nehézségeket okozott a mezőgazdasági termékek nyugati relációjú értékesítésében. Kiszámíthatatlanná és nehézkessé vált a termékek eladása. Az EU-s csatlakozással újabb elvárásoknak kellett megfelelnie a magyar agrárgazdaságnak. Mind magasabb minőségi követelményeket támasztottak a mezőgazdasági termékeinkkel szemben, miközben a fejlett EU-s országokhoz való felzárkózás feltételei csak részben voltak adottak, és a támogatás mértéke is az átmeneti időszakban lényegesen elmaradt tőlük. A hazai mezőgazdaságban éppen ezért egyre mélyülő válság alakult ki. A problémák részben a nem megfelelő struktúrára vezethetők vissza. Ezért választottam dolgozatomban tárgyként a Dél-Alföld rendszerváltozás utáni struktúra módosulásának összehasonlító vizsgálatát.

A rendszerváltozás után a Dél-Alföld gazdálkodási forma szerinti struktúra változását elsősorban az jellemzi, hogy az 90-es években a régióban alacsonyabb volt a társas vállalkozások részaránya az országosnál. Később (2004-ben) még mindig nagyobb az egyéni gazdaságok részaránya a vizsgált régióban, mint országosan. 1995-ben 5,6, 2004-ben pedig 5,3 % pont eltérés volt a Dél-Alföld javára. Tehát minden időkeresztmetszetben nagyobb súlyt képeztek az egyéni vállalkozók a régió mezőgazdaságában, mint országosan. Ez a régió diverzifikáltabb mezőgazdasági termelésének is az egyik oka és jelzője.

A régióon belül is heterogén a helyzet. Legmagasabb az egyéni vállalkozások részaránya Csongrád megyében, majd Békés következik, s tőle kissé lemarad Bács-Kiskun megye. Ez a sorrend jellemző mind 1995-ben, mind 2004-ben, de míg Békés- és Csongrád megyében 2004-re néhány %-ponttal csökkent az összes vállalkozásból az egyéni vállalkozások részaránya, addig Bács-Kiskun megyében ellenkező irányú tendencia

játszódott le. Ily módon csökkent a régió három megyéje közti különbség az egyéni vállalkozások részarányát illetően. 1995-ben az összesített régiós részarány 81,4 % volt, ami 2004-re 79,3%-ra esett vissza.

A mezőgazdasági fő ágak egymáshoz viszonyított aránya a rendszerváltozás után országosan és regionálisan is leromlott a 70-es évek szintjére. Ismét a növénytermesztés vette át a vezető szerepet, ami káros, kedvezőtlen folyamatokat indukált. Pedig a hazai adottságaink azt kívánják, hogy a mezőgazdaság két fő ága közül az állattenyésztés vezessen. A több állat több szerves trágyát biztosít, ami talajerőgazdálkodás szempontjából nagyon fontos. Ráadásul ma már a híg sertéstrágya (valamint a szarvasmarha trágya is) bio-energiához is hasznosul. Fontos a továbbiakban az is, hogy a gabonafélék (és egyéb növényi eredetű árucéleségek) értékesítése (belföldön és külföldön egyformán) gondot jelent, de ha az állatállománnyal feleltjük, a hozzáadott érték nő (a feldolgozottsági szint emelkedik) és ez nemzetgazdasági szempontból is számos előnnyel jár.

Sajnálatos, hogy a Dél-Alföldön épp a térség gazdaságában nagyobb jelentőségű sertés és baromfiállomány esett vissza nagyobb mértékben, mint országosan. E két állatfaj pedig épp a régióban nagy jelentőségű szemestakarmányok (gabonafélék) nagyobb fogyasztója. Ez azt is jelenti, hogy a Dél-Alföldön a két fő ág közötti „harmónia” az országosnál jobban romlott, a vertikum elemei közötti összhang jobban kiéleződött. Ugyanakkor a gabonafelesleggel nem, vagy csak alig tud megbirkózni a régió. A „szakma” ma úgy fogalmaz, hogy legjobb „bőrben” exportálni a gabonát (nagyobb a termékekben a hozzáadott érték) és ennek az elvárásnak a régióink kevésbé tesz eleget.

A földhasznosítást tekintve megállapítható, hogy a szántó, a szőlő, a gyep és a halastó, valamint a mezőgazdasági terület a Dél-Alföldön magasabb hányadát teszi ki az egész területnek, mint országosan.

A földhasznosítás rendszerváltozás utáni struktúraváltozás bázisául nem az 1989-90-es évet választottam, hanem az 1986. évet. Ezt elsősorban azért tartottam indokoltnak, mert már 1985-86 után bizonyos feszültségek, aránytalanságok jelentkeztek az ágazatban és így ha lassan is, de az „átalakulás” egyes folyamatai elkezdődtek. A Dél-Alföld egyes művelési ágainak részarányváltásait (1986-tól 2005-ig) összevettem az országossal. Meglepő, hogy számos esetben olyannyira hasonló tendencia érvényesült a régióban is az országossal, hogy szinte teljesen párhuzamosan haladnak a két térségben lejátszódó folyamatokat ábrázoló görbék. Ilyen képet nyújt a szántó, a gyep, a mezőgazdasági terület, az erdő és a művelés alól kivett terület.

Más a helyzet a konyhakert esetében, ugyanis bár mind országosan, mind a Dél-Alföldön nagyon hektikusan alakult a kép, és bár mindkét térségben 1991 után hirtelen zuhanás következett be a konyhakert területének nagyságában, de országosan 1993 után egy kissé visszaemelkedett, majd megnyugodott egy szinten. A Dél-Alföldön csak öt éves fáziskéséssel növekedett újból a konyhakert terület, de 2000-től a részarány szinte teljesen megegyezik az országossal.

A szőlő- és a gyümölcsös részarányváltozásánál viszonylag durvább az eltérése a Dél-Alföld és az országos megoszlási viszonyzamsorai között, mivel a szőlő terület a vizsgált régióban nagyobb visszaesést mutat, mint a hazai átlag. A nádas területe is változó tendenciát mutatott. 1993-ig szinte párhuzamosan alakult az országos tendenciával, de 1994-ben egy jelentős emelkedés volt tapasztalható a Dél-Alföldön. Napjainkban a nádas területi hányada ismét megközelíti az országos szintet.

Összefoglalva a Dél-Alföld rendszerváltozás utáni művelésági változását, a következőket állapíthatjuk meg.

A régió erdősültségi foka az országosnál gyorsabb ütemben nőtt és a trend azóta is töretlen.

A szőlő területek csökkenése az újabb Európai Unió elvárással összhangban van, de az országosnál kissé gyorsabban játszódik le e folyamat a régióban.

A gyümölcsös területének kisebb-nagyobb ingadozása után kívánatos lenne az emelkedése, annál is inkább, mert régiós szinten kissé az országos átlagnál alacsonyabb a részaránya, de az adottságok, a minőség és a tradíció ezt lehetővé tenné. (Természetesen régiós átlagra gondolok, amely az eltérő éghajlat- és talaj adottságok miatt jelentős régió belüli területi különbségeket takarhat.)

A szántó részaránya az országos átlaggal párhuzamosan mozogva csökkent, de nem következett be olyan strukturális változás a termesztett növények vonatkozásában, ami az agrárágazat jövedelmezőségét növelte volna, amely jobban állta volna a világpiacon a versenyt, ami keresettebb termék lévén könnyebben eladható, és ami a nemzetgazdasági problémáink (pl. energiahordozók terén jelentkező hiány, stb.) megoldását jobban segítették volna.

A Dél-Alföld főbb szántóföldi növénytermesztésében az alábbi főbb változások következtek be:

A **búza** termesztési kedve a Dél-Alföldön összességében nem csökkent. Igaz, hogy a vetésterület, és a termésátlag ingadozása miatt volt néhány gyengébb év (1992, 1993 és 1999), de összességében ma is a rendszerváltozás előtti 1,6 millió tonna körüli termést

takarítottak be (2004) a régióban. De míg a Dél-Alföldön a felső szélső értéket adó 2004. évi termésmennyiség az 1999. évi alsó szélső értékének 2,36 szorosa, addig a vizsgált időszak 1988. évi országos csúcserőteke az 1999. évi országos alsó szélső értékének 2,64 szorosa. Tehát a termésmennyiségek szórásterjedelmének nagysága pregnánsan mutatja, hogy a búza termésmennyiségének országos kilengései relatíve nagyobbak voltak, mint a Dél-Alföldé. Továbbá az adatok azt is tükrözik, hogy az országos ingadozások nemcsak a szélső értékeket tekintve erőteljesebbek, hanem általában az évenkénti termésmennyiség kevésbé kiegyenlített, hektikusabb.

Bár még 2006-ban is van a tárolóinkban 2002. évi búza, és szinte általános a túltermelés, mégis igen jelentős a búzatermelésünk. Ebben szerepet játszik a tradíció, a régi struktúrához való ragaszkodás. Fontos lehet az is, hogy viszonylag kicsi a búzatermelés élőmunka igénye, mert jól gépesíthető (és gépesített is), de legfőképpen azzal magyarázható, hogy az itt élő gazdálkodók nehezen váltanak. Nem nagyon ismerik az alternatívákat. Nem mernek kockáztatni, gyenge a vállalkozó szellemük, a biztosat nem adják fel a bizonytalanért. Nem is elég „hangos a sűgás”, vagy alig van „sűgás”, hogy milyen termények termesztése lenne eredményesebb, melyek értékesítése lenne könnyebb, hol van az a „rés”, amit kitöltve racionálisabbá válna a térség termelési szerkezete.

A rozs termesztésének térbeli megoszlása más képet mutat. Ha a régió és az ország rozstermelésének időbeni alakulását nyomon követjük, akkor azt tapasztaljuk, hogy a Dél-Alföld az ország rozstermelésének növekvő hányadát adja. A régió rozstermelése kiegyensúlyozott, stabil, a rendszerváltozás előtti időszakhoz viszonyítva nem csökkent, hanem egy markánsabb hullámhegy után a korábbi szinten stabilizálódott.

Az árpatermesztés országos és a Dél-alföldi mennyisége úgy változott 1986 és 2004 között, hogy a termésátlag miatti visszaesések csaknem összeesengtek. Mélypontok az 1987, az 1993, az 1996, a 2000 és a 2003-as évek voltak. A Dél-Alföld árpatermelése az idősor éveiben kiegyenlítettebb volt, mint az országos. A vizsgált 19 évben legkevesebb árpat 1987-ben (124 944 t) és azt követően 2003-ban (151 351 t) takarítottak be a Dél-Alföldön. Így méginkább érzékelhető a hirtelen felfutás 2004-re, amikor az egyik mélypontot a 19 éves csúcstermés követte.

A kukoricatermesztés kitüntetett szerepet játszik a Dél-Alföldön. A termésmennyiségek időbeni alakulása „mintegy párhuzamosan mozog” a Dél-Alföldön az országossal, de a régió megyéiben az évenkénti differenciált termésmennyiség a Dél-Alföldre összegezve kiegyenlítettebb volumeneket eredményez.

A Dél-Alföld 1986 és 1990 közötti időszakra vonatkoztatott kukoricatermelés évi átlaga 1 510 619 t, míg 1990-től 2004-ig 1 343 404 t. E két szám is azt bizonyítja, hogy a rendszerváltozás után a régió kukoricatermelése nem vesztett nagymértékben korábbi jelentőségéből. Számolnunk kell azonban azzal, hogy 2008-tól az EU-ban a kukorica intervenció meg fog szűnni.

A cukorrépa termesztés esetében is megfigyelhető a Dél-Alföld és az országos évenkénti termésmennyiséget ábrázoló görbék viszonylagos együttmozgása, azonban a gabonaféléktől mégis eltérő kép rajzolódik ki. Markánsan érezhető a cukorrépa termesztés tendenciózus visszaesése. A Dél-Alföld cukorrépa termelésének 1986-90 közötti éves átlaga 1059,7 ezer t, míg a 2000-2004 közötti időszaké 442,1 ezer t volt. Tehát a Dél-Alföldön a cukorrépa termelés tartósan teret veszített. A Dél-Alföld esetében az 1996 utáni (két évig tartó) látványos visszaesést követően szinte állandósult az alacsony termelési kedv, ami érthető is, hiszen a cukorrépa termesztés jövője nálunk erősen megkérdőjelezhető. A mezőhegyesi és a sarkadi cukorgyár bezárása után leállt a kabai cukorgyár termelése is. Ma már csak négy cukorgyár működik az országban, és ezek is jóval drágábban állítják elő a cukrot a mindenkori világpiaci árnál. Így mivel a cukorrépa feldolgozása a nyersanyag közelében gazdaságos, várható, hogy a cukorrépa termelésünk tovább fog csökkenni. Itt a nagy dilemma, hogy a felszabaduló szántóterületet hogyan lehet legracionálisabban hasznosítani. Értekezésemben erre a kérdésre is keresem a választ.

A napraforgó termelése szemben a cukorrépaéval, felfelé ívelő szakaszban van. Bár 1997-ben és 2000-ben volt kisebb visszaesés ennek azonban nem a vetésterület csökkenése, hanem az alacsonyabb termésátlagok képezték az okát.

A Dél-Alföldön közvetlen a rendszerváltozást követő időszakban is stabil maradt az évenkénti napraforgó termelés, de 1994 után a termelés mennyiségét ábrázoló trend egyenes meredeken felfelé ívelővé vált. Ez a tendencia várhatóan továbbtart, amit nem fékez a birtokméret jelenlegi struktúrája sem, ugyanis a napraforgó eredményesen termeszthető kisebb területű gazdaságokban is.

A súlyponteltolódások ellenére a Dél-Alföld mindhárom megyéjében a napraforgó termesztése az elmúlt években jelentős mértékben növekedett. Különösen Békés megyében, hiszen 1986-hoz viszonyítva 2004-re a napraforgó termesztése több mint kétszeresére emelkedett (1986-ban 64 022 t, 2004-ben 138 592 t).

A burgonya termelése a Dél-Alföldön eléggé kiegyenlített volt az elmúlt 19 évben, összességében azonban az utóbbi időszakban némi növekedést mutatott.

A szőlőtermelés is nagy jelentőségű a Dél-Alföldön. Régiós összesítésben 29,6 %-át adja a leszüretelt szőlő mennyisége az országos értéknek. Az idősoros kimutatás azonban azt tükrözi, hogy az átlag körül nagy mértékű szóródás volt jellemző. Legalacsonyabb hányad 1993-ban (24,3 %) és 2002-ben (24,8 %) jellemezte a szőlőtermelésünk térbeli megoszlását, míg a legmagasabb részesedés 2001-ben (39,8 %) és 2004-ben (38,0 %) volt.

Természetesen ez a nagy hozzáértést igénylő tradicionális növény is megyénként igen nagy különbséget mutat. Ezek az eltérések olyan nagy mértékűek, hogy nagyságrendi különbségekkel jellemezhetők. Ha pl. a 2004 évi Dél-alföldi szőlőtermelést 100,0 %-nak vesszük, akkor ennek 92,7 %-át Bács-Kiskun-, 7,1 %-át Csongrád megye adta és csak 0,2 %-a esett Békés megyére. A Dél-Alföldön termelt szőlőből előállított borok ma nagyon nyomott áron és nehezen értékesíthetők. Az Európai Unió érdekeltté kívánja tenni a termelőket abban, hogy a jelenleginél kevesebb borszőlőt termeljenek. Ez pedig erőteljesebb termelési szerkezet módosulást eredményezhet.

A gyümölcsstermelés is sokáig nagyon fontos volt a vizsgált régióban. Sajátos tájkörzete alakult ki az őszibaracknak Szatymaz és Domaszék környékén, a kajszibaracknak Kecskemét környékén, de (főleg Bács-Kiskun- és Csongrád megye területén) az almafélék és egyéb gyümölcsök is sok helyen jól teremnek. Összességében azonban nemcsak a rendszerváltozás óta, hanem már az 1980-as évek közepétől csökkent a megtermelt gyümölcsfélék mennyisége. A csökkenés nagyon dinamikus volt. Mélypontjai az 1992., az 1995., az 1999. és a 2002. évek voltak. Azóta némi emelkedő tendencia bontakozik ki, ami még megfelelő tároló és feldolgozó-kapacitás kiépítésével és az eddiginél színvonalasabb marketing munkával, biztonságos felvásárlási, értékesítési összefogással biztató is lehet.

A Dél-Alföld rendszerváltozás utáni termelési struktúra változásait összefoglalva az alábbiakat szögezhetjük le:

A korábban nagy erőfeszítések árán kialakított egészségesebb arány a növénytermesztés és az állattenyésztés között a rendszerváltozás után ismét az állattenyésztés részarányának 50 % alá esése következett be. A Dél-Alföldön a legnagyobb jelentőségű sertés- és baromfiállomány csökkent a legnagyobb mértékben. Ezáltal a régió mezőgazdasági fő ágai közti harmónia az országosnál is nagyobb ütemben romlott, ami egyéb feszültségek forrásává lett (az amúgy is jelentkező gabonafelesleg egyre kisebb hányadát fogyasztja el az itteni állatállomány).

Az erdőgazdálkodás jelentősége kb. az országos ütemmel azonos volt. A Dél-Alföld általános erdősültségi foka 2005-ben 12,3 %-ot mutatott, amely 1 %-os emelkedést jelentett a rendszerváltozás óta (a régió belül az egyes megyék erdőállománya és annak növekedése nagyon differenciált volt. 2005-ben Bács-Kiskun megye erdősültségi foka 19,6 %, Békés megye erdősültségi foka 2,3 % és Csongrád megye erdősültségi foka pedig 10,0 %). Legdinamikusabb növekedés Bács-Kiskun megyében játszódtott le és a legtöbb kihasználatlan tartalék Békés megyében található.

1986-hoz viszonyítva 2005-re a Dél-Alföldön változott a földterület művelési ágak szerint alakulása, továbbá a fontosabb növény és az állatfajok volumene. Jelentős mértékben csökkent a konyhakert és a szőlő területe, ugyanakkor dinamikusan nőtt az erdő, a nádas, a halastó és a művelés alól kivett terület. A növények közül csökkent a búza, a rozs és a cukorrépa termésmennyisége, ugyanakkor emelkedett az árpa, a kukorica, a napraforgó és a burgonya termésmennyisége. Az állatállományt a Dél-Alföldön a csökkenés jellemezte.

A fontosabb mezőgazdasági mutatók országos változásának alakulását pedig az alábbiak jellemzik:

Az összehasonlító vizsgálat eredményeként megállapítható, hogy

- a Dél-alföldi régióban csupán két módosulást értékelhettünk pozitívan:

- az erdőterületek országos ütemét meghaladó növekedést és
- a halastavaknak a bázisidőponthoz viszonyított növekedését.

- Ugyanakkor a régióban a három legfontosabb szántóföldi növény (a búza, a kukorica és a napraforgó) együttesen 1986-ban a vetésterület 61,8 %-át, 2004-ben pedig 65,8 %-át adták. E három növényre történő szakosodás növekedése a Dél-Alföldön az országosnál nagyobb.

- 1986 és 2004 között a további főbb szántóföldi növények vetésterületből való részesedése kisebb mértékben változott a Dél-Alföldön az országosnál. Az 1986-os struktúra mintegy „stabilizálódott”, 4 növény esetében csupán tized, század százalék pont változás következett be a vetésterület részarányában és 3 növény esetében 1,5 % pont pozitív, vagy negatív módosulás zajlott le. Tehát kevésbé volt mobil a termelési struktúra az országosnál. **Nem történt eltolódás** a növénytermesztés terén **a diverzifikáció felé**. Ez akkor sem következett be, amikor a gabonaraktárainkban még 2006-ban is megtalálható a 2002. évi búzatermés.

- Másrészt viszont a Dél-Alföldön termesztett cukorrépa mennyisége 1986-hoz viszonyítva nagyon nagy mértékben csökkent, míg az országos mennyiség ettől az ütemtől lemaradt.

- A Dél-Alföld szempontjából még két növény országostól eltérő markáns szerepét kell megemlíteni. Az egyik az árpa, amelynek termésmennyisége a vizsgált időintervallumban 54 %-kal nőtt a régióban, a másik pedig a burgonya, amelynél 48 %-os növekedés zajlott le. Ezek 15, illetve 19 % pontos többletet mutattak az országoshoz viszonyítva.

- Az állatállomány országos és regionális nagymértékű csökkenése nagy hasonlóságot mutat. 2005-re az 1986-os állományhoz viszonyítva a szarvasmarha létszáma a Dél-Alföldön 57 % ponttal csökkent, 2 % ponttal kisebb mértékben, mint az országos létszám. Ugyancsak kisebb létszamaránycsökkenés zajlott le a juh állomány esetében is (Dél-Alföld 31 % pont, országosan 40 % pont).

A Dél-Alföld mezőgazdaságának problémái és struktúrájának racionalizálási lehetőségei sok vonatkozásban hasonlítanak az országoshoz, de vannak olyanok, amelyek a régióban hangsúlyozottabban kerülnek előtérbe.

Ezek:

- elaprózott földtulajdon és a földhasználat kérdése. Markáns birtokkoncentráció nélkül nem lehet igazán érdemben előrelépni.

- egymástól elszigetelve, összefogás hiányában a gazdálkodáshoz szükséges anyagok beszerzése, maga a termelés és az értékesítés a lehetőségeknél alacsonyabb hatékonyságú. Szorgalmazni kell a TÉSZ-ekbe és a BÉSZ-ekbe történő szervezettséget. (A Dél-Alföldön az összefogás készsége az országosnál gyengébb).

- **rugalmasabban kell igazítani a termelési szerkezetet a bel- és a külpiaci igényekhez.** Az eladhatóság és a versenyképesség legyen az orientáló erő.

- fel kell kutatni (és betölteni) a **rés piacokat** az EU zöldség- és gyümölcsértékesítési lehetőségein belül.

- vissza kell térni a lehetőségekhez mérten a **keleti piacokra** elsősorban a termékeink **minőségi paramétereire** támaszkodva és keresni kell az egész élelmiszergazdaságunk **keleti kapcsolódási** lehetőségeit.

- előtérbe kell helyezni a mennyiségi szemlélet helyett a **minőségi szemléletet** (kiváló beltartalmi mutatókra, ízre, zamatra, színre, vitaminra, vegyszermaradványmentes minőségre, esztétikus korszerű kiserelésre, csomagolásra apellálva).

- ki kell használni a **biotermékek** iránti növekvő keresletet, megbízható egészséges termékek gyártásának előtérbe helyezésével.

- **növelni kell** a Dél-Alföldön az **állatállományt**, főleg a sertés, a juh és a baromfi vonatkozásában, de a szarvasmarha és a ló tenyésztésére is a korábbinál jobban oda kell figyelniük. Itt is fontos a minőség (hús-zsír arány) és az egészségre kevésbé ártalmas fajták megválasztása. Forszírozni kell a mangalica és a szürkemarha fajták elterjesztését.

- az **állatállomány növekedése** a megtermelt takarmányfelesleg enyhítését is szolgálja. (Így a takarmány feletetésével nő a termék hozzáadott értéke, ami mind a belföldi, mind a külföldi értékesítésnél előnyös).

- a sertés- és a szarvasmarha trágya (hígtrágya és száraz egyaránt) fontos energiaforrásként is szolgál. A **szerves trágya növekvő mennyisége** a talajerőgazdálkodás színvonalának emelését is szolgálja.

- **csökkenteni kell a nehezen értékesíthető** tradicionális **szántóföldi növények** termesztését és előtérbe kell helyezni az **energia termelés alapanyagául szolgáló növényeket**.

- folytatni kell a klasszikus **erdőtelepítést**, és el kell kezdeni az **energiaerdők** telepítését is.

A Dél-Alföld agrárstruktúrájának lehetőségei azért is óriásiak, mert az országos átlagnál is nagyobbak a kihasználatlan tartalékai. A rendszerváltozás óta az országosnál is kevésbé volt rugalmas a szerkezet módosulás terén. Ahelyett, hogy a megváltozott közgazdasági környezethez e kiváló mezőgazdasági adottságokkal rendelkező régió az átlagosnál érzékenyebben reagált volna a kül- és belpiaci változásokra, **e régió szinte konzerválta** a korábbi termelési struktúrát. Sőt, még mélyült olyan termékekre irányuló specializáltsága, amelyeknek az értékesítése nehézségeket okoz. Úgy is fogalmazhatok, hogy e nagy mezőgazdasági hagyományokkal rendelkező Dél-Alföld korábbi növénytermesztési szerkezete szinte **„megkövesedett”**, stabilabbnak bizonyult más térségekenél. Az alacsony fokú rugalmasságával és a **kis mértékű innovatív készségével** tűnik ki. Rontott a helyzeten az is, hogy az élelmiszeripari nyersanyagok feldolgozó kapacitásának változásaival (esetenként jelentős leépülésével) az amúgy sem optimális élelmiszergazdasági **vertikum kiépítettsége romlott**, az élelmiszergazdasági vertikum elemei közti összhang csökkent.

Megítélésem szerint a Dél-Alföld mezőgazdasági termelésének gyér szerkezetváltozása a gazdálkodás nagymértékű **információ hiányára, koncepcióhiányra,**

a **tervezői készség hiányára** és **alacsony innovációs készségre**, alacsony vállalkozási kedvre, **kis kockázatvállalási készségre** utal.

Arra sem hivatkozhatunk, hogy nem rendelkezünk megfelelő mennyiségű, minőségű agrárszakember gárdával, ugyanis a Dél-Alföldön **az agrár-szakemberképzés nagy múltú, magas színvonalú** és sok témára kiterjedő. Bár a képzőhelyek igyekeztek (igyekeznek) rugalmasan alkalmazkodni az igényekhez, és bár nagy a képzési kínálat, valamint az érdeklődés is, mégis ha figyelembe vesszük az agrárszférában tevékenykedők számát, akkor azt kell megállapítani, hogy **sokan nem vesznek részt a fontos képzésekben**. Ez akkor nagyon hátrányos, ha a képzésekből kimaradó vállalkozók más információ forrás hiányában is **tájékozatlanok maradnak**. Nagyon fontos a továbblépéshez, hogy a mezőgazdaságban, illetve az élelmiszertermelésben érintettek munkájukra vonatkozólag széles körű információkkal rendelkezzenek, jól tájékozottak, jól képzettek legyenek, mert csak így tudnak a jövőre nézve megfelelő gazdasági döntéseket hozni, az igényekhez igazodó termelési struktúrát megválasztani, a szükséges tőke beszerzéséhez jó pályázatokat írni, jövedelmezőségüket növelni, versenyképességüket fokozni.

Milyen új hasznosítási lehetőségek jöhetnek számításba?

Jó lehetőségek adódnak a Dél-Alföldön – a nagy szakértelmet és lekiismeretességet igénylő – **biotermesztés** térhódítására. Térségünkben ennek igen kicsi hagyománya van. A biotermékek iránt várhatóan mind a hazai, mind pedig a külföldön növekedni fog a kereslet.

A Dél-Alföld természeti adottságai (napsütéses órák száma, hosszú tenyészidőszak, jó talajadottságok) és a tradíció miatt a jövőben is lesz létjogosultsága a **zöldség-gyümölcs**termesztésnek. E téren a jól szállítható, szép küllemű, magas beltartalmú mutatójú termékek kiváló minősége vonzó lehet a legigényesebb külföldön is. Bátran kell szükség esetén fajtaváltást eszközölni. A kiváló minőségű termékek igényes csomagolásával és a korszerű tárolásával, feldolgozásával növelhető a termékek versenyképessége, a térség mezőgazdaságában betöltött szerepe.

Érdemes odafigyelni a növekvő érdeklődésre számot tartó **gyógynövény-termesztésre** is. A régióban rendelkezésre álló munkaerő, termelési tapasztalat e téren látványos eredményeket hozhat.

Óriási lehetőség nyílik az Európai Unió előírásainak megfelelően a **megújuló bio-energiaforrások felhasználására**. Különösen fontos a **biomassza**, a növényi tüzelőanyagok és a bio-üzemanyagok. Ezek térhódítása alapjaiban átstrukturálja a Dél-

Alföld mezőgazdaságát. A Dél-Alföld mezőgazdaságát a válságos állapotból a biomassza-termelés előtérben kerülése segítheti ki. **Esélyt ad** a régió gazdálkodóinak, hogy függő helyzetükön enyhítsenek, és a helyi adottságaikat jobban kihasználhassák, a nagy mezőgazdasági tradíciójú területeken a termékszerkezetet diverzifikálják.

Ennek kedvez az is, hogy a régióban nagy területeken termesztik a legjobb biohajtóanyagokat.

A régióban már előrehaladott állapotban van a biogáz és a bioetanol üzemek létesítése. Sajnos a Dél-Alföld már úgy tűnik, hogy lépéshátrányban van más régiókkal szemben és az irányítás nem tudja igazán racionális területi elhelyezkedését befolyásolni. E téren kellene egy nagyon összehangolt, optimális térstruktúra kialakítását segíteni megszervezni.

Az értekezésemben több helyen érintettem a régió ma is relatíve alacsony erdősültségi fokát és e téren bekövetkezett pozitív változásokat. Csongrád- és különösen Békés megyében még jelentősek a kihasználatlan tartalékok az erdősítés területén. Célszerű lenne elsősorban ezen két megyében, de az egész régióban a művelés alól kivett mezőgazdasági területeket, illetve a parlagon maradt területek egy részét is erdősíteni.

Mivel a természeti-társadalmi-gazdasági adottságok, a közgazdasági környezet, a bel- és a külpiacok is változnak, a termelési szerkezet sem lehet „köbe vésett”, hanem a XXI. századi új lehetőségek kihasználásával a legfrissebb korszerű módszerek felhasználásával, összegyűjtött információk begyűjtésével és hasznosításával rugalmasan kell változtatni azon a magunk, a szűkebb- és a tágabb környezetünk, az egész nemzetgazdaságunk érdekében.

SUMMARY

The years following the regime change has put the Hungarian agricultural industry into a completely new situation. From the years of planned economy and through the years of mixed economy, we have arrived into the era of market economy. There have been changes in the ownership relations and in the estate structure while the mass agricultural industry system has broke into pieces. The incomes have substantially decreased in value. The number of employed in the agricultural industry has also significantly decreased. It became more and more harder to make the living from the agricultural industry. The profitability of the agricultural industry has decreased and the marketing of the goods became harder, inland and abroad as well. The consumption of the domestic agricultural goods has decreased with the liberalisation of the foreign trade. The former markets of the East European countries have crumbled and Hungary's trade relations became mostly Western oriented. The vigorous market competition ment a huge obstacle in the sales of Hungarian agricultural goods on Western markets. The sales of agricultural goods became very unpredictable. The EU accession has obliged the Hungarian agricultural industry to meet new conditions and standars. The quality standars have increased for the Hungarian agricultural goods while the possibilities to close the gap between us and the modern and developed EU countries and the subsizidation in the transitional period have not changed at all. This has put the Hungarian agricultural industry into a deep crisis. Some of these troubles could be backtracked to the inadequate structures of the Hungarian agricultural industry.

This is my reason for choosing the theme of the alteration of structural changes in agriculture of the South Great Plain since the change of regime. This disseration is written in the form of comperative examination.

Allocation system structures after the regime change, in the years of the mid 90s the South Great Plain could be characterized as a region where less joint enterprises have operated than it had been the average of the other regions of the country. Later, in the year of 2004 the percentage of private farms was still higher than it was in the other regions of the country. This difference was 5 and 6 % in 1995 and 5.3% in 2004 compared with the average of the other regions of the country. This means that in any given time the private farms formed a majority in the regions agricultural industry compared with the average of the other regions of the country. This is the main reason and indicator for the diversified agricultural production in the region.

The situation within the region can be described as heterogeneous. The number of private enterprises is the highest in Csongrád County, followed by Békés County and Bács-Kiskun County. This was the order in 1995 and in 2004 as well. By 2004 there had been a decrease by few percentile in the number of private enterprises in Békés County and in Csongrád County while in Bács-Kiskun County the number of private enterprises has increased. This way the difference has decreased between the three counties of the region. In 1995 the regions percentage was 81.4% and by 2004 it has decreased to 79.3%.

The proportion of the main agricultural branches has significantly decreased in the years after the regime change. It has decreased up to the level of the 70s. Crop farming has become again the major agricultural activity in the region which has started a harmful process. Our capabilities would demand the major role for the animal husbandry within the agricultural industry. The more animals could provide more organic ordure which is relevant for the soilpower preservation. Furthermore, the fluid pig and cattle addle could be used as a bioenergy nowadays. It is also important to emphasize the problems of the liquidation of the cereals. It is more useful if these cereals are given to the animals, this way it means an added value and it also provides the nations economy with addition advantages.

Unfortunately in the South Great Plain region the pig and poultry stocks have decreased the most, much more then in other regions of the country. These two kinds of species are the biggest consumers of the cereals which are mostly produced in the region. This means that the harmony of crop production and animal husbandry has significantly decayed in the region, more than in other regions of the country. At the same time the region cannot cope with the excess of the produced crops. The experts nowadays say that the best way is to export it under the skin of the animals because this means an added value. Unfortunately our region does not follow this recommendation.

Analysing the land development in the region we can conclude that the percentage of ploughlands, grapes, lawns, fishponds and farmlands are much higher in the South Great Plain region than in other regions of the country.

Instead of the years of 1989/1990 I choose the year of 1986 for the base year of my examination of the land development's structural changes after the regime change. I think this is reasonable because some tensions and disproportions have showed up in the agricultural industry in the years of 1985 and 1986. This means that the changes slowly started to take place in those years. I have compared the cultivation method symmetry of the South Great Plain with the coutry's average indicators from 1986 to 2005. In many case

the indicators are almost exactly the same. This is the result in the case of ploughlands, lawns, farmlands, forests and also with land which was not under crop.

In the case of kitchen gardens the situation is very variable in the South Great Plain and also in the whole country. After 1991 there was a significant decrease in their numbers which was followed by slow nationwide increase from the year of 1993. This increase in the South Great Plain region happened only five years later and from the year 2000 it is the same in the region as in the other regions of the country.

In the case of grape production and orchards there is a much larger decrease in the South Great Plain region than in the other regions of the country. The size of the reedy area is also very variable in the South Great Plain region. Until 1993 it was the same as in the other regions of the country and then there was a huge increase. Nowadays it is almost the same as it is in the other regions in the country.

Summarizing the changes which took place after the regime change in the South Great Plain region we can conclude the followings.

The growth of afforestation in the region is above the nationwide indicators and still in steady rise.

The decrease in grape production is in accordance with the EU expectations and goes faster than in the other regions of the country.

It would be desired to have an increase in the number of orchards in the region. It is still under the nationwide indicators. (The differences in the climate and soil capabilities could lead to significant territorial differences within the region.)

In case of ploughlands the indicators show the same decrease in the region as in the other regions of the country. There have not been structural changes in regard to produced crops which could make the agricultural industry more profitable, more competitive on the world market and which could help to solve our nationwide problems (for example: shortage of energy sources).

The following changes have taken place in the South Great Plain region in the crop productions:

The **wheat** production have not decreased in the region. Due to the changes in the production area and in the yields there have been some weaker years (1992, 1993 and 1999). About 1.6 million ton is produced in the region (2004) which is the same as it was in the years before the regime change. In the year of 2004 the production in the region is more by 2.36 than in 1999, the nationwide indicators show that in year 1988 the production

was more by 2.64 than in 1999. These indicators show that the nationwide production indicators are more variable than the ones in the South Great Plain region.

The overproduction is still present in the region and even nowadays in the year of 2006 we have some wheat from 2002 in our containers. This leads back to the regions traditions and also to the adherence to the old structures. It is also important that wheat production is mostly mechanized, so it does not need much living labour. It is also important to emphasize that the farmers do not want to change easily to other crops. They do not know other crops well and do not want to take risks. We have to mention here that there is not much help for them. No one really help them with information what else would be more profitable to produce.

In the case of **rye** production we can see that it is the same nowadays then it was before the regime change.

There was a decrease in the crop yields of **barley** production between 1986 and 2004. The years of 1987, 1993, 1996, 2000 and 2003 were the rock bottom of barley production. The least production of barley was in 1987 (124 944 ton) and in 2003 (151 351 ton). The year of 2004 was a bumper crop in barley production.

Corn production plays a major role in the South Great Plain region. The crop yield in the region is almost the same as it is in the other regions of the country. The average crop yield in the South Great Plain region was 1 510 619 ton between 1986 and 1990 and 1 343 404 ton between 1990 and 2004. These indicators show that there were almost no changes in corn production in the region. We have to take into the account that the EU corn intervention will cease from the year of 2007.

Sugar beet production is also almost the same as in the other regions of the country. There is a huge decrease in the production of sugar beet. In the years of 1986-1990 the annual yield was 1059.7 ton while between 2000 and 2004 it was only 442.1 ton. This decrease shown that there is almost no future for sugar beet production in the region. The sugar-beet factories in Sarkad, Mezőhegyes and Kaba are all closed. There are only 4 sugar-beet factories operating in the country and their production costs are much higher the world market price. This means that the sugar beet production will further decrease in the region and we have to find an answer how to use the freed soil the most profitably.

Sunflower production is in rise in the region. The sunflower production rose in all three counties of the South Great Plain region. The most in Békés County, the production has doubled there (it was 64 022 ton in 1986 and 138 592 ton in 2004).

Potato production is also almost the same in the region for the last 19 years.

Grape production plays a major role in the region. The regions production gives 29.6 % of the nations production. There is a huge variation in the yearly production of grapes in the region. The wine produced in the region is hardly marketable and the EU also stimulates the producers to decrease their grape productions.

Fruit-growing is also important for the region. Peach production is significant in Domaszék and Szatymaz area, apricot production in Kecskemét area and apple is grown almost everywhere in the region. There is a slow decrease in fruit-growing since the mid 1980. The weakest years were 1992, 1995, 1999 and 2002.

Looking at the structural changes happened since the regime change in the South Great Plain region we can conclude the following:

The animal husbandry has decreased in the region. The pig and poultry stocks have decreased the most. This brought a disharmony to the two major branches of the agricultural industry.

Forestry in the region looks like it is in the other regions of the country. The South Great Plain region has 12,3 % forest.

The first illustration shows the changes from 1986 to 2005. There is a decrease in the area of kitchen gardens and grape fields while forestry, reed, fishponds and the uncultivated areas have increased. There is a decrease in wheat, rye and sugar-beet production while barley, corn, sunflower and potato production increased in the region.

The second illustration shows the changes in the nationwide indicators.

The comparative examination shows the following results:

- There are only two positive changes in the region:
 - growth in afforestation
 - growth in the number of fishponds.
- The wheat, corn and sunflower production took up 61.8% of the agricultural are in 1986. Nowadays it is 65.8%.
- The production of other crops have not changed a lot in the region. The production structure was very immobile and **the desired diversification did not happen at all**. Our containers still have some of the wheat produced in 2002.
- The sugar-beet production has decreased a lot in the region. More than in any other region of the country.
- The production of barley has increased by 54% and the potato production also increased by 48% in the region. These show higher indicators by 15% and 19% then the nationwide average.

- The animal husbandry has decreased regionally and nationwide as well. The cattle population has decreased by 57% in the region. This is better by 2% than the nationwide average. The sheep population also decreased by 31% in the region.

The agricultural problems and the possibilities of structural changes of the South Great Plain region are the same in many ways to the whole country's. There are still some which differ a lot.

These are the following:

- Fragmented soil ownership and the question of leasehold. Landconcentration is the way for development.
- It is impossible to develop in isolation and without trust. It would be desired to join into some cooperations.
- The production structure has to be more flexible in order to meet the needs of the domestic and foreign markets. The produced products have to be marketable and profitable as well.
- We have to find the possibilities for sales on the EU market.
- We have to go back to the old eastern markets to sell our products.
- We have to put quality first.
- We have to take advantage of the demand for the **bioproducts**.
- We have to **increase** our livestock numbers by raising more pigs, sheep, poultry, cattle and horse. We have to take into the account the fat-meat percentage as well. Farmers have to be stimulated to raise more of 'mangalica' pigs and gray longhorn cattles.
- The raise of livestock numbers will help to ease the overproduction of crops.
- The produced dung and addle could be used as an energy source.
- We have to decrease the numbers of the hardly saleable crops.
- Afforestation has to be continued.

The South Great Plain regions agricultural structure possibilities are huge. The regions unused reserves are the biggest in the country. The structural change in the region almost did not happen since the change of regime. The regions structure did not adjust itself to the domestic and foreign market changes. The old production structure has petrified in the region. There is almost no flexibility and readiness for innovation.

In my opinion this could be backtracked to the lack of information, concept, readiness for innovation, low venturing appetite and low risk taking will of the farmers.

We cannot refer to the problem that we do not have enough skilled experts in the agricultural industry. We have some high level schools, many students and experts but still many of them do not participate in the most important trainings. This kind of information shortage prevents the development a lot. Nowadays only well informed professionals can make adequate decisions, change production structures, write winning applications, increase profitability and compete with others.

What are the new utilization possibilities?

There is a good opportunity for **bioproduction** in the region. Unfortunately this has no traditions in our region. There will be an increasing need for bioproducts in the domestic and foreign markets in the near future.

Due to the natural resources and traditions in the region vegetable and fruit production will go on. Only the easily transportable and high quality products will be marketable on the foreign markets. If necessary we have to change over to other breeds without hesitation. We need to provide exigent packing and storage facilities to increase the competitiveness of our products.

We have to take care about the **herb** production in the region. The available workforce and the experience could bring great results to the region.

According to the EU specification there is also a great possibility for the utilization of the revolving bioenergy sources. Biomass, plant based fuel and biofuel are particularly important. The production of the previously mentioned goods could completely change the agricultural structure of the South Great Plain region. The biomass production can help to overcome the nowadays crisis in the regions agricultural industry. It could give a chance to the regions entrepreneurs to change their positions to a better one.

It also helps, that the best bio propellants are produced on large areas in the region.

The establishment of biogas and bioetanol factories is in far-gone stage in the region. Unfortunately it looks like that the South Great Plain region has already fallen behind the other regions of the country in this competition and the leaders do not know how to make the best use the territorial diversification. It would be great to have a well organised and optimally aligned areastructure worked out for this matter.

In this dissertation I have touched upon the regions positive changes in the forestry many times. There are plenty of reserves in Békés and Csongrád County for further afforestation. It would be great to go ahead with the afforestation of the uncropped land in the region and primarily in these two counties.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Abonyi Gyuláné (1974): A Dél-Alföld élelmiszeripari nyersanyagainak körzeten belüli áramlása. *Ipargazdaság*. pp. 28-31.
- Abonyiné Palotás Jolán (1975): Élelmiszeriparunk felszabadulás utáni fejlődésének főbb vonásai és fejlettségi szintjének területi differenciáltsága. Kandidátusi értekezés. Kézirat, Szeged. 213. p.
- Abonyi Gyuláné – Móricz Ferenc (1975): Az élelmiszerek forgalmának faktoranalitikus modellje. *Tudomány és Mezőgazdaság*. pp. 57-60.
- Abonyiné Palotás Jolán (1980): Az élelmiszeripari termelőerők területi egyensúlya. *Statisztikai Szemle* 10. sz.
- Abonyiné Palotás Jolán (1996): Állatállományunk alakulásának főbb jellemzői. *A földrajz tanítása* 4. sz. pp. 8-14.
- Abonyiné Palotás Jolán (1997): Az élelmiszergazdaság mikro szintű integrációjának alakulása a rendszerváltás után a Dél-Alföldön. Falukonferencia. MTA RKK, Pécs. pp. 273-276.
- Abonyiné Palotás Jolán (1999): Magyarország húsvertikumának fejlődése. In: Mészáros Rezső – Tóth József (szerk.) *Földrajzi kaleidoszkóp*, Pécs-Szeged. pp. 304-313.
- Abonyiné Palotás Jolán – Komarek Levente (2004): Élelmiszerfogyasztásunk területi differenciáltsága. VI. Nemzetközi Élelmiszertudományi Konferencia, Szeged. pp. 1–8. ISBN 963-482-677-6
- Abonyiné Palotás Jolán – Komarek Levente (2004): Gondolatok az agrárszakképzésről – csongrádi példákkal. *Agrárium*, 14. évfolyam, 11. szám. pp. 25–28.
- Abonyiné Palotás Jolán – Komarek Levente (szerk.) (2004): 40 éves a Szegedi Tudományegyetem Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék. Gold Press Nyomda, Szeged. 224. p.
- Abonyiné Palotás Jolán – Komarek Levente (2005): Jegyzet Magyarország társadalomföldrajza tanulmányozásához. JATEPress, Szeged. 190. p.
- Almási Gábor (1986): Az élelmiszergazdaság vertikális integrációja. Budapest. 26. p.
- Általános Mezőgazdasági Összeírás (AMÖ) KSH, 2000.
- Antal Zoltán – Vidéki Imre (1998): A magyar mezőgazdaság átalakulása. Budapest. 123. p.
- Balogh Sándor (1976): A területi kutatások az Élelmiszeripari Gazdaságkutató Intézetben. In: Az élelmiszertermelés regionális fejlesztésének időszerű kérdései. OTTI Vitaanyag. pp. 2-10.

- Balogh Sándor – Pölöskei Ferenc (szerk.) (1979): Agrárpolitika és agrárátalakulás Magyarországon (1944-1962). Akadémiai Kiadó, Budapest. 240. p.
- Benet Iván (1973): Az élelmiszertermelés és a mezőgazdaság. Akadémiai Kiadó, Budapest. 151. p.
- Benet Iván (1978): Az agrár-ipari komplexum elméleti kérdései. Budapest. 98. p.
- Benet Iván (1979): Mezőgazdaság, élelmiszer-gazdaság, agrár-ipari komplexum. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest. 275. p.
- Benet Iván (1993): Az élelmiszertermelés és a mezőgazdaság. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Benet Iván (1997): Rendszerváltás és agrárgazdaság. In: Glatz Ferenc (szerk.): A magyar agrárgazdaság jelene és kilátásai. MTA, Budapest.
- Berend T. Iván – Ránki György (1972): A magyar gazdaság száz éve. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest. 329. p.
- Bernát Tivadar – Enyedi György (1977): A magyar mezőgazdaság területi problémái. Termelési körzetek és a területi fejlesztés. Akadémiai Kiadó, Budapest. 205. p.
- Bernát Tivadar (szerk.) (1986): Magyarország gazdaságföldrajza. Kossuth Kiadó, Budapest. 346. p.
- Borsos J. – Biacs P. – Magyar J. (1999): Gondolatok az agrárgazdaság innovációs stratégiájának kialakításához. Gazdálkodás, 43. pp. 72-76.
- Buday-Sántha Attila (2001): Agrárpolitika-vidékpolitika. A magyar agrárgazdaság és az Európai Unió. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs. 463. p.
- Burgerné Gimes Anna (1974): Az élelmiszer-termelés gazdaságtana. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest. 392. p.
- Burgerné Gimes Anna (1992): A világ mezőgazdasága. Közgazdasági- és Jogi Könyvkiadó, Budapest. 243. p.
- Burgerné Gimes Anna (1996): Földjáradék – földtőke – földértékelés – földpiac. Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet, Budapest. 91. p.
- Buzás Gy. – Kardos Z. – Pupos T. (1990): A stratégiai tervezés korszerűsítésének lehetőségei a mezőgazdasági vállalatokban. Gazdálkodás, 34. pp.17-21.
- Csizmadia Ernő (1968): A magyar mezőgazdaság. Kossuth Kiadó, Budapest. 291. p.
- Csizmadia Ernő (1972): Élelmiszer-gazdaságunk a hatékonyabb gazdálkodás útján. Kossuth Könyvkiadó, Budapest. 256. p.
- Csizmadia Ernő (1973): Bevezetés az élelmiszer-gazdaságtanban. Akadémiai Kiadó, Budapest. 371. p.

- Csizmadia Ernő (1986): Food economy in Hungary. Akadémiai Kiadó, Budapest. 217. p.
- Danis, I. H. – Goldberg, G. R. A. (1957): A Concept of Agribusiness. McGraw-Hill, New York.
- Enyedi György (1964): Az állattenyésztés földrajza. Gondolat, Budapest. 171. p.
- Enyedi György (1964): A Délkelet-Alföld mezőgazdasági földrajza. Akadémiai Kiadó, Budapest. 314. p.
- Enyedi György (1965): A mezőgazdaság földrajzi típusai Magyarországon. Akadémiai Kiadó, Budapest. 71. p.
- Enyedi György (1976): A mezőgazdaság területi fejlődése és az integrált falusi fejlesztés. In: Az élelmiszertermelés regionális fejlesztésének időszerű kérdései. OTTI Vitaanyag. pp. 35-43.
- Enyedi Györgyné – Klekner Péter (1981): Az élelmiszer-gazdaság területi fejlődése a hetvenes években. Tervgazdasági közlemények 2. sz.
- Erdei Ferenc (1959): Mezőgazdaság és szövetkezet. A mezőgazdasági és a szövetkezeti fejlődés kérdései. Akadémiai Kiadó, Budapest. 382. p.
- Erdei Ferenc (1967): A mezőgazdaság helye a nap alatt. Akadémiai Kiadó, Budapest. 135. p.
- Erdős Sándor (1966): A műszaki forradalom és a mezőgazdaság. Kossuth Kiadó, Budapest. 317. p.
- Fekete Ferenc (1984): Költség- és jövedelemviszonyok a korszerűsödő mezőgazdaságban. Közgazdasági- és Jogi Könyvkiadó, Budapest. 315. p.
- Gál István – Kiss István – Vilusz László (1979): A világ élelmiszeripara ma és a jövőben. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest. 592. p.
- Goldberg, Ray Allan (1979): Agribusiness management for developing countries – Southeast Asian Corn System and American and Japanese trends affecting it. Mass Ballinger, Cambridge. 643. p.
- Hajdú Istvánné – Lakner Zoltán (1999): Az élelmiszeripar gazdaságtana. Mezőgazdasági Szaktudás Kiadó, Budapest. 569. p.
- Katona T. (1996): Magyarország társadalmi és gazdasági fejlődése 1870-1995. Statisztikai Szemle, 74. pp. 389-410.
- Keserű J. (1993): Rendszerváltás az agrárgazdaságban. Társadalmi Szemle, 48. pp. 14-25.
- Király László – Mészáros Rezső (1984): Mezőgazdaság. pp. 291- 368. In.: Krajkó Gy. (szerk.): Bács-Kiskun megye gazdaságföldrajza. Kecskemét, 456. p.

- Kókai Sándor (2006): A Bánát ökológiai sajátosságai, különös tekintettel a mezőgazdaságra. pp. 391-402. In.: Kiss A. – Mezősi G. – Sümeghy Z. (szerk.): Táj, környezet és társadalom. SZTE, Szeged. 788. p.
- Komarek Levente (2003): Baromfiágazati diagnosztika. Magyar Mezőgazdaság. 43. sz. pp. 18–19.
- Komarek Levente (2004): Egy ágazat mozgalmas évei. Magyar Mezőgazdaság. 9. sz. pp. 26–27.
- Komarek Levente (2004): Borvertikum csatlakozás előtt. Magyar Mezőgazdaság. 13. sz. pp. 14–15.
- Komarek Levente (2004): A hazai cukorvertikum kialakulása és fejlődése, különös tekintettel a rendszerváltozás utáni időszakra. A Földrajz Tanítása. XII. évf. 2 sz. pp. 3–8.
- Komarek Levente (2004): Összefüggések a Dél-Alföldi régió élelmiszeripara és infrastruktúrája között. X. Nemzetközi Környezetvédelmi és Vidékfejlesztési Konferencia, Mezőtúr. 14. p.
- Komarek Levente (2004): Élelmiszerfogyasztásunk alakulásának főbb vonásai. VI. Nemzetközi Élelmiszertudományi Konferencia, Szeged. pp. 1–6. ISBN 963-482-677-6
- Komarek Levente (2004): Gondolatok a Dél-alföldi élelmiszeripar infrastrukturális ellátottságának kérdéséről. Geográfus Doktoranduszok VIII. Országos Konferenciája, Szeged. pp. 1–5. ISBN 963-482-687-3
- Komarek Levente (2004): A tágabb értelemben vett húsipar árualapjának változása a Dél-Alföldön, különös tekintettel a rendszerváltozás utáni időszakra. pp. 181-186. In.: Abonyiné Palotás J. – Komarek L. (szerk.): 40 éves a Szegedi Tudományegyetem Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék. Gold Press Nyomda, Szeged. 224. p.
- Komarek Levente (2005): A környezetvédelem néhány indikátorának időbeni és területi alakulása. A környezettudomány elmélete és gyakorlata. Környezetgazdálkodás európai keretben. Tudományos Konferencia, Szeged. CD-ROM. pp. 1-6.
- Komarek Levente (2005): Gondolatok a hazai dohányvertikum alakulásáról. Gazda-Társ. A Dél-alföldi régió agrárkamaráinak kiadványa, Békéscsaba. X. évf. 5. sz. pp. 16–17.
- Komarek Levente (2005): Magyarország erdőszülségének időbeni és területi alakulása. IV. Természeti- Műszaki- és Gazdaságtudományok Alkalmazása Nemzetközi Konferencia, Szombathely. CD-ROM. pp. 1-6.

- Komarek Levente (2005): Élelmiszerfogyasztásunk időbeni alakulása. A Földrajz Tanítása. XIII. évf. 4 sz. pp. 25-30.
- Komarek Levente (2005): Temporal changes in silviculture in the marginal areas of the Great Hungarian Plains. Határok és Eurorégiók Nemzetközi Konferencia, Szeged. (megjelenés alatt)
- Komarek Levente (2005): A Dél-Alföld élelmiszergazdasági árualap-változásának sajátosságai a rendszerváltozás óta. MTA SZAB, Szeged. 56. p. (kézirat)
- Komarek Levente (2005): A Dél-alföldi régió erdőszülségének alakulása a rendszerváltozás utáni időszakban. ÖKO (Ökológia – Környezetgazdálkodás - Társadalom) XIII. évf., 3-4. sz. pp. 113-119.
- Komarek Levente (2006): A baromfivertikum árualapjának alakulása, különös tekintettel a Dél-Alföldre. VII. Nemzetközi Élelmiszertudományi Konferencia, Szeged. pp. 1-6. ISBN 963-482-577-X
- Komarek Levente (2006): A cukorvertikum árualapjának alakulása a rendszerváltozás után, különös tekintettel a Dél-Alföldre. Gazdaság és statisztika (GÉS). 18. (57.) évf. 2. sz. pp. 18-27.
- Komarek Levente (2006): A rendszerváltozás utáni strukturális változások főbb jellemzői a Dél-Alföld mezőgazdaságában. III. Magyar Földrajzi Konferencia, Budapest, ISBN 963 945 12 0. pp. 1-10.
- Komarek Levente (2006): Az élelmiszergazdaság. A Földrajz Tanítása. XIV. évf. 4. sz. pp. 10-16.
- Komarek Levente (2006): Gondolatok a hazai cukorvertikum változásának alakulásáról. Földrajzi Értesítő 3-4 sz. (megjelenés alatt)
- Komarek Levente (2007): A földhasznosítás rendszerváltozás utáni módosulásai a Dél-Alföldön. pp. 325 – 332. In.: Kovács Cs. – Pál V. (szerk.): A társadalmi földrajz világi. ISBN 978 963 482 804 3. Szeged. 510. p.
- Komarek Levente (2007): The structural changes in the agriculture of the South Great Plain since the regime change. pp. 329-339. In.: Kovács Cs. (szerk.): From villages to cyberspace. ISBN-13: 978-963-482-809-9. Szeged. 471. p.
- Komló László (1971): A mezőgazdaság iparosodása a tőkés gazdaságban. Közgazdasági- és Jogi Könyvkiadó, Szeged. 432. p.
- Koósné Török Erzsébet (1997): Az átalakuló magyar mezőgazdaság, 1989-1996. FM Műszaki Intézet, Gödöllő. 100. p.

- Kulcsár Viktor (1969): A magyar mezőgazdaság területi kérdései. Kossuth Könyvkiadó, Budapest. 153. p.
- Láng István (1992): Az alkalmazkodó mezőgazdaság. Agricola, Budapest. 210. p.
- Madas András (szerk.) (1971): Az élelmiszergazdaság fejlődése. Kossuth Könyvkiadó, Budapest. 184. p.
- Magda Sándor (2000): Élelmiszeripar. Mezőgazdasági Szaktudás Kiadó, Budapest. 220. p.
- Magda Sándor – Marselek Sándor (szerk.) (2000): Állattenyésztés. Mezőgazdasági Szaktudás Kiadó, Budapest. 243. p.
- Magyar Nagylexikon. Magyar Nagylexikon Kiadó, Budapest
- Magyar Statisztikai Évkönyvek vonatkozó számai.
- Malassis, L. (1999): Économie de la production et de la Consommation. Édition Cujas, Paris.
- Márton János (1970): Az élelmiszer gazdaság új szerkezete. Kossuth Kiadó, Budapest. 210. p.
- Márton János (1977): Az integrálódó mezőgazdaság. Mezőgazdasági Könyvkiadó, Budapest. 191. p.
- Megyei Statisztikai Évkönyvek vonatkozó számai.
- Mészáros Rezső (1981): A mezőgazdaság földrajza. Egyetemi jegyzet. JATEPress Szeged. 174. p.
- Mészáros Rezső (1982): A falusi átalakulás alapvető térfolyamatai a Dél-Alföldön. Akadémiai Kiadó, Budapest. 140. p.
- Mészáros Rezső (1983): Mezőgazdaság. pp. 359-428. In.: Krajkó Gy. (szerk.): Csongrád megye gazdasági földrajza. Szeged, 456. p.
- Mészáros Rezső (1997): Csongrád megye kézikönyve. CEBA Kiadó, 634. p.
- Németi László (1981): Magyarország élelmiszergazdasága a hetvenes években. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest. 215. p.
- Orosz I. – Für L. – Romány P. (szerk.) (1996): Magyarország agrártörténete. Agrártörténeti tanulmányok. 806. p.
- Perczel György (szerk.) (1996): Magyarország társadalmi-gazdasági földrajza. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. 653. p.
- Perczel György (szerk.) (2003): Magyarország társadalmi-gazdasági földrajza. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. 633. p.
- Pénzes István (1974): Békés megye mezőgazdasága. pp. 309-382. In.: Krajkó Gy. (szerk.): Békés megye mezőgazdasági földrajza. Békéscsaba, 506. p.

- Potori Norbert – Udovecz Gábor (szerk.) (2004): Az EU-csatlakozás várható hatásai a magyar mezőgazdaságban 2006-ig. Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet, Budapest. 162. p.
- Romány Pál (2002): Kortársunk az agrárpolitika: agrárpolitikai, agrárszociológiai tanulmányok az ezredforduló idejéből. Mezőgazdasági Szaktudás Kiadó, Budapest. 340. p.
- Romány Pál (2002): A nemzeti agrárpolitika alakulása és kilátásai. 28. p.
- Sántha Attila (1989): Agrártermelésünk vitatott kérdéseiről. Gazdálkodás, 33. pp. 60-66.
- Sántha Attila (1990): Agrártermelés és környezetvédelem. Akadémiai Kiadó, Budapest. 90. p.
- Síki Jenő – Tóth-Zsiga István (szerk.) (1997): A magyar élelmiszeripar története. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest. 532. p.
- Solymos Rezső (1996): A magyar erdészet a következő évszázadban. Erdészeti Lapok. Budapest, 12. sz. p. 372.
- Solymos Rezső (1997): Az erdő- és a fagazdaság szerepe és fejlesztése. MTA, Budapest. 221. p.
- Solymos Rezső (2000): Erdőfelújítás és –nevelés a természetközeli erdőgazdálkodásban. Mezőgazdasági Szaktudás Kiadó, Budapest. 286. p.
- Süli-Zakar István (1992): Falusi agrárvállalkozások szociálgeográfiai vizsgálata Kelet-Magyarországon. Társadalomkutatás 1. sz. Akadémiai Kiadó, Budapest. pp. 5-20.
- Süli-Zakar István (1994): Mező- és erdőgazdálkodás. pp. 230-273. In.: Perczel Gy. – Tóth J. (szerk.): Magyarország társadalmi-gazdasági földrajza. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.
- Süli-Zakar István - Baranyi Béla (1996): A mezőgazdaság jövője, avagy a fenntartható fejlődés esélyei az Alföldön. Tér és társadalom. ISSN 0237-7683 10. évf. 4. sz. 125. p.
- Süli-Zakar István - Baranyi Béla (1997): Kisvállalkozások és vállalkozók helye és szerepe az Alföld mezőgazdaságában. Debreceni Szemle. ISSN 1218-022X. 5. évf. 2. sz. 195. p.
- Süli-Zakar István (2002): A világ mezőgazdasága. pp. 165-260. In.: Tóth J. (szerk.): Általános társadalomföldrajz I. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs. 484. p.
- Szűcs István – Udovecz Gábor (szerk.) (1998): Az agrárgazdaság jelenlegi helyzete és várható versenyesei. Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet, Budapest. 135. p.

Területi Statisztikai Évkönyvek vonatkozó számai.

Udovecz Gábor (1982): A harmonikus fejlődés főbb kérdései az élelmiszer-termelésben.

Akadémiai Kiadó, Budapest. 159. p.

Udovecz Gábor (1993): A magyar mezőgazdaság makrogazdasági perspektívái.

Gazdálkodás, 37. pp.18-22.

Vidéki Imre (1994): Élelmiszeripar. pp. 209-229. In.: Perczel Gy. – Tóth J. (szerk.):

Magyarország társadalmi-gazdasági földrajza. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.

Vidéki Imre (2005): Gondolatok az élelemellátás néhány kérdéséről. pp. 189-203. In.:

Perczel Gy. – Szabó Sz.: 100 éve született Mendöl Tibor. Trefort Kiadó, Budapest.

245. p.

Zsuffa Ervin (szerk.) (1984): Az élelmiszer-gazdaság távlati fejlesztése. Mezőgazdasági

Kiadó, Budapest. 163. p.

ÁBRÁK ÉS TÁBLÁZATOK JEGYZÉKE

1. sz. ábra: A mezőgazdasági aktív keresők arányának alakulása Magyarországon (%) (1900-1989)
2. sz. ábra: A fő gabonafélék termésének alakulása Magyarországon (1921-1989)
3. sz. ábra: A fő gabonafélék termésátlagának alakulása Magyarországon (1921-1989)
4. sz. ábra: A hazai szarvasmarha-állomány alakulása (1851-1989)
5. sz. ábra: A hazai sertésállomány alakulása (1851-1989)
6. sz. ábra: A hazai baromfiállomány alakulása (1884-1989)
7. sz. ábra: A hazai tyúkféle állományának alakulása (1935-1989)
8. sz. ábra: A hazai liba-, kacs- és pulyka állományának alakulása (1935-1989)
9. sz. ábra: A 100 hektár mezőgazdasági területre jutó állatállomány számosállatban kifejezve (1895-1989)
10. sz. ábra: A szántóterület hektáronkénti átlagos aranykorona értéke a Dél-Alföldön (2000)
11. sz. ábra: 100 hektár mezőgazdasági területre jutó búzatermelés (2005)
12. sz. ábra: 100 hektár mezőgazdasági területre jutó rozstermelés (2005)
13. sz. ábra: 100 hektár mezőgazdasági területre jutó árpatermelés (2005)
14. sz. ábra: 100 hektár mezőgazdasági területre jutó kukoricatermelés (2005)
15. sz. ábra: 100 hektár mezőgazdasági területre jutó cukorrépa termelés (2005)
16. sz. ábra: 100 hektár mezőgazdasági területre jutó napraforgó termelés (2005)
17. sz. ábra: 100 hektár mezőgazdasági területre jutó burgonyatermelés (2005)
18. sz. ábra: 100 hektár mezőgazdasági területre jutó szarvasmarha állomány (2005)
19. sz. ábra: 100 hektár mezőgazdasági területre jutó sertésállomány (2005)
20. sz. ábra: 100 hektár mezőgazdasági területre jutó juhállomány (2005)
21. sz. ábra: 100 hektár mezőgazdasági területre jutó tyúkféle állomány (2005)
22. sz. ábra: A Dél-Alföld részesedése az országos termelésből (%) (2005)
23. sz. ábra: A magyar mezőgazdaság fő ágankénti termelési szerkezetének alakulása (%)
24. sz. ábra: A szántó területének részaránya az egész területből (1986-2005)
25. sz. ábra: A gyepterületének részaránya az egész területből (1986-2005)
26. sz. ábra: A mezőgazdasági terület részaránya az egész területből (1986-2005)
27. sz. ábra: A erdő területének részaránya az egész területből (1986-2005)
28. sz. ábra: A művelés alól kivett terület részaránya az egész területből (1986-2005)
29. sz. ábra: A szántó részaránya a település területéből a Dél-Alföldön (2000)

30. sz. ábra: A gyeprészaránya a település területéből a Dél-Alföldön (2000)
31. sz. ábra: A legelő részaránya a település területéből a Dél-Alföldön (2000)
32. sz. ábra: A rét részaránya a település területéből a Dél-Alföldön (2000)
33. sz. ábra: A mezőgazdasági terület részaránya a település területéből a Dél-Alföldön (2000)
34. sz. ábra: Az erdő részaránya a település területéből a Dél-Alföldön (2000)
35. sz. ábra: A művelés alól kivett terület részaránya a település területéből a Dél-Alföldön (2000)
36. sz. ábra: A konyhakert területének részaránya az egész területből (1986-2005)
37. sz. ábra: A gyümölcsös területének részaránya az egész területből (1986-2005)
38. sz. ábra: A szőlő területének részaránya az egész területből (1986-2005)
39. sz. ábra: A nádas területének részaránya az egész területből (1986-2005)
40. sz. ábra: A halastó területének részaránya az egész területből (1986-2005)
41. sz. ábra: A termőterület részaránya az egész területből (1986-2005)
42. sz. ábra: A gyümölcsös részaránya a település területéből a Dél-Alföldön (2000)
43. sz. ábra: A szőlő részaránya a település területéből a Dél-Alföldön (2000)
44. sz. ábra: A termőterület részaránya a település területéből a Dél-Alföldön (2000)
45. sz. ábra: A búza termésmennyiségének alakulása (1986-2004)
46. sz. ábra: A rozs termésmennyiségének alakulása (1986-2004)
47. sz. ábra: A árpa termésmennyiségének alakulása (1986-2004)
48. sz. ábra: A kukorica termésmennyiségének alakulása (1986-2004)
49. sz. ábra: A cukorrépa termésmennyiségének alakulása (1986-2004)
50. sz. ábra: A napraforgó termésmennyiségének alakulása (1986-2004)
51. sz. ábra: A napraforgó termelésének megoszlása a Dél-Alföldön (1986)
52. sz. ábra: A napraforgó termelésének megoszlása a Dél-Alföldön (2004)
53. sz. ábra: A burgonya termésmennyiségének alakulása (1986-2004)
54. sz. ábra: A gabonafélék termésmennyiségének alakulása (1986-2004)
55. sz. ábra: A szőlő termésmennyiségének alakulása (1986-2004)
56. sz. ábra: A gyümölcs termésmennyiségének alakulása (1986-2004)
57. sz. ábra: Tervezett biogáz és bioetanol üzemek a Dél-Alföldi régióban (2006)
58. sz. ábra: A bio-hajtóanyagok alapanyagai
59. sz. ábra: A fontosabb mezőgazdasági mutatók változásának alakulása a Dél-Alföldön (%) Index = 2005/1986

60. sz. ábra: A fontosabb mezőgazdasági mutatók változásának alakulása Magyarországon
(%) Index = 2005/1986

1. sz. táblázat: A Dél-Alföld szarvasmarha-, sertés-, ló- és juh állományának alakulása
2. sz. táblázat: A fontosabb növények vetésterületből való részesedése a Dél-Alföld megyéiben
3. sz. táblázat: A mezőgazdaság, a vad-, erdő-, halgazdálkodás beruházásának régiók szerinti alakulása (milliárd Ft) (2004)
4. sz. táblázat: A fontosabb hazai növények termésmennyiségének régiók szerinti megoszlása (%) (2005)
5. sz. táblázat: Az állatállomány régiók szerinti megoszlásának alakulása (%) (2005)
6. sz. táblázat: A regisztrált vállalkozások száma a mezőgazdaság, vad-, erdőgazdálkodás és halászat ágazatban (Magyarország összesen)
7. sz. táblázat: A regisztrált vállalkozások számának alakulása a mezőgazdaság, vad-, erdőgazdálkodás és halászat ágazatban a Dél-Alföldön (1995)
8. sz. táblázat: A regisztrált vállalkozások számának alakulása a mezőgazdaság, vad-, erdőgazdálkodás és halászat ágazatban a Dél-Alföldön (2004)
9. sz. táblázat: A mezőgazdaság néhány mutatójának alakulása 1950-től a rendszerváltozásig
10. sz. táblázat: Állatállomány alakulása (ezer darab)
11. sz. táblázat: Az állatállomány alakulása a Dél-Alföldön (ezer db)
12. sz. táblázat: A földterület művelési ágak szerinti megoszlása Magyarországon (%)
13. sz. táblázat: A Dél-Alföld részesedése az ország rozstermeléséből (%)
14. sz. táblázat: Az őszi és a tavaszi árpa megoszlása a Dél-Alföld megyéiben (%)
15. sz. táblázat: A Dél-Alföld megyéinek részesedése az ország burgonya termesztéséből (%)
16. sz. táblázat: A Dél-Alföld megyéinek részesedése az ország gabonatermesztéséből (%)
17. sz. táblázat: A Dél-alföldi régió fontosabb növényeinek termésátlag alakulása (kg/ha)
18. sz. táblázat: A különböző fafajú kísérleti ültetvényen elért hozamok
19. sz. táblázat: Tervezett biogáz és bioetanol üzemek a Dél-Alföldi régióban (2006)